LIETUVIŲ RUSINIMAS
PER PRADŽIOS MOKYKLAS

JONAS MATUSAS

ŠVIETIMO M-JOS KNYGŲ LEIDIMO K-JOS LEIDINYS Nr. 481

KAUNAS 1937

LIETUVIŲ RUSINIMAS
PER
PRADŽIOS MOKYKLAS

Parašė

JONAS MATUSAS
Istor. D-ras

Su 4 paveikslais, 5 lentelėmis, žemėlapiu ir mokyklų sąrašu

ŠVIETIMO MIN-JOS KNYGŲ LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS NR. 481

KAUNAS AKC. „SPINDULIO“ B-VĖS SPAUSTUVĖ 1937

LA RUSSIFICATION DES LITUANIENS

PAR

L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE

Par

JONAS MATUSAS

Docteur en histoire

PUBLICATION DU MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

KAUNAS 1937

Au 34807

372(475)«1863:1918»:323.1(475:47«. . .: 1918»

1500 egzempliorių

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO
BIBLIOTEKA
Inv. Nr. 1211766(0)

Savo Brangiai Motinai

Prakalba

Mano veikalas apima Kauno gubernijos pradžios mokyklas nuo Muravjovo iki rusų viešpatavimo pabaigos Lietuvoje. Vadinasi, čia tiriama XIX-ojo amžiaus antroji pusė ir XX-ojo pirmoji ketvirtis. Dėl ko pasiėmiau tokią temą? Viena, šios srities niekas iki šiol moksliškai netyrė ir, antra, kad patikrinčiau galimumą parašyti istorijos mokslo veikalą Lietuvoje. Mat, iki šiol platesni rašiniai iš mūsų istorijos buvo rašomi beveik išimtinai užsienyje (veikalas baigtas rašyti 1930. V. 15). Mano ryžimąsi paskatino toji aplinkybė, kad Kaune yra buvusios Kauno gubernijos Pradžios Mokyklų Direkcijos archyvas.

Teko nugalėti nemaža sunkumų. Pats minėtasis archyvas nebuvo galutinai sutvarkytas, ir dėl to, norėdamas surinkti visus esamus dokumentus, turėjau visą archyvą nuo pradžios iki galo peržiūrėti. Antras sunkumas susidarė dėl to, kad daugumas didžiųjų mūsų knygynų nebuvo baigti tvarkyti. Centralinis Valstybės Knygynas, kuriuo daugiausia teko naudotis, dar nebuvo sukatalogavęs visų turimų knygų. Marijampolės Marijonų knygynas buvo pertvarkomas nauja sistema. Pagaliau, dar vienas sunkumas buvo tai, jog Pradžios Mokyklų Direkcija, atsakydama kam į raštus, labai dažnai savo raštinėje palikdavo tik juodraščius.

Savo veikalui literatūrą naudojau beveik vien tik rusišką — man rūpėjo pačių rusų duomenimis nupiešti rusinimo vaizdą. (Savaime suprantama, jog šaltiniai visi rusiški). Kitomis kalbomis veikalus imdavau tik tuomet, kai to būtinai reikalavo patsai dėstymas. Draudžiamųjų (rusų laikų) lietuviškų žurnalų, laikraščių ir šiaip leidinių nepanaudojau, viena, dėl to, kad tai nesuderinama su mano temos rėmais, antra, čia dažniausiai publicistika su visais tos rūšies raštų savumais, kuri, kaip tokia, yra medžiaga atskirai istoriškai temai.

Datas visur paduodu pagal senąjį arba vadinamąjį Julijaus kalendorių, kuris buvo vartojamas visoje prieškarinėje Rusijoje. Rusiškus tekstus paduodu lietuviškoje transkripcijoje, vaduodamasis praktiškais ir techniškais sumetimais.

Mano veikale daugiausia paisoma rusinimo sistemos. Kur minima Lietuva, visur suprantama Kauno gubernija.

Pagaliau, jaučiu pareigą padėkoti visiems, kurie man padėjo sudaryti aplinkybes šiam veikalui parašyti: Lietuvos istorijos prof. a. a. Antanui Aleknai, Universiteto bibliotekos vedėjui prof. Vaclovui Biržiškai, buvusiam Centralinio valstybės archyvo vedėjui p. Kastantinui Andrejevui, buv. Centralinio valstybės knygyno vedėjui p. Andriui Škėmai, Marijampolės Marijonų bibliotekos vedėjui kun. Jonui Kriščiukaičiui ir prof. Mykolui Biržiškai. Labai dėkoju ir finansiškai mane parėmusiems Amerikos Jungt. Valst. lietuviui kun. Jonui Jakaičiui ir Londono buv. liet. klebonui kun. K. Matulaičiui.

Už veikalo išleidimą esu begalo dėkingas Švietimo Ministerijai, ypačiai gi Knygų Leidimo Komisijos pirmininkui p. viceministeriui K. Masiliūnui.

Pagaliau dėkoju už prancūziškos santraukos ištaisymą prof. Schmittleinui, o už jos padarymą p. J. Bukotai, be to, už žemėlapio nubraižymą p. Paunksniui.

Kaunas, 1937 metų vasario mėn. 7 d.

Jonas Matusas

SUTRUMPINIMŲ PAAIŠKINIMAS

1. DA = Kauno Gubernijos Pradžios Mokyklų Direkcijos archyvas. Jei cituojama, pav., DA 119, tai reiškia minėto archyvo 119 bylą (ryšulys).
2. V. M. A. = Vilniaus Mokslo Apygarda.
2. V. U. O. = Vilenskij Učebnyj Okrug.
4. K. P. M. D. = Kauno Pradžios Mokyklų Direkcija.
5. r = raštas.
6. n = numeris. Pavyzdžiui, „gubernatoriaus r. 1890 n. 7150" = gubernatoriaus raštas 1890 metų numeris 7150.

ĮVADAS

1.

KAUNO GUBERNIJA IR JOS ŠVIETIMO ORGANIZACIJA

Kai rusai valdė Lietuvą, Kauno gubernija buvo administratyvinis Rusijos imperijos vienetas[1]). Mat, visas tos valstybės plotas buvo padalintas gubernijomis. Šita gubernija, savo ruožtu, buvo sudėtinė dalis didesnio administratyvinio vieneto — Vilniaus general-gubernatorijos (Vilenskoje general-gubernatorstvo).

Kauno gubernijos plotas apėmė 35.315,5 kv. viorstų[2]). Kur buvo jos ribos? Pietuose, nuo Klaipėdos krašto sienos (buvusi Rusijos ir Vokietijos siena) jos riba ėjo Nemunu iki Rumšiškių ir dar kelius kilometrus už to miestelio. Nuo čia ji suko į šiaurę ir vingiais traukėsi iki Jonavos; miestelį palikusi vakaruose, eidama Veprių link, ji darė smailų vingį į Vilniaus pusę. Vepriai likosi vakaruose, o riba dideliais vingiais pro Želvą (ši irgi vakaruose) ėjo Utenos link. Palikusi šį miestą ir vėl vakaruose, ji vingiuodama suko į žiemryčius ir ties Kazitiškiu kirto Vilniaus—Daugavpilio geležinkelį.

Nuo tos vietos Kauno gubernijos riba ėjo į rytus iki Kazėnų, nuo kur plačiais vingiais vėl ėjo į žiemryčius. Maždaug ties Kraslava riba vingiuodama grįžo į vakarus ir, antrą kartą perkirtusi geležinkelį, jau ėjo maždaug dabartine Lietuvos ir Latvijos siena.

---

[1]) Ta gubernija įsteigta 1842-ais metais, o pradėjo funkcijonuoti 1843-iais. 1795-ais m. tą plotą Katrė II buvo priskyrusi Vilniaus gubernijai, vėliau vietininkystei (namestničestvo), o Paulius I 1796-ais m. iš jo ir kitų Lietuvos žemių buvo padaręs vieną Lietuvos guberniją. Aleksandras I 1801-ais m. ją buvo suskaidęs dviem gubernijom — Vilniaus ir Gardino. Į pirmąją įėjo Kaunija. Pagaliau Mikalojus I įsteigė savaimingą Kauno guberniją. *Afanasjev*, Materijaly dlia geografii i statistiki Rossii, S. Peterburg, 1867, pusl. 21 tol.; Sbornik doukumentov, kasajuščichsia administrativnago ustrojstva sev.-zap. kraja pri Ekaterine II, Vilna, 1903, psl. XXXII tol.; Kovenskaja gubernija za vremia 1843—1893, p. 1 tol.

[2]) Pervaja vseobščaja perepis' nas. Ross.-Imperii, Kovenskaja gub-ja, 1904 (be vietos), psl. III. *Afanasjev*, tenp. 35.

(Ši siena, lyginant su aprašomosios gubernijos siena, palieka latviams apie 83 kv. kil.). Priėjus Liepojos plentą, vadinasi, nesiekdama jūros, siena suko zigzagais į pietus iki atsiremdama į dabartinę Klaipėdos krašto sieną. Tokiu būdu, Palangą palikus vakaruose (ji priklausė Kuršo gubernijos), toliau ji supuolė su minėtąja Klaipėdos krašto riba[3]). Čia Kauno gubernijos plotą aš nubrėžiau, žinoma, tik bendrais bruožais.

Minimoji gubernija buvo suskaidyta dar mažesniais administratyviniais vienetais, būtent — apskritimis (ujezd), kurių buvo visas septynetas: Šiaulių, Raseinių, Panevėžio, Zarasų, Ukmergės, Telšių ir Kauno. Apskritys paduotos viena po kitos pagal savo didumą

Aprašytame plote 1857 m. buvo 969.369 gyventojai. Tai sudaro kone pusę dabartinės Lietuvos gyventojų (be okupuotosios Vilnijos). Žiūrint gi apimamo ploto, Kauno gubernija buvo nedaug ką mažesnė už dabartinę neokupuotą Lietuvą, būtent, tik 14 tūkstančių kvadr. kilometrų (14.943)[4]). Ši Lietuvos dalis ploto atžvilgiu buvo beveik lygi Šveicarijai ir didesnė už Belgiją, Olandiją ir Daniją.

Šitą visą sritį, atseit, guberniją 1795 m. po trečiojo Lietuvos —Lenkijos valstybės padalinimo užėmė rusai.

Žinoma, tuoj pradėta saviškai šeimininkauti. Kaip jie sutvarkė švietimo reikalus? Kauno, Vilniaus ir kitose lietuviškose gubernijose pasielgta kiek kitaip, negu Gudijoje ir Podolijoje, kur visos mokslo įstaigos pavesta civilinei valdžiai, būtent — tam tikriems gubernijų organams, vadinamiesiems „prikazy obščestvennago prizrenija"[5]). Tuo tarpu Lietuvoje senoji tvarka mažai tepakeista: 1797 m. mokyklos, susitarus su vyskupais, pavesta be atlyginimo vienuolijoms. Tik Vilniaus vyr. mokyklai mokėta senasis (1776) išlaikymas. Kadangi čia, atseit, Vilniaus ir Gardino gu-

---

[3]) Kauno gubernijos ribos paduotos pagal Hidrometrinės Partijos davinius, paremtus tiksliais rusų žemėlapiais.

[4]) 1928 m. Lietuvoje buvo 2.170.616 gyv. (Didž. Lietuvoje 1923. IX. 17 surašymas, Klaipėdos krašte — 1925. I. 20). Plotas — 55.658 km². Plg. Lietuva skaitmenimis (1918—28), Centr. Stat. Biūro leid., be vietos ir datos.

1914. I. 1 Kauno gub. būta 1.799.464 gyv. Pamiatnaja Knižka Kov. gubernii, Ponevež, 1915, p. 2 (Priloženija).

[5]) Sbornik materijalov dlia istorii prosveščenija v Rossii t. I (Učebn. zavedenija v zapad. gub-jach) S.-Peterburg, 1893, LIV.

bernijose, nebuvo „prikazy obščestvennago prizrenija", tai Lietuvos karo gubernatorius joms įsteigė laikinę Edukacinę Komisiją[6]).

Rusijoje tuomet nebūta Švietimo Ministerijos, ir visos mokslo ir mokymo įstaigos, išskyrus kariškas, priklausė Senato 3-jo departamento. Jo priklausė ir Kotrynos II įsteigtoji Mokyklų Steigimo Komisija, kuri tvarkė gubernijų pradžios švietimo darbą. Šita komisija ne iš karto susigriebė perimti savo žinion naujai prijungtas sritis, taigi ir lietuviškų gubernijų mokyklas. Vos 1800 m. gegužės mėnesį ji paprašė, kad gubernatoriai atsiųstų žinių apie jas. Toksai tebuvo to krašto švietimas[7]). Ką čia bekalbėti apie tvarkymą, kad valstybėje nebuvo atskiros įstaigos, kuri vien tik švietimą tvarkytų ir juo rūpintųsi. Visai kitaip dalykai plėtojosi, kai 1802 m. rugs. mėn. 2 d. buvo įsteigta Švietimo Ministerija[8]). Kitais metais, sausio mėnesio 24 dieną, caras Aleksandras I visą Rusiją švietimo atžvilgiu padalino į šešias mokslo apygardas (učebnyje okrugi), kurių viršininkams buvo duota globėjų vardas (popečitel). Vilniaus Mokslo Apygardos priklausė šios gubernijos: Vilniaus (kuri iš pradžių apėmė ir Kauno gub-jos plotą), Gardino, Mogiliavo, Minsko, Volyniaus, Kijevo ir Podolijos. Globėju buvo paskirtas užsienių reikalų viceministeris kunigaikštis Adomas Čartoryskis (Czartorzyski), kuris labai daug nusipelnė lenkų švietimui ir, bendrai, tautos reikalams[9]).

Vilniaus Mokslo Apygarda buvo sutvarkyta gana savotiškai. Visos švietimo auklėjimo įstaigos čia, kaip ir kitose Rusijos mokslo apygardose, buvo valdomos tvarkomos per universitetą, kuris buvo įsteigtas drauge su apygarda (1803. V. 23). Vilniaus universiteto ir jo priklausomų mokyklų sistema buvo sudaryta pagal buvusios Edukacinės Komisijos nuostatus. Pačiame univer-

---

[6]) Sbornik materijalov, XLV, 232, 530; *A. V. Beleckij*, Kratkij istoričeskij obzor dejatelnosti Vilenskago Učebn. Okruga, Vilna, 1903, 8 (jis sako, jog visoms m-boms buvę mokama iš Eduk. Kom-jos lėšų iki 1803. I. 24); Sbornik dokumentov etc., LXXIII—IV (nuomonė kaip Beleckio).

[7]) *Kornilov*, Zadači russkago prosveščenija, S.-Peterburg, 1902, 124—125; Sbornik materijalov etc. 450.

[8]) Sbornik postanovlenij po Ministerstvu Narodnago Prosveščenija, t. I., S.-Peterburg, 1864, 1—2.

[9]) Sbornik materijalov XLV; *A. V. Beleckij* op. cit. 3.
Apie Čartoryskį palyg. išsamų straipsnį Vilniaus Mokslo Apygardos Globėjo Kornilovo veikale „Zadači russkago prosveščenija" 71—180; (čia ir plati bibliografija) ir „Sbornik statej, razjasniajuščich polskoje delo, 4. vyp., 231 tol.

siteto sutvarkyme (ustav) iš rusiškų švietimo įstatymų buvę paimti vien tik pavadinimai. Universiteto globėjas drauge buvo ir apygardos globėjas. Visas žinias apie švietimą jis gaudavo per universiteą, tikriau sakant, per jo rektorių. Pastarasis gauna jas iš gimnazijų direktorių, kurių žinioje ir valdžioje yra visos gubernijos mokyklos: apskričių arba pavietų (ujezdnyja), kitos aukštesniosios ir parapijinės (prichodskija). Jiems duota Mokyklų Direktorių vardas. Apskrities mokyklos viršininkas prižiūrėjo visas jo rajone esančias parapijines arba pradžios bei kitas žemesniąsias mokyklas. Jis vadinamas prižiūrėtoju (smotritel). Prižiūrėtoją skyrė universitetas tiesiogiai arba Gubernijos Direktoriui pasiūlius. Šį, savo ruožtu, siūlė universitetas, o skyrė Vyriausioji Mokyklų Valdyba, kuri buvo drauge ir Švietimo Ministerio taryba. Universiteto rektorių rinko universiteto susirinkimas, paskui Švietimo Ministeris siūlė jį carui patvirtinti. Vadinasi, Apygardos globėjas tiesiogiai priklausė Švietimo Ministerio, universiteto rektorius — globėjo, gubernijos direktorius — rektoriaus, pagaliau, parapijinių mokyklų prižiūrėtojas — direktoriaus. Universitetas visas mokyklas tvarkė per savo valdybą, o kai kurį laiką per dviejų profesorių komitetą. Mokyklas jis revizuodavo kasmet per tam tikrus vizitatorius[10]). Vilniaus universiteto žinioje buvo dviejų rūšių mokyklos, būtent — dvasininkų vedamos (vienuolijų, katalikų pasaulinių dvasininkų, evangelikų reformatų sinodo) ir, antra, pasaulinės valdžios mokyklos.

Vilniaus Mokslo Apygarda ne visumet išbuvo vienoda. Buvo mažinama ir vėl didinama. Jau 1812 m. jėzuitai savo mokykloms su Polocko akademija išgavo nepriklausomumą nuo Vilniaus universiteto[11]). Vėliau, 1818 m., nuo jo apygardos atskirta Kijevo gubernija[12]). Po 6 metų (1824 m.) atidalintos Vitebsko ir Mogiliavo gubernijos ir priskirtos prie Peterburgo apygardos. Tais metais atstatytas ir globėjas Čartoryskis. 1831 metais apygarda

---

[10]) Sbornik postanovlenij po ministerstvu narodnago prosveščenija, t. I. S.-Peterburg, 1864, 13—16, 60—61; palyg. *J. Bieliński*, Uniwersytet Wileński, I, 223, 228, 271.

[11]) *Beleckij* 18; *S. A. Kniazkov i Serbov*, pod red. prof. Roždestvenskago, Očerk istorii narodnago obrazovanija v Rossii do epochi ref. Aleksandra II. Moskva, 1910, 225 tol.

[12]) 1820. III. 20 (pirmiau jėzuitus buvo išvijęs Petras Did. 1719) panaikinta Polocko akademija ir jie patys išvyti. Žiūr. Sbornik postanovlenij po m. n. p. I. 1228 tol. (čia sutrauktos žinios apie jėzuitus Rusijoje).

dar labiau apkarpyta: Minsko gub-ja teko valdyti naujai sukurtai Gudijos apygardai (Belorusskij Učebnyj Okrug), o Volyniją ir Podoliją perėmė Charkovo apygarda. Dėl lenkų maišto pati Vilniaus apygarda ir universitetas uždaryti (1832. V. I). Jų valdytos gubernijos dabar priskirtos prie Gudijos Mokslo Apygardos, kurios valdyba (pravlenije) iki 1836 m. išbuvo Vitebske. Naujoji apygarda savo globėjo neturėjo; jį pavesta prižiūrėti viceministeriui grafui Protasovui.

Tačiau Vilniaus Apygardai nebuvo lemta amžinai žūti: 1850 metų gegužės 2 d. ji vėl atgaivinta. Dabar ją sudarė panaikintosios Gudijos apygardos 4 gubernijos, būtent: Vilniaus, Gardino, Minsko ir Kauno, nes likusios 2, Vitebsko ir Mogiliavo, atiteko Peterburgui. Apygardos globėjo pareigos pavestos šios srities general-gubernatoriui I. G. Bibikovui II. Pagaliau 1864 m. (spalių 7 d.) atgaivintai apygardai pridėtos Vitebsko ir Mogiliavo gubernijos. Tokiu būdu Vilniaus apygarda radosi beveik tokia pat, kokia buvo buvusi. Nuo tada iki rusų viešpatavimo pabaigos ji jau nebesikeitė[13]).

Iki šiol žiūrėjome Vilniaus apygardos, vadinasi, didesnio administratyvinio vieneto. Jį sudarė, kaip aukščiau matėme, net kelios gubernijos, iš kurių viena buvo Kauno gubernija. Šitos administratyvinės dalys turėjo savo atskirą švietimo organizaciją. Mus šiuo tarpu domina Kauno gubernija.

Tad kaip čia buvo sutvarkyti mokyklų reikalai? 1843 m. Kaune įsteigta gubernijos mokyklų direkcija, mat, tuomet čia atkelta iš Kražių gimnazija. Tų pačių metų spalių 20 d. kiekvienoje Vilniaus Mokslo Apygardos gubernijoje, taigi ir Kauno, buvo įsteigta parapijų mokyklų prižiūrėtojo vieta (smotritel prichodskich učilišč[14]). Kauno gubernijos prižiūrėtojas apsigyveno Joniškėly. Šito valdininko pareigas, kaip žinome, anksčiau ėjo apskričių mokyklų viršininkai. Tas institutas patvėrė ilgokai. Tik 1860 m. vasario 22 d. parapijų mokyklų prižiūrėtojo pareigas perima mokyklų direkcijos, kurių vedėjai buvo gimnazijų direktoriai. Kau-

---

[13]) Sbornik postanovlenij I. 1600; II., otdelenije I. 1154 tol. ir otd. II. 988 tol.; *Beleckij* 23 tol.; *S. A. Kniazkov* i *Serbov*, op. cit. 225 tol.; *Reč, proiznesennaja g. popečitelem Vil. Uč. Okr. Popovym* 1903 g., Vilna, 1903, įvairiose vietose.

[14]) Sbornik postanovlenij II, II. otd. 325—326 (štaty).

nijoje buvo: Kauno direkcija — Kauno ir Ukmergės apskritims, Šiaulių — Šiaulių ir Telšių apskritims ir Panevėžio — Panevėžio ir Zarasų apskritims. Jų žinioje buvo visos gubernijos plote esančios mokyklos. Tačiau tų direktorių kompetencija buvo nedidelė; jie tik vykdydavo tai, ką apygardos globėjas įsakydavo.

Lenkmečio metu atsiranda naujas administratyvinis vienetas, jau nebesurištas su gimnazijomis, turįs atskirą viršininką, būtent, Kauno Gubernijos Pradžios Mokyklų Direkcija[15]). Jos įsteigimo dokumentas yra Laikinės Taisyklės Vilniaus Mokslo Apygardos gubernijoms, išleistos 1863 m. kovo 23 d. (vremennyja pravila dlia učilišč...) Kauno direkcija numatyta įsteigti Panevėžy. Projektą caras patvirtino tų pačių metų spalių 27 d. Kitose apygardos gubernijose direkcijos tais pat metais ir atidarytos. Kadangi Kauno gubernija, general-gubernatoriaus Muravjovo ir apygardos globėjo Kornilovo nuomone, nebuvusi nurimusi, tai Panevėžio direkcija atidaryta tik 1864 m. lapkr. 24 d. Muravjovui buvo patogiau švietimo administraciją turėti gubernijos mieste, dėl to direkcija iš Panevėžio jau kitais metais perkelta į Kauną ir pavadinta Kauno direkcija.

Kauno Pradžios Mokyklų Direkcija, kaip pats vardas rodo, apėmė visas naujai steigiamas vadinamąsias pradžios mokyklas (narodnyja učilišča). Be to, prie direkcijos priskirtos ir parapijų mokyklos (prichodskija). Kaip žinom, iki šiol jos priklausė gimnazijų direktorių arba, kaip kartais vadinta, mokyklų direktorių. Tai įvyko 1864 m. gegužės mėn. 21 d. Tuo buvo pradėtas mokyklų administravimo koncentracijos darbas, ką mes žemiau aiškiau pamatysime. Nuo to laiko Kaune apgyvendintas apygardos atstovas, vadinamasis apygardos inspektorius (okružnoj inspektor), čia išbuvęs iki 1869 m.[16]).

---

15) „Narodnoje učilišče“ visur verčiu pradžios mokykla. Patys rusai, kalbėdami apie mokyklas, žodį „narodnoje“ vartoja čia „liaudies“, čia „tautinis“ prasme. Iš pradžių „narodnaja škola“ reiškė, rodos, liaudies mokyklą, paskui tuo vardu pradėta vadinti visos pradžios mokyklos. Sakysim, Direkcii narodnych učilišč apėmė visas gubernijos pradedamąsias mokyklas. Tą žodį patys rusų valdininkai kai kada painiodavo. Palyg. Sbornik postanovlenij III, 2. izd., 1355.

16) Sbornik postanovlenij III, 2 izd., 507—9, 968, 1275 ir 1470; IV. 158 tol.; *Beleckij,* Kratkij istoričeskij obzor., 59; Narodnoje obrazovanije v Vilenskom Učebnom Okruge (pedagoginis žurnalas) 1914 m. XII. 643 ir 1915 m. I. 18; Russkij Archiv, 1885 m. kn. II, Moskva, 1885, p. 191.

Naujoji įstaiga mokyklų administraciją padarė dar margesnę ir painesnę, nes šalia Kauno Pradžios Mok-lų Direkcijos buvo Šiaulių Mokyklų Direkcija ir net Kauno Mokyklų Direkcija. Yra raštų, rašytų K. P. Mokyklų Direktoriaus — K. Mokyklų Direktoriui![17]). Šiaulių ir Kauno direkcijų, iš kurių kiekviena turėjo po rajoną, priklausė šios mokyklos: apskričių, miestų (gorodskija), mergaičių, žydų ir privatinės. Tuo tarpu K. P. M. Direkcija apėmė pradžios mokyklas, pamainas mergaitėms prie jų (ženskija smeny pri narodnych učiliščach) ir parapijų mokyklas. Tam buvo padarytas galas tik 1874 m. Valstybės Tarybos nutarimu. Pagal jį, direkcijai atiteko visos aukščiau minėtos mokyklos, privatiniai mokytojai (domašnija učitelia) ir visų rūšių žydų mokyklos, atseit, vadinamosios valstybinės, ješibotai ir chederai. Nuo to laiko visas pradžios švietimos buvo suimtas į vienas rankas[18]).

Direkcijoje, be technikinio personalo, dirbo direktorius ir keli inspektoriai. Šių iš pradžių buvo 3, paskui 5. Prieš pat karą (1911) jų randam jau 7, vadinasi, kiekvienai apskričiai po vieną. Du iš jų (Kauno ir Ukmergės apskričių) nuolat gyveno Kaune, o visi kiti savo apskričių miestuose.

Neilgai trukus po didžiojo karo pradžios, direkcija pradėjo kraustytis. Kai kurios mokyklos evakuavosi jau 1914 m. liepos mėnesį, o kitų metų spalių mėn. jau visos pradžios mokyklos buvo uždarytos. 1915 m. direkcija atsidūrė Mogiliave, o kitais metais — net Maskvoje. Kadangi su ja evakuavosi ir dalis mokyklų (vysšija načalnyja, kai kurios žydų mokyklos), tai ji dar veikė iki 1918 m. antrosios pusės. Pagaliau tų metų liepos mėnesio 1 d. direkciją perėmė tam tikras komisaras, kuriam pavesta ją panaikinti[19]).

---

17) Da 31 (nuo šiol visuomet taip žymėsiu Kauno Prad. Mok-lų Direkcijos archyvą).

18) Valstybės Tarybos (gosudarstvennyj sovet) nutarimas caro patvirtintas 1874. V. 25 ir V. M. A. (taip žymėsiu Viln. Moksl. Apygardą) raštas 1874 m. Nr. 4188, DA 119; Cirkuliar po Vil. Učebnomu Okrugu (oficijalus žurn.) 1872, IX 291.

19) DA 572, 604, 622 (sena numeracija), 624; direkcijos apyskaita (otčet) 1915 m. ten pat 645; mokyklų sąrašas ten pat 757; apyg. globėjo r. 1917 m. Nr. Nr. 6162, 27856, ten pat 795; opis' delam direkcii ten pat nenumeruotas; be to, 711, 758, 759, 793; Svod zakonov XI, I-ja čast' str. 3534; *G. Falbork* i *V. Čarnolusskij*, Nastolnaja kniga po narodnomu obrazovaniju, III, S.-Peterburg, 1905, p. 1870.

2.

PRADŽIOS MOKYKLOS IR JŲ SUTVARKYMAS

Anksčiau parodyta tokia mokyklų organizacija, kokia ji buvo nuo to laiko, kai rusai užėmė Lietuvą, iki tol, kol jie iš čia išsidangino. Organizacijos plėtojimąsi pagal paduotus faktus galim suskirstyti trimis laikotarpiais: pirmasis — nuo rusų valdymo pradžios iki 1831 m.; antrasis — nuo 1831 m. iki Muravjovo atvykimo (1863); trečiasis — nuo Muravjovo iki rusų viešpatavimo pabaigos. Pirmajame laikitarpyje maža tekeičiama tai, kas buvo pirmiau, nors žymu tam tikra koncentracija, matyt, siekiama tam tikrų tikslų. Antrajame periode žymu neramumas bei blaškymasis: stengiamasi senąją organizaciją pakeisti kita, tačiau darbas eina sunkiai, ir lygiagrečiai galima rasti senosios ir naujosios organizacijos įstaigų. Pagaliau, trečiasis laikotarpis aiškiai pasistato tikslą, kurio siekdamas, nušluoja senąją santvarką ir įkuria naują. Dabar pravartu pažiūrėti, kaip tuose organizacijos rėmuose veikė pradžios mokykla. Kadangi mūsų tikslui svarbiausias trečiasis laikotarpis, tai jo mokyklą kiek galima plačiau apibūdinsime. Laiką iki Muravjovo vaizduosime tik bendrais bruožais.

Rusams užimant Lietuvą, joje buvo nemaža pradžios arba parapijų mokyklų, įsteigtų Lietuvos—Lenkijos valstybės Edukacinės Komisijos (Komisja Edukacji Narodowej). Kauno gubernijos plote jų būta apie 80, bent tiek priskaitoma 1777—81 metais. Jas visas, jau rusams valdant, perėmė Vilniaus universitetas. 1825—26 metais tokių mokyklų buvo: Kauno apskrity 6, Telšių — 26, Raseinių — 35, Šiaulių — 23, Upytės (Panevėžio) — 17, Ukmergės — 7, Braslavo — 2[1]). Šitos mokyklos, būdamos susijusios su Bažnyčia, ir rusų valdžioje pasilaikė pirmykštį charakterį, net nepriklausomumą. Anot apygardos globėjo padėjėjo Beleckio, jas steigę klebonai prie bažnyčių, o dvarininkai prie dvarų, visai su rusų švietimo vyresnybe nesusižinoję, girdi, besiremdami neaiškiu

---

[1]) *T. Wierzbowski*, Szkoły parafjalne w Polsce i na Litwie (1773 — 1795), Kraków, 1921, p. 198—230; Obraz statystyczny w gubernjach zachodnio-południowych cesarstwa w latach 1825—26 („Bibljoteka Warszawska" t. t. IV (1885), V (1886) cit. inžin. *Šakenis* „Švietimo Darbe" 1926. XI. 1257; Sbornik postanovlenij I. 1175.

Vidaus Reikalų Ministerio įsakymu[2]. Tačiau būta ir teisinio pagrindo, nes 1841 m. rusų vyriausybė buvo leidusi Žemaičių vyskupijoje steigti parapijų mokyklas. Buvę leista jas steigti prie kiekvienos parapijinės ir filijinės bažnyčios. Tos vyskupijos valdytojas Gintila buvo tai klebonams sakyte įsakęs. Taip pat padarė ir didysis vyskupas Valančius[3]. Vyskupas rašo, jog jo laikais tokių mokyklų buvę „prie kiekvienos bažnyčios“ ir jose Žemaičių vyskupijoje mokęsi „5 ir daugiau tūkstančių vaikų“. 1853 metams jis paduoda tikslų skaitmenį: Žemaičių vyskupijoje buvusios 197 mokyklos su 5190 vaikų (čia neįskaityti kaimų mokytojai klajokliai).

Čia bus buvusios naminės bei primityviai organizuotos mokyklos, kadangi rusų leidiniuose jų tebuvo žymima (1857) 17, o jose mokęsi 177 mokiniai. Parapijų mokyklose mokė patys kunigai, nors dažnai tas pareigas eidavo vargonininkai ir zakristijonai. Anot Valančiaus, čia buvę mokoma katekizmo, „skaityti lietuviškas spausdintas knygas“, o „rašyti ir skaityti rankos raštą“ maža tebuvę mokoma[4]. Betgi kai kur į programą įtraukta aritmetikos pradžia, lenkų ir rusų kalbos, būdavo net tokių vietų, kur mokyta lotynų kalbos, dailyraščio ir geografijos. Matyt, parapijinės mokyklos buvo paplitusios, nes 1861 m. kun. Juozas Dovydaitis davė sumanymą įkurti seminariją, kuri rengtų joms mokytojus. Parapijinės Kauno gubernijos mokyklos 1862 m. gen.-gubernatoriaus įsakymu buvo uždarytos. Kadangi buvo galima aiškinti įsakymą tik lenkiškas mokyklos uždraudžiant, tai parapijinės mokyklos kai kur (Rietavo dekanate) dar pasiliko. Galutinai jas uždarė Muravjovas 1864 m.[5]. Tuomet Valančius patarė kunigams raginti žmones, kad samdytųsi „daraktorius“ arba naminius mokytojus ir namie vaikus mokytų. Kai valdžia ir tai ėmė persekioti, beliko raginti pačius žmones mokytis skaitymo ir rašto. Kalėdodami kunigai turėjo pareigą surašinėti mokančius rašyti ir skaityti. Iš vieno

---

[2]) *Beleckij*, Sorokaletije russkoj načalnoj školy v sev.-zapadnom kraje Rossii, 2. izd. Vilna 1905, 6—7.

[3]) *K. A. Alekna*, Žem. vysk. Motiejus Valančius, Klaipėda, 1922, p. 49—50.

[4]) *Motiejus Valančius*, Maskoliams katalikus persekiojant, doc. Tumo redakcija, Kaunas, 1929, 25; *S. Gorbačik*, Očerki istorii načalnago narodnago obrazovanija v Kovenskoj gubernii, Kovna, 1903, 8—9; *Afanasjev*, Materijaly dlia geogr. i statistiki Rossii 546.

[5]) *K. A. Alekna*, ten pat 55, 66.

tokio sąrašo sužinom, jog 1863 m. Rietavo dekanate 13-je parapijų buvo mokančių skaityti 24.330[6]).

Tai buvo ne rusų dėka atsiradusios mokyklos. Ką darė šioje srityje rusai? Katrė II visame užimtame Lietuvos plote neatidarė nei vienos pradžios mokyklos. Kaip žinom, 1804 m. lapkričio 5 d. buvo išleisti „nuostatai mokslo įstaigų, pareinančių nuo universitetų“ (ustav učebnych zavedenij, podvedomstvennych universitetam), kuriais įsteigiamos parapijinės mokyklos. Jie aiškiai taikomi rusiškoms mokykloms, pav., programoje minimas bažnytinis rusų raštas (cerkovnaja pečat')[7]). Tos rūšies mokyklas, žinoma, gerokai modifikuotas, kaip matėm, steigė Lietuvos dvarininkai ir kunigai. Nėra žinios, kad patys rusai Kaunijoje būtų to tipo mokyklas steigę, mat, jos buvo rišamos su parapijomis ir dvasininkais, ko tuomet pravoslavai čia beveik neturėjo.

Kauno gubernijoje galiojo kitas įstatymas, būtent — 1828 m. gruodžio 8 dienos. Juo irgi buvo įsteigtos parapijinės mokyklos (prichodskija učilišča), kurios beveik nieku nesiskyrė nuo anksčiau minėtųjų, nebent įstatymo redakcija. Jų tikslas, kaip sako 4-tas įstatymo paragrafas, yra „skleidimas pagrindinių, kiekvienam daugiau ar mažiau reikalingų žinių pačių žemųjų luomų žmonių tarpe“. Tose parapijinėse mokyklose buvo dėstoma tikyba, skaitymas iš bažnytinių ir pasaulinių spausdintų knygų, taip pat ir iš rankraščių, be to, dailyraštis ir keturi pirmieji aritmetikos veiksmai (§ 15). Šitas mokyklas steigiant, turi būti paduota tos parapijos šventiko (sviaščennik) nuomonė apie jų reikalingumą. Artimiausia mokyklų priežiūra pavesta pravoslavų dekanui (blagočinnyj). Administracijos atžvilgiu parapijinės mokyklos priklausė mokyklų prižiūrėtojo (smotritel). Galutinis sprendimas svarbiais klausimais priklausė gubernijos mokyklų direktoriui (iki 1864 m.)[8]). 1803 m. visoje Vilniaus Mokslo Apygardoje, be trijų

---

[6]) *K. A. Alekna*, ten pat 66—7.
Apie Lietuvos parapijines mokyklas plg. Ks. *Jan Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie, Wilno, 1912.

[7]) Sbornik materijalov dlia istorii prosveščenija v Rosii, I, XLIV; Sbornik postanovlenij po min. nar. prosv. I, 13 tol., 330 tol.

[8]) Svod zakonov XI, dal. I; *Falbork* i *Čarnolusskij*, Nastolnaja kniga po narodnomu obrazovaniju III, 1843 tol.; *P. Annin*, Svod glavnejšich zakonopoloženij i rasporiaženij o nač. nar. učiliščach, S.-Peterburg, 1886, čast' II, p. I tol.

pietų vakarų gubernijų, parapijinių mokyklų buvo 23. Paskui jų skaičius kiek padidėjo. 1857 m. jos buvo dviejų rūšių — dviklasės ir vienaklasės. Pirmųjų Kauno gubernijoje buvo 8 (jose buvo 18 mokytojų ir 411 mokinys), o antrųjų — 6 (6 mokytojai ir 122 mokiniai). Pažymėtina, jog visos parapijinės mokyklos buvo steigiamos daugiausia miesteliuose ir bažnytkaimiuose[9]).

Kitos mokyklos buvo tos, kurias steigė ir laikė Valstybės Turtų Ministerija (ministerstvo gosudarstvennych imuščestv). Jos buvo steigiamos pagal 1828 m. įstatymą, vadinasi, jų ir programa ir tvarka buvo ta pati. Kur parapijoje buvo du šventikai, ten mokykloje viską dėstė šventikas, kur tik vienas — tai buvo galima pavesti dijakonams, zakristijonams ir dvasinių seminarijų atleistiems auklėtiniams. Šventiko pareiga buvo visus juos prižiūrėti. Kadangi Kauno gubernijoje pravoslavų dvasininkų nevisur tebuvo, tai čia galėjo mokytojauti ir pasauliečiai. Išlaidoms ministerija rinko iš kiekvieno žmogaus (reikia atsiminti, jog tos mokyklos buvo steigiamos tik valstybiniuose dvaruose) po 48—65 kapeikas (2,40—3,25 lt.).

Valstybės Turtų Ministerijos pradžios mokyklos tuo skyrėsi nuo Švietimo Ministerijos parapijinių, jog jos beveik visumet būdavo kaimuose, dėl to pranešimuose dažnai vadinamos kaimo mokyklomis (selskija, selsko-prichodskija). Tas mokyklas leista vizituoti Švietimo Ministerijos valdininkams. Minėtajai ministerijai turėdavo būti įteikiamas ir vienas egzemplorius apyskaitos. Valstybės Turtų Min-jos mokyklos iš pradžių geriau laikėsi už Švietimo Min-jos mokyklas, mat, pirmoji turėjo daugiau lėšų. Rusijoje ji pradėjo steigti mokyklas 1830 m., o Kauno gubernijoje — nuo 1842 m. 1857 m. jų buvo: Vidžiuose, Braslave, Golce ir Dusetose — Zarasų apskr.; Ramygaloje, Linkuvoje, Vabalninke ir Pasvaly — Panevėžio; Kupišky, Užpaliuose, Anykščiuose — Ukmergės; Viekšniuose, Luokėje, Pašvitiny ir Akmenėje — Šiaulių; Sedoje ir Tveruose — Telšių apskrityje. Iš viso 18 mokyklų, kuriose buvo 19 mokytojų ir 786 mokiniai. Jų daugėjo ir vėliau, iki pat perdavimo Švietimo Ministerijai. 1863 m. jų buvę 35 ir

---

[9]) *Afanasjev,* ten pat 541 tol.; *Beleckij* ten pat 13; *I. Kornilov,* Russkoje delo v severozapadnom kraje, S.-Peterburg, 1901, 157 — 58.

jose mokęsi 1432 mokiniai. Švietimo Ministerijos žinion jos perėjo 1867 m. vasario 11 d.[10]).

Aprašomame laikotarpyje dar buvo mokyklų prie pravoslaviškų cerkvių (cerkovno-prichodskija školy). Jos, būdamos laiko atžvilgiu pirmutinės Rusijos mokyklos, buvo steigiamos pravoslavų dvasininkų ir buvo pravoslavų vyskupo (jeparchialnyj archijerej) žinioje. Galutinė jų administratyvinė instancija buvo Švenčiausiasis Sinodas (Sviatejšij Sinod). Kitos žinybos negalėjo kištis į tos rūšies mokyklų reikalus. Dėl to ir jų statistika sunkiai prieinama. Jų tikslas buvo užfiksuotas 1887 m. birželio 13 d.

Tų mokyklų tikslas — „stiprinti liaudyje pravoslavišką tikybos mokslą, krikščionišką dorovingumą ir teikti pirmųjų naudingų žinių“. Programa ta pati, kaip ir parapijinių mokyklų, tik pridėtas bažnytinis giedojimas ir išplėsta tikybos programa. Jose mokydavo pravoslavų dvasininkai, o tiems negalint, pasauliečiai mokytojai ir mokytojos. Vėliau jos labiau išsišakojo, bet apie tai kalbėsime paskui. Pravoslavų Lietuvos vyskupijoje (Litovskaja jeparchija), anot metropolito Juozapo, cerkvines mokyklas pradėta steigti „penkto dešimtmečio pradžioje“ (v načale piatidesiatych godov), kitaip sakant, apie 1850 metus. Kauno gubernija buvo anos vyskupijos dalis, taigi ir čia galėjo jų atsirasti, bet tikslių žinių apie jas stingam. Beleckio liudijimu, to tipo mokyklų XIX-ojo amžiaus antrosios pusės pradžioje visoje pravoslavų Lietuvos vyskupijoje buvę 250[11]).

Atskirą rūšį sudaro evangelikų ir reformatų mokyklos, kuriose pastoriai ir zakristijonai (kisteriai) vaikus mokydavo tikybos, vokiečių kalbos ir skaičiavimo. 1855 m. jų buvo 4, 1864 m. — 3, kurias lankė 118 mokinių. Jos greit plėtėsi, ir kitais metais jų skaičius pakyla iki 16 (656 mokiniai). 1867 m. jų įregistruota net 21. Tačiau 1869 m. jos sujungtos su bendromis mokyklomis, vadinasi, panaikintos. Dar reikia pažymėti, jog pradžios švietimui, šiaip ar taip, tarnavo gimnazijų ir apskričių mokyklų rengia-

---

[10]) Sbornik postanovlenij II čast' 2. 246—7 ir III izd. 2. p. 1355 tol., *Falbork* i *Čarnolusskij*, op. cit. III, 1909; *Annin*, op. cit. 23 tol. ir 72 tol.; *Gorbačik*, op. cit. 9—10; *Reč'*, proiznesennaja popečitelem etc. 14.

[11]) *A. V. Beleckij*, Sorokaletije russkoj načalnoj školy, 8; *Annin*, op. cit. čast' I, 228 tol.; *Falbork i Čarnoluskij*, op. cit. III, 2477 tol.

mosios klasės (prigotoviltelnyja klassy), kurių 1857 m., Gorbačiko žiniomis, buvo 7 ir kurios turėjo 115 mokinių[12]).

Atskiru mokyklų tipu galim laikyti ir pradžios mokyklas (narodnyja učilišča). Tačiau jos nuo parapijinių (prichodskija) mokyklų tesiskyrė pavadinimu ir administracija, mat, pirmosios priklausė gubernijos mokyklų direktorių, o antrosios — pradžios mokyklų direktorių, visai atskirų valdininkų, neturinčių kokio sąryšio su gimnazijomis. Kaip anksčiau matėme, tuodu direktoriai Kauno gubernijoje funkcijonavo kurį laiką abu drauge. Pradžios mokyklų (narodnyja učilišča) vardą visur vartoja visai Rusijai 1864. VII. 15 ir 1874. V. 25 išleisti įstatymai. Pagaliau taip pradžios mokyklas vadina 1863 m. kovo 23 d. laikinės taisyklės, kurios taikytos vien Lietuvos sričių gubernijoms (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo ir Vitebsko). Tuomet pradžios mokyklomis pavadinta visokių rūšių ir tipų pradžios mokyklos, atseit, tas vardas buvo bendras visoms tos kategorijos mokymo įstaigoms. Tokiu būdu pradžios mokykla yra naujas įstatymo bei statuto pavartotas vardas, lygiai kaip 1828 m. įstatymas pradžios mokyklą buvo pavadinęs parapijine. Nors po 1863 m. Kaunijoj būta ir parapijinių mokyklų, bet tai tebuvo tik seniau įsteigtosios; visos naujai steigiamos buvo pradžios m-los. Jos tvarkėsi 1863 metų taisyklėmis[13]). Nors įstatymu jos nebuvo paskirtos vienam kuriam luomui, bet praktikoje valstiečiai jas steigdavosi savo reikalams. Miestiečiams ir bajorams už naudojimąsi jomis valsčiaus sueiga nustatydavo tam tikrą mokestį.

Tokiu būdu pradžios mokykla buvo Kaunijos pradžios mokslo raidos paskutinio perijodo (po 1863 m.) tipiška mokykla. Apie tą perijodą mes dabar ir kalbėsime. 1863 metų laikinųjų taisyklių narodnyja učilišča tikslas visai nepažymėtas. Žinoma, tai labai charakteringas dalykas, atsimenant, kad tiek 1828, tiek 1874 metų įstatymuose jis aiškiai pasakytas. Dėstomieji dalykai yra tie patys, kaip 1828 m. parapijinių mokyklų, tik čia dar pridėtas giedojimas (cerkovnoje penije). Nepravoslavus ir nerusus buvo galima atleisti nuo bažnytinės slavų kalbos pamokų (cerkovno-slavians-

---

12) *S. Gorbačik*, Očerki po istorii nač. nar. obrazovanija, 9. 14—26.

13) Plg. *Annin*, Svod etc. 152—55; *Falbork* i *Čarnolusskij*, op. cit. III, 1733 tol.; *V. Farmakovskij*, Načalnaja škola min. narod. prosv. S.-Peterburg, 1900, 28 tol.

kij jazyk), bet taip buvo tik po 1897 metų. Visi dalykai dėstomi rusų kalba. Tikyba pagal 1863 m. taisykles turėjo būti dėstoma vietinėmis kalbomis (mestnyja narečija), tačiau šis dalykas vėliau virto kitaip, ir toliau nagrinėsime jį plačiau. Vėliau (1868 m.) programose atsiranda gimnastika, apie kurios dėstymą direkcija nuo 1901 m. iš mokytojų reikalavo atskiros apyskaitos. Kai kur (Tauragėj, Zarasuose) su gimnastika buvo jungiami žaidimai. Mergaitėms gimnastika vienur dėstoma, kitur ne; kai kur jos tą dalyką eidavo drauge su berniukais (Karmėlavoj 1901 m.). 1912 m. direkcija nutarė steigti mokytojams gimnastikos kursus. 1915 m. gimnastika buvo einama 560-yse mokyklų[14]).

Giedojimo dainavimo dalykų taip pat buvo rūpinamasi. Gen.-gubernatoriaus Baranovo liudijimu, jau 1868 m. „beveik prie visų mokyklų buvę cerkviniai chorai". To dalyko mokytojams buvo surengti tam tikri kursai Minske (1903 m.) ir numatyti net Kaune (1905 m.). Vis dėlto 1914 m. visoje direkcijoje iš 690 būta 49 mokyklų, kur nebuvo mokoma dainuoti bei giedoti[15]).

Mergaitėms buvo dėstomi rankų darbeliai (rukodelije). 1866 m. tas dalykas buvo 7-se mokyklose. Nuo 1906 m. į programą įtraukta lietuvių kalba. 1895 m. apygardos vyresnybė pradėjo rūpintis įvesti į mokyklą sodininkystės, daržininkystės ir žemdirbystės dalykus. 1914 m. daržininkystė ir sodininkystė buvo dešimtyje, o bitininkystė — šešiose mokyklose. Rūpintasi ir pynimo amatu. Pagaliau gana anksti daryta žygių, kad pradžios mokykloje būtų dėstomas vadinamasis rankų darbas (ručnoj trud), suprantant jį kaip pedagoginę priemonę. Tam pradėta rengtis nuo 1884 metų. Mat, tais metais rankų darbas pradėtas dėstyti Peterburgo Mokytojų Institute, o 1890 metais — Vilniaus tokiam pat institute. Nuo 1885 m. buvo rengiami kursai to dalyko pradžios mokytojams ruošti. Apygardos globėjas iš direktorių, taigi ir Kauno gubernijos, 1898 m. reikalavo atskiros apyskaitos, kaip ir kur dėstomas rankų darbas[16]).

Aprašytasis pradžios mokyklos tipas nuo Muravjovo laikų

---

[14]) Apyg. globėjo r. 1868 m. Nr. 3372 DA 75; plg. ten pat 341, 342, 374, 790; direkcijos apyskaita 1902 m. ten pat 342 ir 1915 m. ten pat 645.

[15]) DA 381, 631; *Kornilov*, Russkoje delo, 177.

[16]) Globėjo r. 1884 m. Nr. 7969 DA 170; „Amatų ir technikos pamokų prad. mok-se komisijos" protokolas 1899 m. Nr. 1 ir 3 ten pat 322;

Kaunijoj dominavo. Be tos rūšies mokyklų, veikė dar pravoslavų cerkvinės, mergaitėms pamainos prie parapijinių ir pradžios mokyklų, mokyklų skyriai (učiliščnyja otdelenija), žemės ūkio mokyklos ir sekmadienio mokyklos suaugusiems.

Pravoslavų cerkvinių mokyklų tikslą ir programą aptarėme anksčiau. Tenka pridėti, jog tarp cerkvinių ir pradžios mokyklų bei Švietimo Ministerijos mokyklų būta šiek tiek nesutikimo, mat, pirmųjų šeimininkai šventikai manė, kad tik jų įstaigos par excellence atlieka dorinimo ir rusinimo uždavinį. Cerkvinės mokyklos ne visumet teduodavo direkcijai žinių apie save, dėl to ir tikslią jų statistiką sunku kur rasti. Tos rūšies mokyklos pradėjo tarpti ypač Aleksandro III-ojo laikais, mat, jis labai pasitikėjo dvasininkais ir visu jų veikimu. Tai įvyko XIX šimtmečio aštuntos dešimties pradžioje. Nuo 1899 metų į Kauno Pradžios Mokyklų Direkcijos išlaidas įeina ir pašalpa cerkvinėms mokykloms. Jųjų administravimas buvo štai koks: vyriausias tvarkytojas — Vyskupijos Mokyklų Taryba (jeparchialnyj učiliščnyj sovet, Vilniuje); apskrityse buvo jos skyriai (ujezdnyja otdelenija učiliščnago sovieta), kurių po vieną įsteigta kiekvienoje apskrityje, tik Šiauliams ir Telšiams drauge teko vienas. Jų inspekciją atlikdavo vadinamieji stebėtojai (nabliudatel), iš kurių vienas buvo visai Lietuvos vyskupijai, o kiti du apskritims: vienas — keturioms (Kauno, Raseinių, Šiaulių ir Telšių), antras — trims (Ukmergės, Panevėžio ir Zarasų). Mokyklų iš viso 1915 m. buvo 50, iš kurių viena rengė mokytojus cerkvinėms mokykloms (učitelskaja škola Antalieptėje). Apskrityse jos šitaip buvo pasiskirsčiusios: Kauno — 16, Zarasų — 13, Šiaulių — 9, Panevėžio — 5, Raseinių — 4 ir Ukmergės — 3. Jose mokėsi ir nepravoslavų. Pavyzdžiui, 1902 m. iš 232 mokinių pravoslavų tebuvo 102. Pravoslavų cerkvines pradžios mokyklas Rusijos Laikinoji Vyriausybė 1917 m. birželio 20 dieną perdavė Švietimo Ministerijai, vadinasi, kaip tokios jos buvo likviduotos[17]).

---

globėjas direkcijai 1895 Nr. 4129 ir 1898 Nr. 460 ten pat 262; globėjo cirkuliaras 1903 Nr. 5025 ten pat 370; plg. dar ten pat. 253, 383, 591, 645, 53.

[17]) *Annin*, Svod, 228 tol.; *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 2477 tol. ir 2579, ypatingai ten pat I, 69—86; Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. na 1915 g. Ponevež, 1915, 112—14; *Farmakovskij*, Načarnaja škola, 93; DA 264, 294, 323, 339, 364 (sen. numeracija), 533 (sen. num.).

Mergaitėms pamainos prie parapijinių ir pradžios mokyklų yra Muravjovo laikotarpio kūrinys. Pirmiau to nebūta. Jų kūrimu Vilniaus apygardos plote ypač buvo susirūpinęs globėjas Kornilovas. Jo manymu, be moterų negalima būsią pasiekti Lietuvoje specijaliųjų rusų valstybės tikslų. Apie tos rūšies mokyklų reikalingumą jis rašė Švietimo Ministeriui jau 1864 m. birželio 16 dieną. Atitinkamą nuostatą caras patvirtino 1864 m. birželio mėnesį ir nuo to laiko mokyklos pradedamos steigti. Kaip pagaliau buvo sutvarkytos tos vadinamosios mergaičių pamainos? Suprantamiau kalbant, tai buvo paralelinė mergaičių pradžios mokykla prie berniukų mokyklos. Vadinasi, berniukai mokėsi vienomis valandomis, o mergaitės — kitomis. Programa ta pati plius moterų rankų darbeliai. Mergaičių pamainų 1865 metų pabaigoje jau buvo 8. Didesniuose punktuose būta ištisų mokyklų vienoms mergaitėms[18]).

Savotiškas mokyklos tipas arba jos šaka buvo mokyklų skyriai (učiliščnyja otdelenija). Tai buvo atskira mokyklėlė kur tolimam kaime. Ji buvo artimiausio mokytojo ir šventiko priežiūroje; mokytojas turėjo pareigą ją lankyti ir kas pusmetis pranešinėti direkcijai. Mokyklų skyriuose buvo mokoma rašto ir skaitymo, žodžiu, jas galima vadinti raštingumo mokyklomis. Ir jųjų mokytojui nereikėjo seminarijos baigimo, užteko, jei buvo prasilavinęs, baigęs bent pradžios mokyklą, vadinasi, sugebėjo dėstyti pirmąsias raštingumo žinias. Jį rinkosi patys žmonės; jie ir atlyginimą turėdavo duoti. 1890 m. kovo 14 d. Švietimo Ministerija visas tokias mokyklas pavedė pravoslavų dvasininkų globai. Bet Lietuvos sritims tas įsakymas nebuvo taikomas, kadangi čia tų dvasininkų buvo per maža. Taip 1898 m. paaiškino Švietimo Ministeris[19]).

Amatų mokyklų bei jų klasių reikalą pirmieji bus iškėlę taikos tarpininkai (mirovyje posredniki). Jie čia pareiškė žmonių balsą. Štai 1870 m. Žeimių valsčius prašė amatų mokyklos Kaune ar kur kitur, girdi, kad turėtų kur mokytis amato baigusieji pra-

---

[18]) *Kornilov, Russkoje delo,* 50 ir 301; *Falbork* i *Čarnoluskij* III, 1871.

[19]) Sbornik postanovlenij, XIV, 276 tol.; *Falbork* i *Čarnolusskij,* III, 1871.

džios mokyklas. 1870-siais metais amatų skyrių (remeslennoje otdelenije) prie pradžios mokyklos jau randam Jonavoje (atkeltas iš Kamendulių); čia mokė trys meisteriai; galiausiai (1899 m.) beliko tik vienas skyrius. Kita mokykla, kur buvo toks pat skyrius — Panevėžio mokykla (Ponevežsko-pnevskoje). 1884 m. prie jos veikė dailidžių ir tekintojų skyriai. Jie buvo pradžios mokyklos mok-jo žinioje, nors į juos buvo galima priimti ir nemokyklos mokinius. 1895 m. atsiranda trečia panašaus tipo mokykla „Technikos piešimo sekmadienio klasės" vardu. Mokykla buvo Kaune, joje dėstė vyrų ir mergaičių gimnazijų atitinkami mokytojai. Ji buvo privatinė.

Amatais pradėta daugiau rūpintis prieš pat karą. 1914 m. sukviestoji Kauno gubernijos įvairių vadybų komisija nustatė amatų mokyklų tinklą, kurį manyta pradėti realizuoti kitais metais. Numatytos 135 mokslo įstaigos, atseit, ištisos mokyklos, mokyklų skyriai ir klasės įvairiausiems amatams: kalvių-šaltkalvių, audimo, žemės ūkio, moterų rūbų siuvimo, pintinių pynimo, tinklų pynimo ir pagaliau vielinių tinklų pynimo. Tai visa numatyta realizuoti... iki 1926. 1915 m. direkcijos apyskaita parodo, jog keturiose mokyklose veikė dailidžių-tekintojų ir vienoje kalvių-šaltkalvių skyriai[20]).

Atskirai aš miniu visokių rūšių žemės ūkio mokyklas. Jas priskiriu prie pradžios mokyklų, kadangi, viena, jas prižiūrėdavo (bendrųjų mokslo dalykų atžvilgiu) pradžios mokyklų direkcija ir, antra, be baigusiųjų pradžios mokyklą, į jas buvo priimami ir tų mokyklų nebaigę. Pirmiausia paminėsime Joniškėlio dvarininko Karpio mokyklą. Ji 1899 m. paversta namų ūkio mokykla. Joje buvo einamas 5 metų kursas, atseit, 3 metai bendriesiems ir 2 specijaliesiems dalykams. Paskui dar pridėti vieni neprivalomi metai. Bendrųjų dalykų kursas buvo lygus pradžios dviklasių mokyklų kursui. Specijalieji dalykai buvo šie: gamtos mokslas, žemės matavimas, sąskaityba, įstatymai ir žemės ūkis. Dėstė (1915 m.) 7 mokytojai. Kaip Karpio fundacija, Joniškėlio parapijiečiams mokykla teikdavo mokslą veltui (net ir gydymą, mat, prie mokyklos buvo ligoninė).

---

[20]) *Kornilov*, Russkoje delo, 313; DA 99, 165, 208, 253, 365 (sen. num.) 623, 645.

Podgajo dvare dvarininko Ivanovičiaus rūpesčiu 1891 m. buvo įsteigta pienininkystės mokykla (škola maslodelija), kurios bendro lavinimo dalykus prižiūrėjo Švietimo Ministerija, o specijaliuosius — Valstybės Turtų Ministerija. Mokiniams buvo bendrabutis. Pagaliau Panemunyje buvo „Mergaičių praktiška žemės ūkio ir namų ruošos mokykla" (ženskaja praktičeskaja škola selskago ziajstva i domovodstva)[21]).

Kaunijos pradžios mokyklose, be anksčiau suminėtųjų programose numatytų dalykų, dar buvo ir kitų, programose nenurodytų. Pvz., prie mokyklų būdavo sodai, kur mokytojai su mokiniais dirbdavo sodininkystės praktikos darbus. 1896 m. tokių mokyklų buvo 80, — žinoma, labai mažas procentas. Už įrengimą prie mokyklų sodų ir bitynų mokytojams buvo dalinamos dovanos. Nors ir keistai atrodo, tačiau buvo laikas, kai šiame krašte rūpintasi... šilkmedžių veisimu. Štai 1865 m. ankietoje randame daug klausimų tuo reikalu[22]).

Sekmadienio mokyklų buvo maža. 1896 m. jų tebuvo viena. 1914 m. jų randam 11, jas lankė 651 mokinys. Dar šioj vietoj reikia pažymėti, jog būta ir namų mokytojų. 1889 m. jų būta 11.

Dabar, susipažinę su rūpimojo laikotarpio mokyklų tipais ir programomis, pažvelgsime į jų vidaus gyvenimą — mokymo darbo sutvarkymą, tvarkos ir doros palaikymą, sanitarinę būklę, mokslo priemones, materijalinį aprūpinimą ir, pagaliau, mokyklų pramogas.

Mokslo laikas pradžios mokyklose, pagal 1871 m. instrukciją Vilniaus Mokslo Apygardos pradžios mokyklų mokytojams, truko nuo rugsėjo 1 dienos iki gegužės 1 dienos. Taip buvo bent oficijaliai, bet iš tikrųjų, ypač kaimų mokyklose, mokslas prasidėdavo ne anksčiau kaip spalių mėnesį ir baigdavosi jau balandžio pirmomis dienomis. Mokinių priėmimas užtrukdavo visą pirmą pusmetį. Direkcija nustatė priėmimui terminus, būtent: visą rugsėjo mėnesį, spalių 1—8 d. ir lapkričio 1—15 d. Vis dėlto tų rėmų sunku buvo besilaikyti ir vėliau leista priiminėti dar gruodžio 1—8 d. ir sausio mėnesio pradžioje. Mokinių amžius nebuvo nustatytas.

---

[21]) Pienininkystės m-loje (Ras. ap.) 1893 m. buvo 10, o mergaičių m-loje (dvare „Murovanyj Ponemun"", Panev. ap.) — 30 mokinių. Kovesskaja gub-ja, 130, plg. Liet. apgyv. vietos, 432.

[22]) DA 48, 141, 208, 257, 264, 460, 645; *Farmakovskij,* Načalnaja škola 113 — 14.

Pasitaikydavo kartais vaikų 17-os ir net 19-os metų (1891 m. Ginteliškėj, Seredžiuje).

Mokinių vienai mokyklai nustatyta maximum 70, minimum 15. Pamokos trukdavo 6 valandas per dieną, atseit, 4 priešpiet ir 2 popiet su dešimties minučių pertraukomis. Pamainose mergaičių mokymosi laikas buvo kiek kitoks: čia mokymuisi paskirtas laikas nuo 1 iki 5—6 valandos po pietų.

Kadangi mokytojas galėdavo būti kokių netikėtumų sutrukdytas, tai (1904 m.) įvestas pagalbinių mokytojų etatas. Direkcijos Mokyklų Tarybos nutarimu, jų turį būti nedaugiau kaip 10% kiekvienos apskrities mokytojų. Kai kuriose mokyklose pastaruoju metu dirbdavo po kelis mokytojus, vadinasi, buvo komplektų sistema. Mokytojai direkcijai kas mėnuo turėdavo siųsti pranešimus apie mokyklos būklę (to griežtai žiūrėta ypač pirmais direkcijos gyvavimo dešimtmečiais)[23]).

Kaip buvo palaikoma mokykloje tvarka? 1871 metų mokytojų instrukcijos § 37 aiškiai sako, kad „jokios fizinės bausmės jokiu atsitikimu neleidžiamos, nors ir patys tėvai mokytoją to prašytų". Tačiau praktika (ta nelemtoji praktika!) rodė visai ką kita. Direkcijos archyve yra daug bylų, kuriose paliudytas fizinių bausmių vartojimas. Mokytojas J. Mičiulis, išklausinėjęs daug gyvų, tuomet besimokiusių žmonių, nustatė, jog nuo 1860 metų rusų pradžios mokykloje buvę praktikuojama: mušimas liniuote, klūpojimas ant žvirgždo ar žirnių, bizūnas, ausų iki kraujo tąsymas, kryžium gulėjimas dar ir ant žirnių, nusikaltėlio statymas draugams spjaudyti... Dar ne viskas: klūpojimas rankomis iškėlus kirvį, plaukų pešiojimas arba „griūšės", mušimas erškėčiu per galvą, klasės šlavimas ir valymas, pagaliau... išeinamųjų vietų valymas[24]). Atrodo, jog daugiau nebūtų galima kas beišgalvoti.

Buvo rūpinamasi ne tik tvarka, bet ir dora. Žinoma, daugiausia teorijoje. Tas dalykas buvo įtrauktas net į įstatymų rinkinį. Štai 3475 str. pataria steigti atskiras pradžios mokyklas berniukams ir atskiras mergaitėms. Jei to negalima, tai „mišriose mokyklose mergaitės turi būti ne vyresnės kaip 12 metų". Dar dau-

---

[23]) *Falbork i Čarnolusskij,* Nastolnaja kniga, III, 1874—1888; DA 55, 200, 218, 336, 383.

[24]) *J. Mičiulis,* Bausmė mūsų pradžios mokyklose, „Lietuvos Mokyklos" žurnale 1928 m. Nr. Nr. 11—12.

giau, 1879-ais metais išleistoji instrukcija Vilniaus Mokslo Apygardos Prad. Mok-lų Direkcijų Mokyklų Taryboms (§ 21) reikalauja, kad mergaitės būtų sodinamos atskirai nuo berniukų, atseit, atskiruose suoluose. Kiti dalykai mums atrodys net kurijoziški, pvz., apygardos globėjas 1898 m. išleido cirkuliarą (N 6310), kur mokyklų rengiamuose literatūros vakaruose nepataria vaidinti komiškų dalykų, girdi, tai esą nepedagogiška. Arba vėl, 1888 m. (N 1717) tas pats viršininkas įsakė anatomijos paveikslus laikyti ne ant sienų, bet spintose. Saugota mokinius ir nuo girtybės. Vilniaus mieste jie be giminių, tėvų ar globėjų negalėdavo eiti į svaigalų parduotuves, o šių savininkams buvo uždrausta pardavinėti mokiniams svaiginamuosius gėrimus. Tokią tvarką globėjas rūpinosi įvesti visoje apygardoje a(1893 m. N 8722)[25]).

Įdomu pažinti rusų pradžios mokyklos būklę higijenos ir sanitarijos atžvilgiais. Pirmiausia — mokyklos namas. 1840 metų spalių mėn. 22 d. caras patvirtino projektą apskričių ir pradžios mokyklų namams mažesniuose miesteliuose. Pagal jį pradžios mokykla — medinė, iš vidaus ir iš oro tinkuota, skardiniu stogu (dažytu aliejiniais dažais), akmeniniais pamatais. Suprantama, jog praktikoje buvo kas kita. Daugumas mokyklų buvo samdytuose namuose, dažniausiai paprastose kaimo pirkiose; net 1913 m. 53% gubernijos mokyklų neturėjo savo patalpų. General-gubernatoriaus buvo įsakyta, kad iki 1901 m. birželio 1 d. būtų apžiūrėtos visos Kauno gubernijos pradžios mokyklos higijenos ir sanitarijos atžvilgiais. Tuomet pasirodė, jog vos 17 mokyklų teturėjo patenkinamus būstus, 60 reikėjo naujų namų, 55-oms — kapitalinio remonto ir 43-ims — mažo remonto. Taip buvo 175-ose apžiūrėtose mokyklose (Švietimo Ministerijos). Namus tikrino mokyklų inspektoriai su taikos tarpininkais ir vietos gydytojais.

Pagal globėjo aplinkraštį (1898 m. N 9334) mokyklų šildymas turėjo būti štai koks: kiekvienai krosniai per vieną žiemos mėnesį skiriama ⅓ rusų sieksnio (3 aršinų) malkų. Virtuvei — 2 sieksniai per visą žiemą. Žiemos skaityta 6 mėnesiai.

Šviesos atžvilgiu patenkinamomis laikytos tos mokyklos, kurių langų plotas ir grindų paviršius santykiavo kaip 1:7. Oro talpumo

[25]) Apie doros ir tvarkos palaikymo priemones plg.: Svod zakonov t. XI č. I st. 3475; *Falbork* i *Čarnoluskij*, III, 1753; *Annin* II, 62 tol.; DA 200, 262, 290, 753.

atžvilgiu vienam mokiniui skirta pusė kūbinio sieksnio. Gorbačiko paskelbtais daviniais, 1901-aisiais metais mokyklų, netinkamų oro talpumo atžvilgiu. buvo 84%, šviesos — 73%. Vadinasi, būklė kuo blogiausia. Beje, reikia pasakyti, jog vienur kitur būta ir tikro, pasakyčiau, higijenos liuksuso, pvz., 1913 m. 2 mokyklos turėjo šiltas išeinamąsias vietas. Tačiau tai bendro vaizdo nei kiek nepataiso.

Mokyklų baldai tebuvo patys reikalingiausi. Pradžios mokyklų direktorių suvažiavimas Vilniuje (1871 m. rugpjūčio—rugsėjo mėnesiais) nutarė, jog mokomajam kambary turį būti stalai ir suolai[26]) mokiniams, stalas mokytojui, 2 kėdės, 2 lentos, kurių viena liniuota, knygų spinta, laikrodis ir žibalinė lempa. Čia pat pravartu pažymėti, jog, to paties suvažiavimo nutarimu, mokytojo kambary turįs būti stalas, pusė tuzino paprastų kedžių, tokios pat kvalifikacijos lova, sofa ir spinta.

Mokyklos aptarnavimui jau 1804 m. parapijinių mokyklų statutas numato sargą. Tas institutas buvo ir XIX-ojo šimtmečio antroje pusėje. Jam algos skirta nuo 25 iki 50 rublių per metus. Tarnas, žinoma, buvo skiriamas mokyklai, ne mokytojui; tačiau mokytojai jį dažnai naudodavo savo reikalams, mokyklos valymą pavesdami mokiniams. Tai nesutiko su vyresnybės taisyklėmis. Dėl to dalyko būta tardymų ir baudimų.

Bendrai imant, pradžios mokyklos neturėdavo savo gydytojų, nors miestuose ir miesteliuose būdavo išimčių. Tokios laimingos dažniausiai būdavo žydų mokyklos. Buvo bent kiek rūpinamasi mokinių sveikata ir už mokyklos sienų. Štai, 1899 m. globėjas visai apygardai išsiuntinėjo cirkuliarą, pagal kurį mokiniams dviračiu važinėtis tegali leisti gydytojas, bet tik tiems, kurie sukako 12—14 ir daugiau metų[27]).

Mokymo priemonės pradžios mokykloje buvo negausingos. Jas sudarė beveik vieni tik vadovėliai. Šalia jų sutinkame vieną kitą dalyką, tarnaujantį vaizdingumui. Pavyzdžiui, 1804 m. statutas mini raidžių lenteles (tablicy azbučnyja) ir skiemenų lenteles

---

[26]) Vadinasi, suolai buvo pristatyti prie stalų. Suolai — daugiaviečiai. Kur-ne-kur (Švėkšnoje, 1892 m.) būta ir dviviečių suolų. Plg. DA 140.

[27]) DA 99, 110, 119, 262, 290, 561; Sbornik postanovlenij, II, 2. Otd. 112 tol.; *Gorbačik*, Očerki, 74 tol.

(tablicy dlia skladov). Vėliau, ypač antrojoje XIX-ojo amžiaus pusėje tas reikalas buvo geriau aprūpinamas. Apie tai turim žinių iš 1876 metų. Tuomet direkcijos žinioje esančios pradžios mokyklos turėjo globų ir žemėlapių (bendrai skaitant) 657 už 2.055 rub. 89 kap., fizikos prietaisų (fizičeskije pribory) 37 už 104 r. 50 k. pagaliau, modelių, įvairių įrankių ir paveikslų 1445 už 3.511 r. 22 k., vadinasi, iš viso turėta 2139 vaizdingumo priemonės už 5.671 r. 61 k. (28.358,05 lt.). Mokytojų reikalui 1910 m. prie Kauno Pradžios Mokyklų Direkcijos įsteigtas pedagoginis muziejus (Platovskij muziej nagliadnydh posobij). Tačiau, bendrai imant, vaizdingumo reikalas nebuvo rimtai rūpinamas: štai, 1899 m. globėjas atskiru cirkuliaru prikišo direktoriams, kad jie tesirūpiną mokytojų medžiaginiais reikalais, o pačių mokyklų reikalus užmirštą[28]).

Kiekviena mokykla turėjo mokinių knygyną. 1914 m. visuose knygynuose buvo 86.444 knygos už 59.709 rublių. Be to, dar buvo vadinamieji knygų sandėliai (knižnyj sklad), bet apie tai kalbėsime tolimesniuose skyriuose.

Kad mokyklos vidaus gyvenimo vaizdas būtų kuo pilniausias ir kad nenusidėtume objektyvumui, turime paminėti ir tas priemones, kurios buvo vartojamos mokinių saviveiklai skatinti, bendrai jų gyvenimui praturtinti ir šeimyniškiems santykiams su mokymu ir mokykla sudaryti. Pirmiausia, minėtini literatūriniai-vokaliniai vakarai, kuriuose būdavo deklamacijų, skaitymų, dainavimo. 1895 metų apyskaitoje direkcija pažymi 3 mokyklas, surengusias tokias pramogas. Buvo rengiamos ir eglutės. Direkcijos archyve apie jas yra žinių nuo 1893 metų. 1911 metais eglutes surengė 17 mokyklų (daugiausia rusų kolonistų gyvenamose vietose). Buvo daroma ir ekskursijų bei pasivaikščiojimų. 1894 metais yra pranešimai apie dviejų (Kauno) mokyklų tokias pramogas. Pagaliau, būta medžių sodinimo švenčių (prazdniki drevonasaždenija). Jos buvo rengiamos jau 1902 metais. Tais metais globėjas atsiuntė ilgą raštą direktoriui apie tokias šventes, reikalaudamas metinėse apyskaitose pažymėti, kuriose mokyklose praktikuojamas medžių sodinimas. Čia pat tiks pažymėti, jog buvo rūpinamasi ir mokinių taupymu: 1899 m. išleistas tam tikras įstatymas, kuriuo

---

[28]) DA 110, 273 (sen. num.), 326; Sbornik postanovlenij, I, 332.

remdamiesi, globėjas ir direktorius kitais metais išleido specijalius cirkuliarus mokytojams. Žinoma, visa tai liko daugiau teoretiškais aiškinimais ir raginimais ir teturėjo menkų praktiškų rezultatų. Antra, kai kurie tos rūšies dalykai, pvz., pramogos, užtinkami beveik išimtinai nelietuviškose vietose, atseit, kur mokiniai ir apylinkė buvo nelietuviški[29]).

Finansus mokyklos gaudavo iš trijų šaltinių — valstiečių, valstybės iždo ir aukų. Valstiečiai sudėdavo daugiausia pinigų. Štai, 1896 metais jie sumokėjo 56% (81.415 R.) visų Kauno gubernijos pradžios mokyklų lėšų. Šis procentas visą aprašomąjį laikotarpį buvo maždaug tas pats. Mokesčio didumą nustatydavo valsčiaus sueiga; jis buvo maždaug vienoks visur, būtent — 1 r. 50 kap. vienam kiemui. Valstiečiai, beveik vieni išlaikydami mokyklą, turėdavo joje daugiau teisių — čia be niekur nieko galėjo leisti mokytis savo vaikus. Miestiečių, bajorų ir kitų valsčių vaikams uždėdavo tam tikrą mokestį, kurio dydis būdavo nuo 2 iki 10 rublių vienam mokiniui per metus. Pasitaikydavo ir tokių valsčių, kurie to nedarydavo.

Valdžia duodavo nemokamai miško medžiagą mokyklos namo statybai. Tai nuo 1846 metų buvo taikoma tik valstybiniams kaimams (kazionnyja selenija), pagaliau, 1863 m. spalių 8 dieną šią tvarką Valstybės Turtų Ministerija nustatė visoms valsčių mokykloms. Buvo skiriama po 360 rąstų ir 62 sparus. Šiai lengvatai išgauti daug prisidėjo apygardos globėjas Širinskis-Šichmatovas. Nuo mokyklos žemės mokesčių neimdavo. Pinigais pradžios mokyklų reikalams valdžia duodavo (1896 m.) vos 27% visų Vilniaus Mokslo Apygardos išlaidų; Kauno gubernijos pradžios švietimo biudžete jos parama tesudarydavo tik 12% (16.851). Vadinasi, labai ir labai maža. Tiesa, reikia atsiminti, jog čia turimos omeny tik Švietimo Ministerijos mokyklos. Kaip žinoma, pirmiau pati valdžia daugiau prisidėdavo prie mokyklų išlaikymo. Nuo Muravjovo laikų nuo tos pareigos ji pradėjo trauktis. To pavyzdį davė Šviet. Ministerija, ja pasekė ir Valst. Turtų Ministerija, kuri irgi turėjo mokyklų[30]).

---

[29]) 243, 264, 348, 694.

[30]) Sbornik postanovlenij, 2 otd., 663; *Beleckij*, Sorokaletije, 45; *Farmakovskij*, 182—3; *Kornilov*, Russkoje delo, 309, DA 556.

Aukos sudarydavo nemenką mokyklų finansų poziciją. Suaukotų kapitalų, vadinamųjų fundušų turėjo 14 pradžios mokyklų. Štai jos: Joniškėlio, Žeimelio, Kretingos, Darbėnų, Kauno žydų, Panevėžio, Čipiškių, Pušaloto, Dotnuvos berniukų, Vainuto, Varnių, Girsūdų, Kauno Senamiesčio ir vienoj mokykloj Maslovo fundacija. Pavyzdžiui nurodysime kai kurių fundušinių kapitalų dydį: Kauno Senamiesčio — 1.250 rub., Vainuto — 4.400, Varnių — 2.300, Joniškėlio — 147.100. Taip dalykas atrodė 1873 metais[31]).

Bendros mokyklų išlaidos nevisumet buvo vienodos. Kornilovas savo rašte general-gubernatoriui 1867 m. lapkričio 11 d. štai kaip jas apibūdina. Tuo laiku buvę (matyt, tik valdžios laikomų) iš viso 30 pradžios mokyklų: 22 parapijinės ir prie jų 8 pamainos mergaitėms (ženskija smeny). Pirmosioms valdžia davė 5.271 r. 43 k., vietos žmonės (mestnyja obščestva) pridėjo 5.337 r. 57 k. ir iš kitų šaltinių gauta 734 r. 20 k.; antrosios iš valdžios gavo 2.000 r. Vadinas, parapijinės iš viso gavo 11.343 r. 20 k. ir mergaičių pamainos 2.000, iš viso — 13.343 r. 20 k. Tad vidutiniškai vienai mokyklai išleista 444 r. 75 k. (Tuo pačiu metu vienai žydų mokyklai, jos turėjo atskirus resursus, — išeidavo po 1.093 r.). Yra tiksli direkcijos finansinė apyskaita 1895 metų. Įdomu palyginti. Tuomet lėšos šiaip susidarė: iš vietos žmonių 77.647 r. 13 k., iš Valst. Turtų Ministerijos 4.960 r., fundušų procentai 3.516 r. 99 k., mokestis už mokslą 68 r. 26 k., iš apygardos 230 r., iš viso 86.422 r. 38 k. Vienai mokyklai tais metais vidutiniškai išleista 474 r. 84 k., o vienas mokinys atsiėjo 8 r. 18 k. Mokyklos (ne mokinio) brangumo atžvilgiu apskritys šiaip ėjo: Raseinių, Telšių, Panevėžio, Ukmergės, Kauno, Zarasų. Reikia pažymėti, jog cerkvinės mokyklos, atseit, ne Švietimo Ministerijos, mažiau išleisdavo[32]). 1903 metais paduota visų Kauno gubernijos pradžios mokyklų išlaidos — 206.672 r. 2 k.

Kadangi mokytojas švietimo darbe turi lemiančios reikšmės, ypač to meto Lietuvoje, tai apie jo medžiaginę bei finansinę būklę pakalbėsiu atskirai.

Iki 1864 metų parapijinių mokyklų mokytojai negaudavo nustatytos algos: dalį gaudavo iš valdžios, dalį iš vietos bendruo-

---

[31]) DA 115, 210, 784.

[32]) *Kornilov*, Russkoje delo, 157—59; DA 264, 364 (sen. num.), 561.

menių, pagaliau dalį patys susirinkdavo iš besimokančių vaikų. Nuo Muravjovo laikų general-gubernatorius nustatė, jog algą moka vietos bendruomenės, atseit, valsčiai ir miestai. Algos didumas buvo nevienodas: iki 1871 metų 150, vėliau nuo 200 iki 360 rublių per metus. Atskirais atvejais alga pasiekdavo 600 r. Tiek grynais pinigais[33]). Su alga buvo susijus pensija. Ištarnavę 25 ir daugiau metų, pensijos gaudavo visą metinę algą. Jei mažiau ištarnauta, pensija atitinkamai mažėja: 10—15 metų — ⅓ algos, 20—25 metai — ⅔. Įgyta tarnyboje liga pensijos laiką mažino. Pensininkui mirus, atlyginimą gaudavo našlė ir vaikai. Pensijai buvo išskaitoma (1908 m.) 6% algos. Reikia dar neužmiršti, jog Lietuvos krašte (zapadnyja gubernii) mokytojas, kuris gaudavo pensiją ir vėl įstodavo į tarnybą, gaudavo visą algą. Tai — išimtis iš bendrų Rusijos įstatymų.

Be to, mokytojai Muravjovo 1863 metų bal. 10 dienos įsakymu, kurį patvirtino ir jo papėdininkai, gaudavo algos ir natūra, būtent: ruginių miltų ir kruopų (po 6 četvertej = 12 karčių). Toji pyla (ssypka) tebuvo privaloma visoje apygardoje vienai Kauno gubernijai, nors 1871 metų direktorių suvažiavimas buvo nutaręs ją įvesti visoje apygardoje.

Mokytojai paprastai naudodavosi 1 dešimtine (desiatina) žemės. Gyvenamasis butas buvo nustatytas toks: du kambariai ir virtuvė. Mokytojo patalpa buvo laisva nuo bet kurių valstybinių prievolių (kareivių laikymas, mokesčiai). Butą mokytojai gaudavo nemokamai, taip pat kurą ir šviesą; be to, jiems buvo nustatyta duoti 2 pastotes per mėnesį, anot direkcijos, nuvažiuoti į cerkvę ir. . . į turgų[34]).

Nuo Muravjovo laikų į Kauniją pradėta kviesti mokytojų iš tolimųjų Rusijos gubernijų. Valdžia jiems apmokėdavo kelią, taip pat ir pragyvenimą prie direkcijos. Į paskirtą vietą jie važiuodavo irgi direkcijos lėšomis. Vadinasi, tai vis pinigai, neįskaitomi į algą. Būdavo duodama ir tiesiog pašalpų ir dovanų. Tai buvo nustatyta tam tikroje instrukcijoje Prad. Mok. Dir-jų Mokyklų

[33]) Palyg. Sbornik postanovlenij, IV, 312 tol.; Cirkuliar po V. U. O. (taip žymiu Vilniaus Mok. Apyg.) 1886, X, 520 tol.; Svod zakonov, III, st. I, 39.

[34]) *Kornilov*, Russkoje delo, 158; *Gorbačik*, 43 tol.; *Farmakovskij*, 164; Sbornik postanovlenij, II, 2 otd., 468—73; Svod zakonov, III, s. 14; DA 50, 55, 165, 440; Cirk. po V. U. O. 1872, II, 53; *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1905; DA 165, 239.

Taryboms. Pašalpų buvo duodama 10—60 rublių, kartais net 100 r. Jas mokytojai gaudavo dėl įvairiausių priežasčių. Štai jos: vedybos, liga (paties mokytojo, vaikų, žmonos gimdymas), gaisras, perkėlimas į kitą vietą, tėvų laidojimas, apvogimas, net dukterų tekėjimas — pasogos reikalas. Dovanas duodavo už „uolią tarnybą". Kauno Sviato-Nikolskoje Bratstvo (Šv. Mikalojaus brolija) mokytojams duodavo lengvomis sąlygomis paskolų[35]).

Bendrai, mokyklos medžiagine bei finansine būkle rūpindavosi valsčių valdybos ir taikos tarpininkai (mirovyje posredniki). Čia buvo jų pareiga. Valdžia, atseit, V. M. A. (=Vilniaus Mokslo Apygarda) finansuodavo tik direkciją, aiškiau sakant, jos administraciją, jei neskaitysime tų menkų sumų, kuriomis ji šelpdavo vieną kitą mokyklą ar vieną kitą mokytoją.

Dabar duosiu kelis mokyklų, mokytojų ir mokinių skaitmenis. 1866 metais (sausio 1 d.), Novikovo duomenimis, K. P. M. Direkcijos[36]) žinioje buvo mokyklų:

1. valdiškų parapijinių	22,	jose	berniukų	827,	merg.	—
2. prie jų pamainų mergaitėms	8	„	„	—	„	160
3. pradžios (liaudies) mokyklų (narodn. krestjan sobstvennikov)	76	„	„	2024	„	217
4. prad. mokyklų Valst. Turtų Min.	35	„	„	1596	„	90
5. parapijinių liut. ir reform...	16	„	„	362	„	204
	157			4809		671

Pagal tą patį šaltinį, kitų, t. y., 1867 m. sausio 1 dieną buvo:

1. valdiškų parapijinių	22,	jose	berniukų	886,	merg.	—
2. prie jų pamainų mergaitėms	8	„	„	—	„	271
3. pradžios mok-lų (kr. sob.)	96	„	„	3402	„	121
4. prad. mok-lų Valst. T. Min.	36	„	„	1383	„	56
5. parapijinių liut. ir ref.	16	„	„	329	„	56
	178			6000		504

Čia duoti skaičiai Kauno gubernijos mokyklų be žydiškųjų ir pravoslavų dvasininkų laikomųjų[37]).

[35]) *Annin*, Svod, č. 2. 49 tol.; Svod. zakonov, XI, st. 3459; DA 31, 66, 99, 110, 787, 789.
[36]) Nuo šiol Kauno Pradžios Mok-lų Direkciją žymėsiu K. P. M. D.
[37]) *Kornilov*, Russkoje delo, 310.

1885 metais, taigi po 18 metų, tas skaitmenų vaizdas kiek pasikeitė. Tuomet mokyklų buvo iš viso 207 su 10.753 berniukais ir 1.028 mergaitėmis, iš viso — 11.781 mokinių, o su žydų mokyklų mokiniais 12.457. Dar po dešimties metų (1896 m.) mokyklų ir mokinių vėl padaugėjo. Tuomet mokyklų buvo 289 su 14.507-ais mokiniais[38]).

Įdomu palyginti tuos duomenis su paskutinių direkcijos metų duomenimis. Savo metinėje apyskaitoje 1914. I. 1 direkcija žymi: visokių rūšių pradžios mokyklų — 681 su 43.280 mokinių, atseit, 29.365 berniukais ir 13.915 mergaičių. Tame skaičiuje yra ir žydų tautybės mokiniai. Kitais metais tuo pačiu laiku skaičiai beveik tie patys, būtent: 681 mokykla su 40.329 mokiniais — 26.816 berniukų ir 13.513 mergaičių[39]). Reikia pastebėti, jog čia niekur neįskaitytos lietuviškos mokyklos, kurių pradėjo rastis po 1905 metų revoliucijos, mat, rusų švietimo organai jų nepaisė. Taip pat neįskaitytos prieglaudos (prijut), tačiau jų tebuvo viena kita, taigi jos bendrą skaičių nedaug tepakeistų.

Mokytojai paprastai dirbdavo po vieną mokykloje, bet kur būdavo per 70 mokinių, ten direkcijos Mokyklų Taryba nutarė įsteigti mokytojo pagalbininko vietą. Paimsime mokytojų skaičių trejiems metams. 1889 m. pradžios mokyklose buvo iš viso 467 mokytojai, iš kurių 213 tikybos mokytojų (katalikų, pravoslavų ir liuteronų) ir 29 moterys, 1913 m. jau dirbo 1.686, iš kurių 738 tikybos mokytojai ir 291 moteris. 1914 m. apyskaita vėl rodo padaugėjimą — iš viso 1694, iš kurių 763 tikybos mokytojai ir 293 mokytojos. Žinoma, tai tėra Švietimo Ministerijos arba vadinamųjų valstybinių mokyklų duomenys[40]).

1896 m. Kauno gubernijoje viena mokykla teko 122 kvadratiniams viorstams ir 5.361 gyventojui, o vienas mokinys — 107 gyventojams, o besimokantieji sudarė 0,94% visų gyventojų. Negalima nutylėti ir to fakto, jog Rusijoje buvo rūpinamasi įvesti visuotinį pradžios mokymą. Tam reikalui planai V. M. Apygardoje buvo sudaryti jau 1906 metais. Prieš pat didįjį karą (1913 m.) visoms Kaunijos apskritims buvo sudaryti tam reikalui tikslūs planai ir finansiniai apskaičiavimai. Visuotinis mokymas numatyta

---

[38]) DA 188; *Farmakovskij*, 93.
[39]) DA 561, 575; Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. 1915, Paneviež., 99.
[40]) DA 208, 651, 575.

įvesti visoje gubernijoje 1914—1924 metų tarpe, o tam reikalui patalpų statyba numatyta iki 1943 metų. Tik karas sustabdė to svarbaus plano vykdymą. Nors kai kurios Vilniaus apygardos gubernijos (Vitebsko, Minsko, Mogiliavo) ir tuomet gavo šiam reikalui iš ministerijos lėšų[41]).

Baigę rusiškojo Lietuvos pradžios švietimo apžvalgą, pažvelkime atgal. Šiaip ar taip, turėsime pripažinti, jog rūpintasi pradžios mokykla bei žmonių švietimu ir nemaža nudirbta. Tačiau tame darbe žymu griežta tendencija — centralizacija ir vienodinimas. Tai yra specifinis bruožas to laikotarpio, kurį pradėjo general-gubernatorius Muravjovas ir V. M. Apygardos Globėjas Širinskis-Šichmatovas. Įsteigus pradžios mokyklų direkciją, įvykdyta centralizacija, atseit, Kauno gubernijoje visos pradžios mokyklos suimtos į vienas rankas. Išimtį sudarė tik cerkvinės mokyklos, tačiau Kaunijoje jų buvo visai maža, antra, direkcija veikė glaudžiausiame kontakte su pravoslavų episkopatu. Galiausiai — K. P. M. D. buvo Švietimo Ministerijos įstaiga, vadinasi, jos vienos žinioje buvo visas to krašto švietimas.

Keli žodžiai dėl vienodinimo. Stengtasi kurti vieną mokyklų tipą, besiremiantį vienu įstatymu. Nuo Muravjovo laikų pradžios mokyklos Kauno gubernijoje steigtos tik pagal laikinąsias vakarų gubernijų taisykles, išleistas 1863 metais. Tiesa, pabaigoje vaduotasi ir bendrais visos Rusijos įstatymais, bet tai iš esmės dalyko nepakeičia.

Tuo tarpu likusioje Rusijos dalyje pradžios mokyklų administravimas buvo decentralizuotas. Ten pradžios mokyklas laikė iš viso 9 ministerijos ir vadybos[42]). Beveik pusė (38%) pradžios švietimo buvo ne Švietimo Ministerijos žinioje (1896 m.). Tas pats bus, jei žiūrėsime vienodumo, — čia nebūta vieno kurio bendro bei pastovaus pradžios mokyklos tipo, bet veikė greta net 12 tipų.

Ką tai rodo? Kas spyrė Kaunijos pradžios mokyklą centralizuoti ir vienodinti? — Rusinimas.

---

[41]) *Farmakovskij,* 93; DA 157, 364 (sena numeracija), 670.

[42]) Dvasinė žinyba, Karo Ministerija, Vidaus Reikalų Ministerija, imperatorienės Marijos mokyklų vadyba, Imperatoriškoji Filantropinė Draugija, Dvaro Turtų Ministerija (min-vo dvora i udelov), laivyno vadyba, Finansų Ministerija ir Švietimo Ministerija. *Farmakovskij,* 82 tol.; *Stankiewicz,* L'Instruction primaire en Russie, Fribourg, 1900, 27—28.

I DALIS

PAGRINDINIAI RUSINIMO SIEKIMAI

1.

CHARAKTERINGIEJI RUSIJOS PRADŽIOS MOKYKLŲ BRUOŽAI

Kad būtų suprantamas Lietuvos rusinimas per pradžios mokyklą, reikia jam duoti foną, kurį sudaro Rusijos pradžios mokymo istorija. Čia duosiu jos charakteringus, lemiančius bruožus, kuriuos sudaro: aplinkybės, kuriose teko dirbti švietimo darbą, mokyklų ir mokymo propagavimo priemonės ir viso to padariniai.

Krikščionybę, tą tautų auklėtoją, Rusija priėmė 998 metais, valdant kunigaikščiui Vladimirui I. Bažnyčia darė išganingos įtakos visam tautos gyvenimui. Bet ramų Rusijos gyvenimą fatališkai sudrumstė mongolai, 1224 m. pavergę visą tą šalį. Tas jungas (patys rusai taip vadina, — igo) rusų tautos kūną ir dvasią slėgė daugiau kaip pustrečio šimto metų. Tik 1481 m. rusų tauta iš jo išsivadavo.

Pavergėjai paliko pavergtiesiems amžiną žymę. Štai kaip tai apibūdina d-ras J. Stankevičius savo monografijoje apie Rusijos pradžios mokyklas. „Nors vėliau didesnė dalis mongolų ir totorių buvo nugalėta, išvaikyta ir pavergta, tačiau valdantieji luomai pasilaikė jų despotišką, tamsią ir laukinę dvasią, o žemesnieji luomai pasidavė savo valdovams su aklu ir vergišku paklusnumu. Taip yra, tiesa, su mažomis modifikacijomis, iki mūsų dienų“[1]).

Reikia sutikti su tuo pačiu autorium, kai jis sako, jog Rusija, kaip absoliutinė ir despotinė monarchija, bendrai buvo nepalanki civilizacijai bei švietimui. Iš tikrųjų, tokiai valstybei daugiau rūpi užsienio politika, armija ir tvarkos palaikymas nukariautose šalyse.

---

[1]) Dr. *J. Stankiewicz*, 5—6.

Štai, d-ras Stankevičius rašo, jog Rusijoje veikė 4 rūšys policijos: vietinė policija, paprastoji žandarmerija, slaptoji žandarmerija ir šnipai svetimose valstybėse. Suprantama, tam viskam išlaikyti reikėjo daug energijos ir pinigų.

Rusijos valdovai, kurie savo nuožiūra tvarkė žmonių reikalus (samoderžavije) maža tepaisė krašto švietimo. Tokia nuomonė yra reiškiama ir apie Katrę II, kurią Rusijos švietimo istorikai, — pavyzdžiui, Kornilovas, — laiko pirmąja tos šalies švietimo tvarkytoja[2]). Ji štai ką parašiusi Maskvos gubernatoriui, kuris skundėsi, jog nesiseką su mokyklomis: „Tamsta skundiesi, kad rusai visai nenorį mokytis; jei aš steigiu mokyklas, tai ne jiems, bet Europai, nes ten reikia palaikyti mūsų prestižą. Nuo tos dienos, kai mūsų kaimiečiai norės mokytis, nei Tamsta, nei aš nepasiliksime savo vietose“[3]). Jei ir buvo rūpinamasi švietimu, tai čia dažniausiai siekta visai pašalinių tikslų. Pavyzdžiui, Mikalojui I viešpataujant (1825—1855), švietimo pagrindan padėta štai kokie principai:

1. Pradžios švietimas visoje imperijoje turi būti grynai nacijonalinis (rusiškas), nepaisant tikybos ir kalbos skirtumų.

2. Turi būti panaikinti nereikalingi (superflues) mokomieji dalykai, o paskirstant stūdijas, reikia atsižiūrėti į mokinių socijalinę būklę.

3. Reikia pašalinti iš mokslų kenksmingas ir jiems svetimas idėjas ir stengtis auklėti pravoslavų Bažnyčiai ištikimus sūnus ir lojalius piliečius[4]).

Tai daug pasako. Antra vertus, čia nėra nieko nepaprasto, nes Rusijos caras buvo ne tik valstybės, bet ir Bažnyčios aukščiausias viršininkas. Esant valdymo vieningumui, jį stengtasi primesti ir švietimui, ypač pradžios švietimui, nes jis apima plačiausius tautos sluoksnius.

Švietimui daug kliūčių darė ir specifinis rusiškas biurokratizmas: buvo nepaprasta daugybė maža besiskiriančių įstatymų,

---

[2]) *Kornilov,* Sbornik materialov dlia istorii prosveščenija v Rossii, I, S.-Peterburg, 1893, įžangoje.

[3]) *Pierre Larousse,* Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle t. XIII, Paris, 1875, skiltis 1537.

[4]) Bulletin de l'Institut international des statistiques, T. VIII, Rome, 1896, 38 (rašo *M. Trojnickis,* Rusijos Centralinio Statistikos Komiteto direktorius). Cit. *Stankiewicz,* 20.

taisyklių ir instrukcijų, ir valdininkas visumet galėdavo, pavyzdžiui, mokyklos steigimą sukliudyti.

Rusijos švietimo propagavimas buvo tikrai nepaprastas. Įdomiausi jo pavyzdžiai yra iš Petro Didžiojo laikų. Jo atidarytam universitetui profesoriai ir studentai buvo pargabenti... iš užsienio. Jo įsteigtoje navigacijos mokykloje mokiniai gaudavo algą, nes mokymasis laikytas tarnyba (služba)[5]). 1707 metų ukazu už nesilankymą į mokyklą buvo baudžiama pirmą dieną 5-ais rubliais, antrą — 10 ir trečią — 15 (to meto rublis = ca. 60 lit.). Už pasišalinimą iš mokyklos buvo baudžiama mirtimi, o giminėms už prašymą vaikus atleisti nuo mokymo grėsė ypatingas rusiškas sunkiųjų darbų kalėjimas, vadinamoji katorga[6]). Šitie faktai imti iš aukštesniojo tipo mokyklos. Bet tas pats buvo ir žemosiose. Štai, 1714—15 m. įsteigtose vadinamosiose „cifrinėse mokyklose" mokslas tam tikru dekretu padaryta privalomas. Kas jose nebuvo sėkmingai mokęsis, nustodavo teisės vesti. Apie tai buvo pranešta visiems vyskupams. Žinoma, griežtumas nieko negelbėjo, ir ne tik kad nepaisyta ano dekreto, bet ir pačios tos mokyklos netrukus išnyko[7]).

Kaip buvo palaikoma mokyklos tvarka bei disciplina, turime pavyzdžių iš Jūrių Akademijos, įsteigtos 1715 m. Ten caro įsakymu kiekvienoje klasėje per pamokas buvo kareivis, rusiškai vadinamas „osobyj diad'ka", kuris už išdykavimą rykšte pliekdavo kiekvieną mokinį, nežiūrėdamas jo kilmės[8]).

Kokie buvo rusų švietimo padariniai? Iki Petro Didžiojo (1689—1725) švietimo srity dirbo vieni dvasininkai, ir jis buvo, galima sakyti, religinio pobūdžio. Buvo mokoma religijos bei liturgijos reikalui, dėl to ir vadovėliai buvo religinės ir liturginės pravoslavų knygos. Kiek tokios mokyklos galėjo išlavinti, rodo mokytojų, atseit, dvasininkų tamsumas, net analfabetizmas.

---

[5]) *Kniazkov* ir *Serbov*, Očerki istorii narodnago obrazov. v Rossii 53, 57; plg. prof. *P. N. Miliukov*, Očerki po istorii russkoj kultury, čast' 2, 2 izd., Peterb., 1899, 283.

[6]) *Kniazkov* i *Serbov*, 40.

[7]) *Kniazkov* i *Serbov*, 47—49; *Farmakovskij*, 1 tol.; Sbornik materijalov dlia istor. prosveščenija, I—XXVI; Sbornik postanovlenij, II1, 2 izd., 1355 tol.

[8]) *Kniazkov* i *Serbov*, 49; P. *Miliukov*, Očerki 283—4.

XV-ajame amžiuje būta neraštingų dvasininkų, o Kazaniaus diecezijoje net 1786 m. rasta 381 dvasininkas, kurių dalis nemokėjo „tinkamai skaityti, o kiti visai nemokėjo iš knygų nei giedoti, nei rašyti“[9]).

Vadinasi, iki Petro Didžiojo nebuvo reguliarios mokyklos. Pirmąją tokią mokyklą tas caras įkūrė 1700 metais Maskvoje (matematikos mokykla). 1716 m., kaip anksčiau minėta, buvo atidarytos pradžios arba cifrinės mokyklos. Nors jų lankymas padarytas privalomas, bent aukštesniesiems luomams, tačiau į jas mokiniai ėjo labai nenoromis, ir dėl visuomenės nepritarimo 1744 metais teko jas uždaryti.

Didelį sąjūdį Rusijos pradžios švietimo srityje padarė carienė Katrė II, kurią Lietuvos rusintojai nepaprastai gerbė. Ji įsakė paskubomis rengti vadovėlius mokykloms ir su dideliu aplombu leido mokyklų įstatymus. 1782 m. buvo įkurta Mokyklų Steigimo Komisija (Komisija ob učreždeniji učilišč). 1786 m. carienė patvirtino naują mokyklų statutą, išdirbtą pagal Austrijos Felbigerio mokyklų sistemą[10]). Buvo įsteigtos vadinamosios „didžiosios ir mažosios“ mokyklos; šios pastarosios buvo skiriamos liaudžiai, nors praktikoje ir vienos ir antros būdavo miestuose, vadinasi, neapimdavo plačiųjų masių. Pasisekimo buvo maža. Anot Miliukovo, mokytojai buvo nekenčiami, blogai atlyginami, dėl to dirbo nenoromis. 1790 m. Katrės mokyklų beveik niekas nelankė;

---

9) Enciklopedičeskij slovar' (*Brokgauz* i *Efron*), XXa, Peterburg, 1897, 752; *Stankiewicz*, L'Instruction primaire, 8.

10) Katrė II 1780 m. susitiko Mogiliave su Austro-Vengrijos imperatorium Juozapu II, kuris jai išgyrė ir patarė įvesti Rusijoje Felbigerio (Sagano augustijonų vienuolyno viršininko, Silezijoje) mokyklų organizaciją. *Kniazkov* i *Serbov*, 120—21.

Jonas Ignas Felbigeris (1724—1788), iš pradžių būdamas vienuolyno viršininkas, sutvarkė Sagano apylinkės katalikiškas mokyklas ir valdžiai padėjo reformuoti ypačiai pradžios mokslą. Marijos-Teresės pakviestas į Austro-Vengriją, čia dirbo kaip vyriausias mokyklų direktorius (1778—1781). Felbigerio pedagogikos silpnoji pusė yra jo pamėgtas „raidžių ir tabelių“ metodas. Tačiau jis buvo gabus administratorius. Kai kas įžiūri jame linkimą į biurokratiškumą, net į diktatoriškumą. Gal ir Rusijos mokykla tų silpnybių kiek paveldėjo? — Plg. Dr. *Herget*, Lehrbuch der Pädagogik, t. III. (Geschischte der Pädagogik), Leipzig, Prag, Wien, 1922, p. 121—27 ir Lexikon der Pädagogik von *Roloff*, Freiburg i. Breisgau, 1913, t. I.

1573-ms gyventojams teko vienas mokinys. Po carienės mirties beveik visos jos mokyklos buvo uždarytos[11]).

Pirmoji mokytojų seminarija įkurta 1788 metais (Peterburge). Tačiau 1803 m. ji neturėjusi nei vieno mokinio, dėlto teko ją iš naujo atgaivinti. Tam iš dvasinių seminarijų išrašyta 100 klierikų, kurie ir buvo pirmieji seminaristai. Seminarija vėliau virto mokytojų institutu, o mokytojų seminarija tikra to žodžio prasme atsirado vos Aleksandrui II viešpataujant, vadinasi, XIX šimtmečio viduryje. Iki tol mokytojais būdavo seni kareiviai, lekajai, tarnai ir tik retai gimnazijų mokiniai[12]).

Kaip galėjo tarpti ir tinkamai plėtotis Rusijos švietimas, jei pirmutinė abėcėlė atspausta tik 1634 metais ir pirmutinė gramatika — tik 1646 m.! Iki 1647 metų skaitmenys žymėta raidėmis — tik tais metais išėjo pirmoji knyga su arabiškais skaitmenimis[13]).

XIX-ąjį amžių Rusija pradėjo teturėdama 315 mokyklų ir 19.915 mokinių. Tiesą sakant, tame šimtmety ir suorganizuota tos šalies mokykla — aukštoji, vidurinė ir žemoji. Ypač ši pastaroji. Bet kiek būta pakrikimo, rodo jau ir tai, jog iki 1887 metų neturėta tiksliai suorganizuotos švietimo statistikos.

Kad švietimu rūpintasi nepaprastai mažai, matyti ir iš biudžeto. Pavyzdžiui, 1885 m. Karo Ministerijai skirta 200.542.549 rubliai, o Švietimo Ministerijai — vos 20.419.963. Suėmę visų ministerijų švietimo išlaidas, tiems metams gaunam 34.372.343 rublius. Vienas gyventojas švietimo reikalams mokėjo 0,19 frankų, vadinasi, mažiau negu bet kurioj kitoj Europos šaly, nes švietimo atžvilgiu labiausiai atsilikusi Ispanija ir ta daugiau išleisdavo, būtent — vienam gyventojui teko po 1,66 franko. Kitos valstybės, — Anglija, Prūsija ir Šveicarija, — švietimo reikalams išleisdavo vienam gyventojui po šešis su viršum frankų[14]).

Su tuo buvo susijęs naujokų raštingumas. 1874 m. jų, nemokančių rašyt skaityt, buvo 77,95% ir 1887 metais — 68,66%, va-

---

[11]) Sbornik materialov, 10 tol.; *Stankiewicz*, 15 tol.; *Kniazkov* i *Serbov*, 61—160, *Farmakovskij*, I tol.

[12]) Sbornik pastanovlenij, I, 186—7; *Stankiewicz*, 17, 27.

[13]) *Miliukov*, 252; *Stankiewicz*, 10.

[14]) Bulletin de l'Institut International des statistiques, 309, cit. *Stankiewicz*, 46.

dinasi, daugiau, negu visose kitose Europos valstybėse. Žiūrint visų (1864 m.) Rusijos gyventojų, daugiau kaip 100-ui neraštingų teko vos vienas pradžios mokyklos mokinys.

Kai 1864 metais susirūpinta privalomo pradžios mokymo įvedimu, vyriausybė pasirodė tam priešinga. 1876 m. Švietimo Ministeris Tolstojus vėl tą klausimą iškėlė, bet, pasvarsčius žmonių nuomones, nustatyta, jog tauta tam nepribrendus[15]).

---

[15]) Ten pat 50, cit. *Stankiewicz,* 33—38; Sbornik postanovlenij, III, 2 izd., 1363.

2.

RUSIJOS SIEKIMAI UŽIMTAME LIETUVOS KRAŠTE

a.

RUSIJOS VALDŽIOS PAŽIŪROS Į LIETUVĄ

Rusijos carienė Katrė II, kurios įsakymu 1795 m. buvo užimta Lietuva, turėjo ypatingą pažiūrą į tą kraštą. Jos išmanymu, čia esanti rusų žemė. Tam argumentai: visoje Lietuvoje iki XVII-ojo amžiaus visi reikalai buvę atliekami rusų kalba; visi aktai ir dokumentai arba, kaip ji sako, archyvai buvę rašomi rusų raidėmis rusiškai; lietuviai laiką skaičiavę pagal graikų-rusų paprotį, atseit, nuo pasaulio sutvėrimo; iki XVII-ojo amžiaus Lietuvoje vyravusi graikų-rusų religija, kurią išpažinę kunigaikščiai ir didieji kunigaikščiai; net altoriai rusų papročiu buvę nukreipti į rytus[1]).

Bet tokia nuomonė, mirus carienei, buvo beveik pamiršta. Tai truko maždaug iki XIX-ojo šimtmečio vidurio, kai ją, visa-

[1]) „...Ganz Litauen alle Sachen in allen Dicasterien bis im XVII. Jahrhundert in russischer Sprache abthat, dass alle litauschen Archive in russischer Sprache geschrieben sind, dass alle Acten mit russischen Buchstaben in russischer Sprache geschrieben sin, dass die Data von Erschaffung der Welt nach russisch-griechischem Kirchengebrauch dafirt sint und sogar dass die griechischen Kirchenindicta dabey Gesetz sind jedesmal; dass dieses beweist dass bis im XVII. Jahrhundert die griechische Religion nicht allein in Polotzk, sondern auch in ganz Litauen die dominante und die der Fuersten und Grossfuersten gewesen, dass daselbst alle Kirchen, ins besondere die Hauptkirchen alle den Altar nach dem Orient gebaut haben, nach dem orientalischen Kirchengebrauch". Katrės II laiške, rašytame enciklopedistui Fridr. Grimm'ui 1795. IV. 5. Žiūr. Sbornik russk. imperatorskago istoričeskago obščestva, XXIII, S. Peterburg, 1878, 620—21; plg. *Kornilov*, Sbornik materijalov, XLVII.

me jos pilnume ir ryškume, su nepaprasta energija ir karingumu, net atkaklumu, iškėlė ir pastatė prieš rusų caro, vyriausybės ir visuomenės akis Vilniaus General-gubernatorius Mykolas, Mikalojaus sūnus, Muravjovas II. Jo tos rūšies veikimas buvo laikomas „stambiausiu praėjusio amžiaus įvykiu", o jo minčių vykdymo perijodą siūlyta pavadinti muravjoviniu. Vadinasi, Muravjovas pradėjo naują erą rusų režimo Lietuvoje, o ypačiai švietimo srityje[2]). Viename pusiau oficijaliame rusų leidinyje jis vadinamas

---

[2]) *Kornilov*, Russkoje delo, IV—VI.

Mykolas Muravjovas gimė 1796 m. spalių 1 d. kaip laivyno kapitono, vėliau tapusio generolu, sūnus. Mokslą ėjo Maskvos universitete. 1812 m. buvo jau kariuomenėje ir dalyvavo Borodino mūšyje. Tuo metu jis buvo aktyvus narys grupės tų jaunųjų, kurie 1816 m. įkūrė slaptą politinę draugiją. 1820 m. iš jos išstojo. Tardant sukilėlius revoliucijonierius vadinamuosius dekabristus, Muravjovas buvo areštuotas ir pasodintas į Petropavlovsko tvirtovę; tačiau jam pavyko išsiteisinti.

1826 m. Muravjovas paskiriamas Vitebsko vicegubernatorium, o 1828 m. — Mogiliavo, paskui (1830) Gardino civiliniu gubernatorium. Būdamas Mogiliavo gubernatorium, vyriausio tos srities karo vado pavestas, malšino sukilimą Vitebsko, Minsko ir Vilniaus gubernijose, vadinasi, visoje Lietuvoje. Kaip Gardino civilinis ir karo gubernatorius, gudriai nuslopino tenykščius maištininkus. Jo pasiūlymu 1831 m. panaikintas Lietuvos statutas ir teismuose įvesta rusų kalba. 1830 m. Mikalojui I jis nurodė reikalą pertvarkyti Lietuvos mokyklas, būtent — įvesti rusų kalbą ir pašalinti nuo jų vedimo katalikų dvasininkus. Tais pat metais jis reikalavo uždaryti Vilniaus universitetą.

1832 m. Muravjovas skiriamas karišku gubernatorium pirma Minsko, paskui Kursko gubernijos. (Tai buvo pažeminimas, mat, jis, dar neišėjus įsakymui, užsidėjo aukštesnio laipsnio uniformą). Po to dvidešimt su viršum metų ėjo įvairias pareigas: mokesčių ir rinkliavų departamento direktoriaus, matavimo (meževogo) korpuso direktoriaus, valstybės tarybos nario, senatoriaus, imperatoriškosios geografinės draugijos vicepirmininko, caro dvarų departamento viršininko, pagaliau, nuo 1857 metų, Valstybės Turtų Ministerio. Tuomet jis buvo vienas iš žymiausių baudžiavos partijos (partija krepostnikov) vadų ir atkakliai priešinosi baudžiavos panaikinimui. Iš dalies dėl to turėjo apleisti ministerio vietą (1861 m.).

1863 m. gegužės 1 d. paskirtas šešių gubernijų (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo ir Vitebsko) general-gubernatorium. Netrukus jam teko valdyti ir Augustavo gubernija. Pavestame krašte, kuris buvo sukilimo apimtas, jis gavo neribotą valdžią. Tuoj ėmėsi maištą malšinti. Charakteringa jo režimui, jog gegužės 14 d., dar tik važiuodamas į paskyrimo vietą, Daugavpily pasirašė mirties sprendimą grafui Pliateriui.

Bemalšindamas maištą, išrinko per pusketvirto milijono rublių kontribucijų ir kitokių mokesčių. Jo arba jo priklausomų kariuomenės viršininkų sprendimais nuteista mirti 177 žmonės, o į Sibiro katorgą ir kitas tolimas provincijas išsiųsta tūkstančiai. Ne vieną kartą dėl kelių nusikaltėlių išdegindavo ištisus kaimus, o gyventojus iki vieno išsiųsdavo į

„nemirtingu, senovės žydų Dievo pašauktu teisėju". Tai yra Vilniaus Mokslo Apygardos Globėjo J. P. Kornilovo žodžiai[3]).

Muravjovas, neseniai atvykęs į Vilnių, savo atsišaukime į Lietuvos ir Gudijos gyventojus 1863 m. gegužės 23 d. atvirai sako: „Vakarų kraštas (=Lietuva ir Gudija, J. M.) ir didesne pirmykščių savo gyventojų dalimi ir istoriškąja teise yra rusų žemė, nuo amžių paveldėta Rusijos valdovų[4]).

---

tolimas gubernijas (Javorovka, Bielostoko ap., Gard. g.; Ibianų k., Kauno gub., 1863 m.).

Muravjovas 1863 m. lapkričio 3 d. padavė Aleksandrui II atsistatydinimo raštą; kai šis nesutiko atleisti, ta proga jis gavo caro sutikimą laisvai šeimininkauti general-gubernatorijoje. Pasiryžęs iš pamatų pertvarkyti Lietuvą, be kitų žiaurių priemonių, uždraudė lietuvių spaudą lotynų raidėmis. Tas skaudulys ant Lietuvos kūno išbuvo 40 metų. Patys rusai Muravjovą vadino diktatorium ir koriku.

Muravjovas 1865 m. gegužės 1 d. atleistas nuo general-gubernatoriaus pareigų ir paskirtas pirmininku komisijos, kuri tyrė pasikėsinimą prieš carą. Tačiau jis staiga mirė tų pačių metų rugpjūčio 30 d. Enciklopedičeskij slovar' *(Brokgauz i Efron)*, XX, Peterburg, 1897, 190—91; *Kornilov*, Pamiati M. Muravjova, Vilna, 1898, įvair. vietose (veikalas išleistas Muravjovo paminklo atidarymo 1898 m. proga); Russkaja Starina (žurn.), 1882 m., 12 nr., 1883 m. 1—5 nr., 1884 m. 6 nr.; Russkij Archiv, 1885 m. t. II; A. N. *Masolov*, Vilenskije očerki, 1863—65, S. - Peterburg, 1898 pp. 30, 173 ir passim. Be to, palyg. mano str. „Muravjovas", „Mūsų Žinyne", 1931 m. 305 p.

[3]) Jonas, Petro sūnus Kornilovas gimė 1811 m. liepos 2 d. Iš pradžių tarnavo kariuomenėje, paskui valdininkavo rytų Sibire, toliau dirbo matavimo žinyboje (Muravjovo vadovybėje), pagaliau paskirtas Maskvos Mokslo Apygardos valdžios mokyklų inspektorium. Po to buvo Peterburgo Mokslo Apygardos Globėjo padėjėju. Toliau labiausiai pasižymėjo kaip Vilniaus Mokslo Apygardos Globėjas, toje vietoje išbuvęs nuo 1864 iki 1868 m. Jis drauge su Muravjovu varė Lietuvos rusinimo darbą. Kornilovas buvo rusinimo idėjai nuoširdžiai, beveik su pravoslavišku fanatizmu atsidavęs valdininkas. Jis laikomas pirmuoju rusiško mokslo ir rusiškos kultūros Gudijoje ir Lietuvoje kūrėju. Jo rūpesčiu susidomėta Lietuvos archyvais ir tam reikalui 1864—6 m. daryta mokslinės ekspedicijos. Prie Apygardos įkurta tam tikra komisija, kuri 1867 metais išleido I-mą tomą didelio leidinio: „Archeografičeskij Sbornik Dokumentov, otnosiaščichsia, k istorii severo-zapadnoj Rusi". Sbornike buvo skelbiama visa, kas pabrėžia rusiškumą. Plg. *Kornilov*, Russkoje delo, įvairiose vietose ir S. *Šolkovič* Sbornik statej, rezjasniajuščich russkoje delo po otnošeniju k Zapadnoj Rossi, Vilna, 1887, 2 vyp., įvairiose vietose; Archeografičeskij Sbornik etc., I, p. IV (įžangoje).

[4]) „Zapadnyj kraj i po bolšinstvu korennogo naselenije, i po istoričeskomu pravu jest' russkaja zemlia, iskonnoje dostojanitje Russkich Gosudarėj". *N. Cylov*, Sbornik rasporiaženij gr. M. N. Muravjova Vilna, 1866, p. 236. Plg. *A. B.*, Rasporiaženija M. N. Muravjova po delu narodnago obrazovanija v severo-zapadnom kraje, Vitebsk, 1898, 15; S. *Šolkovič*, Sbornik statej, razjasniajuščich russkoje delo, 2 vyp., 412. *Kornilov*, Russkoje delo, p. IV—VI.

Šitas pareiškimas buvo Muravjovo vedamuoju principu per visą jo buvimo laiką Lietuvoje. Jis gyrėsi, gerai pažinęs Lietuvą (Žemaitiją) dar 1831 m., 3 mėnesius malšindamas čia maištą.

Taip buvo nusistatęs ir antras stambus Lietuvos rusinimo šulas V. M. A. Globėjas Kornilovas. Jis apie Muravjovą sako, jog tas atėjęs nuslopinti maišto ir „pamintųjų rusų tautybės teisių atstatyti". Muravjovo veikimą jis charakterizuoja kaip rusų tautos, kuri buvusi Lietuvoje, pabudimą. Štai jo žodžiai: „(Muravjovo veikimas buvęs) vienas iš pačių galingiausių ir pačių šviesiausių rusų tautybės susipratimo pasireiškimų XIX-ajame šimtmetyje"[5]).

Lietuva ir Gudija, anot Kornilovo, „nuo seniausių laikų sudarė vieną ištisą Rusijos žemę, gyvenamą, neskaitant mažos dalies lietuvių, perdėm rusų tautos". Kaip žinom, rusiškumo pažymys yra pravoslavija, o ši Lietuvoje esanti įsitvirtinusi „nuo neatmenamų laikų" (s drevnejšich vremion). Vilnius, Lietuvos sostinė, jo vadinamas „mūsų pravoslaviškai-rusišku Vilnium" (naša pravoslavno-russkaja Vilna)[6]). Viename apygardos leidinyje randame nuomonę, jog „čia (Lietuvos žemėse, J. M.) seniau rusiškasis elementas buvo turėjęs iš tikrųjų vyraujančią bei svarbiausiąją vietą"[7]). Pagaliau, Kornilovas dar toliau eina. Savo laiške švietimo viceministeriui J. D. Delianovui 1865 m. rugpjūčio 5 d. jis tiesiog sako, jog „čia (Vilniaus general-gubernatorijoje, J. M.) rusų valstybės ir pravoslavijos lopšys", „čia pirmykštė senoji Rusija"[8]).

Per trečiąjį Lietuvos—Lenkijos padalinimą gautąsias lietuviškas žemes Rusijos caras Paulius I sujungė į Lietuvos guberniją. Tačiau vėliau, prie Aleksandro I, ji buvo išardyta, ir Lietuvos vardo nebeliko. Lietuviškos sritys suplaktos su gudiškomis ir pavadintos administratyviniu „šiaurės vakarų krašto" (severo-zapadnyj kraj) vardu. Vadinasi, čia norėta turėti reikalo tik su viena Rusijos imperijos dalele, ne daugiau. Rusiškos politikos atžvilgiu tos sritys buvo ypatingai globojamos, kadangi jos esančios ne nu-

---

5) *Kornilov,* Russkoje delo, IV. Palyg. *A. N. Masolov,* Vilenskije očerki 1863—1865, S.-Peterburg, 1898, p. 252.

6) *Kornilov,* Pamiati M. N. Muravjova, 3—5.

7) *V. K-n,* Neskolko slov o žmudskich narodnych knygach, Šolkovič'iaus Sbornike, 2 vyp. 412.

8) „...Zdes' kolybel russkago gosudarstva ir pravoslavija... Pervonačalnaja drevniaja Rossija. Russkoje delo, 85—6.

Mykolas Nikolajevičius Muravjovas
(1796 - 1865), buvęs Vilniaus general-gubernatorium 1863 - 1865 metais.

Jonas Petrovičius Kornilovas,
buvęs Vilniaus Mokslo Apygardos globėju 1864 - 1868 metais.

Vladimiras Ivanovičius Nazimovas
(1802 - 1874), buvęs Vilniaus gen.-gubernatorium 1855 - 1863 metais.

Kastantinas Petrovičius Kaufmanas
(1818 - 1882), buvęs Vilniaus gen.-gubernatorium 1865 - 1866 metais.

kariautos, kaip daug kas klaidingai manąs, bet „iš naujo prijungtos“ (vozsojedinennyja gubernii), kitaip sakant, jau pirmiau buvusios Rusijos valstybės dalys, arba (kaip pažymėta viename Katrės II medalyje ir jos paminkle Vilniuje) „buvusios atplėštos“ ir „vėliau susigrąžintos“ (ottoržennaja vozvratich)[9]. Ypač prieš savo viešpatavimo galą rusai stengėsi Lietuvai duoti tariamąją pirmykštę jos išvaizdą. Štai, 1915 m. Kauno gubernatorius konfidencialiai rašė K. P. M. Direktoriui, jog toje gubernijoje esą manoma atgaivinti „pirmykščius senovinius rusiškus“ vietų pavadinimus ir vardus[10]).

Tokia buvo Lietuvoj ir Gudijoj aukščiausių Rusijos valdininkų pažiūra į jiems pavestą kraštą. Suprantama, jog tai sudarė pamatą, kurio rėmėsi visi rusų valdžios planai ir siekimai, su kuriais mes žemiau susipažinsime.

---

[9]) Reč', proiznesionnaja g. popečitelem V. U. O. Popovym 24 janvaria 1903 g., Vilna, 1903, 5 ir toliau; plg. *Šolkovič*, Sbornik statej, V.; Sbornik dokumentov, kasajuščichsia ad. ustr. s.-z. kraja pri Ekat. II, Vilna, 1903, p. 38—39 (nenumeruotas lapas).

[10]) Laiškas Nr. 338 (iš Panevėžio) DA 695.

b.

RUSINAMASIS LIETUVOS ŠVIETIMO POBŪDIS

aa

BENDRIEJI RUSINIMO SIEKIMAI

Iš pradžių pažiūrėsime, ko siekė rusai, šviesdami visus svetimtaučius, paskui pažinsime jų intencijas Lietuvoje, vadinasi, ir Kaunijoje gyvenančių lietuvių atžvilgiu.

Bendriausią Rusijos švietimo tikslą pažymėjo Švietimo Ministeris, darydamas carui raportą 1856 m. kovo 5 d. Štai jis, nurašytas pažodžiui: „Suspiesti įvairių rūšių valstybės gaivalus ir dalis į vieną standų ir stiprų kūną. Jame turi susilieti daugelis šiurkščių skirtingumų, gravituojančių įvairiomis linkmėmis, kurie reiškiasi doriniuose bei visuomeniniuose įsitikinimuose ir interesuose; taip pat ir visi vietiniai bei provincijonaliniai patriotizmai ir tendencijos“[1]). Čia viskas, aišku, nieko nei pridėsi, nei atimsi.

Žinant tokį nusistatymą, bus suprantama ir rusų vyriausybės pozicija svetimtaučių atžvilgiu. Ji išreikšta Švietimo Ministerio Tarybos 1870 m. vasario 2 d. protokole, kuriame rašoma: „Žinoma, visų svetimtaučių, gyvenančių mūsų tėvynės ribose, švietimo tikslas neginčijamai turi būti jų surusinimas ir suliejimas su rusų tauta“[2]). Tą mintį labiau precizavo Švietimo Ministeris raštuose Kazaniaus ir Odesos apygardų globėjams 1874 m. spalių 26 d.

---

[1]) „Sosredotočenije raznorodnych stichij i častej gosudarstva v odin plotnyj krepkij sostav, v kotorom dolžny slitsia mnogija rezkija ottiagivajuščija raznosti nravstvennych i obščestvennych ubeždenij i interesov, vse mestnyje provincialnyje patriotizmy i vlečenija“. Dopolnenije k Sborniku postanovlenij po min. nar. prosveščenija, Peterburg, 1867, 968-9.

[2]) „Konečno celiju obrazovanija vsech inorodcev, živuščich v predelach našego očestva, bezsporno dolžno byt obrusenije ich i slijanije s russkim narodom“. Sbornik rasporiaženij Ministerstva narodnago prosvescenije, IV, 835. Plg. *Falbork* i *Čarnolusskij*, Nastolnaja kniga po narodnomu obrazovaniju, III, 2202.

Kalbėdamas apie gimtosios kalbos vartojimą, jis sako, jog šios priemonės tikslas esąs išmokyti svetimtaučius rusų kalbos, pakeisti jų svetimas kalbas ir įvesti juos į rusų apšvietos ir šeimynos aplinkumą[3]).

Baigiamąją svetimtaučių švietimo tvarkymo fazę sudaro tam tikros taisyklės, išleistos 1870 m. vasario 2 d. Jos pavadintos „priemonėmis Rusijoje gyvenantiems svetimtaučiams šviesti" (mery k obrazovaniju naseliajuščich Rossiju inorodcev)[4]). Pagal jas Rusijos svetimtaučiai suskirstomi trimis grupėmis: 1) „visai nedaug tesurusėję ir beveik nemoką rusų kalbos"; 2) gyveną mišrai su tikrais rusais ir 3) pakankamai surusėję. Visų jų švietimo tikslas, kaip anksčiau matėme, nustatytas tas pats, skyrėsi tik jų rusinimo būdai, atseit, vieniems daugiau, kitiems mažiau leista naudotis gimtąja kalba.

Minėtosios taisyklės (be kitko, ir savo kilme) iš tikrųjų lietė tik nerusus, gyvenančius Kazaniaus ir Odesos mokslo apygardose, — nerusus, daugiausia krikštytus pravoslavais. Žiūrint raidės, lietuvių jos nelietė, mat, jiems buvo taikomos dar griežtesnės priemonės. Nors iš V. M. apygardos ir K. P. M. direkcijos cirkuliarų ir kitokių raštų žymu, jog prireikus remtasi ir jomis, žinoma, radikalesnėmis jų vietomis; sakysime, lietuvius traktuota kaip pakankamai surusėjusius. Bendrai imant, lietuvių švietimas ėjo kitokia tvarka, kurią dažniausiai nustatydavo aukščiausieji vietos valdininkai.

---

[3]) Sbornik rasporiaženij m. n. p., VI, 381.

[4]) Jų parengimui konferuota su Kazaniaus ir Odesos apygardų globėjais, atsiklausta tų apygardų vietinių mokyklų komitetų nuomonės, atsižiūrėta į spaudos diskusijas, net nusiųsta tam tikri valdininkai į Alžyrą ir Indiją — pirmas susipažinti su mahometonų (Prancūzų valdžioje), antras su indų (Anglijos valdžoije) švietimu. Sbornik rasporiaženij, IV, 828—31.

bb

SPECIJALIEJI RUSINIMO SIEKIMAI

XIX-ojo amžiaus viduryje Lietuva buvo daugiau apsišvietus, negu Rusija. To neslepia nei patys rusai, sakysime, Šolkovičius ir Kornilovas. Jie pripažįsta, jog neraštingų čia buvę labai maža. Vadinasi, rūpindamiesi švietimu rusai būtų turėję pirmiau apšviesti savo tėvynę ir tik paskui kreiptis į Lietuvą. Jei jie pirmiausiai šia pastarąja susirūpino, tai to priežastis buvo ne švietimo meilė, bet visai kas kita.

Rusų švietimo siekimus Lietuvoje nusako Švietimo Ministeris savo raporte carui 1835 m. kovo 25 d. Pasak jo, tos šalies (zapadnyja gubernii) švietimo tikslas esąs „moralinis ir politinis susiliejimas... į bendrą valstybės organizmą". Švietimo Ministeris tą patį sako ir 1854 m. pranešime carui: „Šis kraštas (šiaurės vakarų) turi be jokių tautinių skirtumų susigiminiuoti su Rusija". Arba kitoje vietoje tame pačiame pranešime: „(Švietimas yra) krašto gyventojų susiliejimas su rusais"[1]). Pagaliau, XIX-ojo šimtmečio pabaigoje Švietimo Ministerija savo viename rašte V. M. A. Globėjui visa tai dar kartą pabrėžė: „Pagrindinis vyriausybės tikslas... yra nepaliaujamos pastangos įvesti ir sustiprinti pažymėtose gubernijose jaunimo švietimą, besiremiantį rusų tautybės pradais"[2]).

Vietos aukščiausieji valdininkai švietimo tikslus dar tiksliau nusako. Apygardos globėjas kunigaikštis Širinskis-Šichmatovas 1861 m. rugsėjo 2 d., rašydamas Šviet. Ministeriui E. V. Putiaginui, sako, jog Lietuvos švietimo siekimas esąs „sustiprinti krašte rusiškojo elemento viešpatavimą" (upročenije gospodstva russkago elementa v kraje)[3]). Šichmatovas, anot jo papėdininko Kornilovo, dar ne visai pakankamai supratęs aukščiausiojo Lietuvos švietimo tvarkytojo — V. M. Apygardos uždavinius. Kornilovas pareiškia: „V. M. Apygardą aš laikiau ne tik valstybine įstaiga pradžios mo-

---

[1]) „Kraj sej dolžen bez vsiakich plemennych različij srodnitsia s Rossijeju. Sb. post. II, otd. 2, izd. 2, 1598 ir Dopolnenije k Sborniku postanovlenij, 921. Plg. Sbornik otd. 1, izd. 2, 900.

[2]) Razjasnenije Min. Nar. Prosv. Popečiteliu V. U. O. 1894, Nr. 13362. Cit. *Falbork* i *Čarnoluskij*, I, 506; palyg. S. *Matulaitis*, 1863 metai Lietuvoje, p. 65 tol.

[3]) Russkoje delo, I.

kykloms ir mokomajam darbui tvarkyti, bet taip pat pripažinau ją stipriu įrankiu rusų visuomenės kultūrinei kovai su vietos lenkų visuomene, taip pat ir rusų kultūriniam gyvenimui rusų - lietuvių žemėje atgaivinti[4]). Kadangi užimtame krašte nebuvę rusų bajorijos, tai apygarda turėjusi ją pavaduoti, dirbdama kultūrinį darbą. Koks tas darbas buvo, iš dalies nurodo Širinskis-Šichmatovas. Jis, perduodamas globėjo pareigas Kornilovui, pažymi, jog mokyklos turinčios „doroviškai ir protinio išsilavinimo atžvilgiu pakelti prispaustą rusų liaudį".

Rusų valstybinį švietimą Lietuvoje K. P. M. Direktorius savo raporte globėjui 1903 m., nevartodamas neaiškių bendrų posakių, pavadina tikruoju jo vardu — „rusinimo darbu" ir „stiprinimu rusiško pilietiškumo" (delo obrusenija, utverždenije russkoj graždanstvennosti)[5]). O apygardos vyriausias šeimininkas Kornilovas, rašydamas švietimo viceministeriui Delianovui, nė kiek nesivaržydamas, šio krašto švietimą pareiškia esant... „rusiška propaganda" (russkaja propaganda). Žinoma, tai tėra tik atskiri muzikantai rusiško orkestro, kurio pirmykštis dirigentas buvo Muravjovas, ištaręs fanatišką ir mistišką frazę: „Šventas ir didingas rusinimo darbas" (sviatoje i velikoje delo obrusenija[6]).

Aukščiau nubrėžtų tikslų rusai siekė be jokios atodairos. Mat, švietimas buvo pripažintas nepakeičiama priemone rusinimui. Pvz., general-gubernatorius E. Baranovas, palikdamas savo vietą, rašė, kad jis žmonių švietimą laikęs „stipriausia priemone pakirsti pačiam gemalui šiaurės vakarų krašte įsišaknijusio politinio blogumo". Su vietos visuomene negali būti jokio taikinimosi, kaip manęs gen.-gubernatorius Nazimovas, dar daugiau, tai esanti „išdavikiška idėja".

Dėl to reikia kovoti. Švietimas ir jo valdininkai yra antroji rusų armija. Paklausykime apie tai paties Kornilovo: „Tą darbą, kurį pradėjo visa eilė griežtų kariškų ir administratyvinių priemo-

---

[4]) „Ja videl v V. U. O. ne tolko pravitelstvennoje učreždenije dlia upravlenija narodnymi školami i učebnym delom, no takže priznaval v nem i silnoje orudije russkago obščestva dlia kulturnoj bor'by s mestnym polskim obščestvom i dlia vozstanovlenija na russko-litovskoj zemle russkoj kultūrnoj žizni" — Russkoje delo, IX (ten pat ir Širinskio nuomonė).

[5]) 1903 m. Nr. 2380, DA 376.

[6]) Russkoje delo, 85—6; Russkaja starina, 1883 m. nr. 1, p. 165.

nių, reikėjo pabaigti gerai sustiprinant šiaurės vakarų rusų (zapadno-russkij) krašte rusų mokyklas ir rusišką švietimą". Na, ir veikta. Neslepiama, jog krašto aukščiausia įstaiga... kariavo. „Vilniaus Mokslo Apygarda... žinoma, dvasios srityje, kariauja sprendžiamą, atvirą, puolamąjį karą prieš viską, kas priešinga Rusijai"[7]). Pagaliau, rusinamas švietimas laikyta galingesniu už fizinį ginklą — „rusų švietimas yra stipresnis už rusų durtuvą" (russkoje obrazovanije silneje russkago štyka)[8]).

Iki šiol pažinom bendrąjį rusų švietimo tikslą Lietuvoje. Dabar panagrinėsime, kaip jis buvo skaidomas, kitaip sakant, kokie jam išskirta smulkesni tikslai, kurių besiekiant, manyta įvykdyti vyriausią siekimą — krašto surusinimą. Rasime, jog toki atskiri tikslai buvo: pravoslavinimas, moterų rusinimas, liaudies protegavimas ir lietuvių, kaip skirtingos tautybės žmonių, pabrėžimas.

Pravoslavija Lietuvoje V. M. Apygardos valdovų laikyta ne tiek tikyba, kiek politine jėga, mat, ji atskirianti liaudį nuo katalikų pasaulio, atstumianti visokią svetimą propagandą ir leidžianti jai plėtotis pagal savus, atseit, rusiškus pradus. Tai ypač pabrėžė Kornilovas, kuris čia tvarkė švietimą Muravjovo laikais. Antra vertus, savaime suprantama, kad Rusijai būtų buvę daug patogiau turėti vieną tikybą, darančią gyventojus vienodesnius, kas valdymui, ypač absoliutinėje monarchijoje, turi didžiausios reikšmės.

Dėlto tas pats Kornilovas vienu iš valdžios siekimų šiaurės vakarų krašte laikė panaikinimą polonizmo, bet drauge ir latinizmo, kuris rusų terminologija reiškė katalikybę. Aiškiausiai ta pažiūra išeina aikštėn jo laiške (1866 m.) švietimo viceministeriui, kuriame rašoma: „Mes dabar turime rūpintis tiesioginėmis priemonėmis katalikybei silpninti ir savo dvasininkijai (pravoslaviškajai, J. M.) globoti, taip pat ir liaudžiai iš katalikybės į pravoslaviją atversti"[9]).

---

7) „V. U. O... vedet, konečno, v duchovnoj sfere rešitelnuju, otkrytuju, nastupatelnuju vojnu protiv vsego, čto vraždebno Rossii". Kornilovas laiške vicemin. Delianovui 1867. VIII. 17. Russkoje delo, 146—47.

8) Russkoje delo, 147. Palyg. ten pat 22 ir *Beleckij*, Sorokaletije, 10.

9) „My dolžny zabotitsia v nastojaščeje vremia priamymi merami oslabit' katolicizm i pokrovitelstvovat' našemu duchovenstvu i obraščeniju naroda iz katolicizma v pravoslavije". Russkoje delo, 87—8; plg. ten pat 86 (latinizmas).

Tas dalykas kartkartėmis būdavo pabrėžiamas ir oficijaliai. Pavyzdžiui, V. M. Apygardos cirkuliare sakoma, jog „liaudis turi taip pat sužinoti, kad šiame krašte pravoslavija pasėta nuo senų laikų (izdrevle)[10]). Panašiai kalba ir 1884 m. aplinkraštis N 5794. Čia pareiškiama, jog Lietuvoje ir Gudijoje „ypač reikalingas glaudžiausias sąryšis cerkvės su pradžios mokykla tikriesiems pravoslavijos ir rusų tautybės pradams liaudyje sustiprinti". Toliau įsakmiai tą reikalą pabrėžia pradžios mokyklų direktoriams, inspektoriams ir mokytojams, dar daugiau, to reikalingumą vadina būtinu, be sąlygų (bezuslovnyj)[11]). Šiaip jau susirašinėjimuose tas kraštas drąsiai vadinamas „mūsų nuo senovės rusišku pravoslavišku vakarų kraštu"[12]).

Prie to paties tikslo vedė ir pravoslavijos stiprinimas. Čia pavyzdžių pavyzdys yra Muravjovas. Jis, kiek ir kur begalėdamas, rėmė pravoslavų cerkvę ir visa, kas pravoslaviška, tiek administratyvinėmis priemonėmis, tiek šiaipjau skatinimais, tiek pagaliau pinigais. Didesniuose miestuose atgaivino senąsias ir kūrė naujas bažnytines brolijas[13]). Lenktyniuodami su vyriausiu viršininku, kai kurie valdininkai, net aukštieji, įstodavo į jas (Širinskis-Šichmatovas). Pats Muravjovas pastatydino per 100 cerkvių ir koplyčių. Jų ir kitų dvasinių įstaigų reikalams išleido nei daugiau, nei mažiau, kaip 611.000 rublių (ca. 3.055.000,00 lt.). Jis rūpinosi net, kad nestigtų parapijoms krikšto kryželių ir smilkalų! Kad neatsilikus nuo katalikų, buvo rūpinamasi išleisti tinkamą liaudžiai pravoslavišką maldaknygę, nes pravoslavai iki šiol tokios neturėję. Ir visa tai darė žmogus, kuris, pasak grafo Blūdovo, iki paskutinio savo gyvenimo dešimtmečio neturėjo ni foi, ni loi, o, kaip sako Mik. V. Bergas, netikėjo Dievą ir Lietuvos laikotarpyje[14]).

Žinoma, daugiau rusino negu pravoslavino pritaikymas rusų kalbos katalikų tikybos reikalams. Pirmiausia katalikų tikybą dėstyti rusų kalba įsakyta mokyklose. Tai padaryta jau 1864 metais.

---

[10]) *Falbork* į *Čarnolusskij*, III, 1896.

[11]) Cirkuliar po V. U. O. 1884, XII, 576 tol.

[12]) Kornilovas laiške Išimovai 1865. III. 1., Russkoje delo, 66.

[13]) Vilniaus Sviato-Duchovskoje Bratstvo atsidėkodama 1898 m. Muravjovui paminėti išleido knygą.

[14]) *Kornilov*, Pamiati M. N. Muravjova, 63—67; Russkoje delo, 197; Russkaja starina, 1883, 1 nr., 135—36 ir 3 nr. 229 (netikėjimas).

Tam pagaminta rusiškai rašytų maldaknygių, evangelijų, katekizmų ir kitokių bažnytinių knygų. Rusai džiaugte džiaugdavosi, jei mokslo metų pradžioje mokyklų kapelionai pasakydavo keletą žodžių rusiškai (Saločių klebonas 1869 m.). Tai vadinta „pridedamomis pamaldomis". Vadinasi, rusų valdžios paslėptas siekimas buvo įvesti į visas katalikų pamaldas ir apeigas rusų kalbą, trumpai tariant, sukurti rusišką katalikybę. Tai buvo svarstoma tam tikrame komitete. Kadangi general-gubernatorius Kaufmanas ir globėjas Kornilovas (jo paties pasisakymu) tam nepritarę, tai iš to nieko neišėję[15]).

Rusai gerai suprato moters reikšmę apskritai, o ypačiai tautiškumo palaikymui. Be moterų surusinimo jie nesitikėjo panaikinsią atskiras tautas. Dėlto 1870 m. „priemonės svetimtaučiams šviesti" tą reikalą numatė ir sureguliavo. Vienas „priemonių" punktas (v) kalba: „Turi būti kreipiamas dėmesys į moterų švietimą, kadangi svetimtaučių tautinius skirtingumus daugiausia išsaugo ir palaiko motinos"[16]). Tokia buvo aukštoji švietimo politika. Provincijos įstaigoms, atseit, V. M. Apygardai teko tuos dėsnius pakartoti ir pritaikyti gyvenimui. Tam tikros apygardos instrukcijos, taikomos pradžios mokyklų direkcijų mokyklų taryboms, § 20 įsako rūpintis mergaičių švietimu ir steigti joms atskiras pradžios mokyklas, o jei tokių steigti negalima, tai leisti mergaitėms mokytis bendrose mokyklose[17]). S. Gorbačikas, Kauno Sen. Miesto m-los vyr. mok-jas, referuoja, kad globėjas, 1871 m. pastai revizuodamas Kauno gubernijos pradžios mokyklas, patyręs, jog „lietuvių valstiečių šeimoje moteris vaidina labai svarbų, kone pirmaeilį vaidmenį". Dėlto jis gyvu žodžiu raginęs lietuvius leisti mergaites į rusų mokyklas[18]).

Maždaug iki 1862 m. Švietimo Ministerija nekreipė ypatingo dėmesio į pradžios švietimą, kuris buvo skiriamas žemiesiems visuomenės luomams. Šią spragą ministerijai pirmas nurodęs, anot

---

[15]) Russkoje delo, 88.

[16]) „Dolžno byt' obraščeno vnimanije na obrazovanije ženščin, tak kak plemennyja osobennosti inorodcev preimuščestvenno sochraniajutsia i podderživajutsia materiami. Sbornik rasporiaženij, IV, 837—38.

[17]) Instrukcija ministerio patvirtinta 1879. I. 13. *Annin*, Svod glavnejšich zokanopoloženij etc., II, 52—3.

[18]) Očerki po istorii načalnago narodnago obrazovanija v Kovenskoj gubernii, Kovna, 1903, 61.

Kornilovo, Širinskis-Šichmatovas. Kai kitaip gauti lėšų nebuvo įmanoma, jis 1862 m. iš paties caro išgavo 100.000 rublių V. M. Apygardos pradžios mokykloms. Tų pačių metų gruodžio mėnesį Šichmatovas apvažiavo 52 naujai įsteigtas mokyklas, pats dalyvavo pamokose, kalbėjosi su vaikais ir jų tėvais, — žodžiu, visokiais būdais jas rėmė[19]).

General-gubernatorius Muravjovas žemųjų sluoksnių švietimą stipriai parėmė. Kaip Kornilovas rašo, jis „pamylėjęs tą luomą ir turėjęs jam daug pasitikėjimo", mat, valstiečiai nedalyvavę maište. Turėdamas daug galios ir pinigų (kontribucinių), jis savo nusistatymą vykdė be kokio sunkumo. 1864 m. jis rašė Švietimo Ministeriui, jog būsią naudingiau uždaryti keletą gimnazijų, kurių išlaikymo pinigus reikią sunaudoti kaimo pradžios mokykloms steigti[20]). Jo buvo manyta palikti kiekvienoje gubernijoje tik po vieną gimnaziją. Tokią pažiūrą išreiškė ir Širinskis-Šichmatovas, perduodamas apygardą Kornilovui. Nuo tų planų Muravjovą atkalbėjo tik naujasis globėjas Kornilovas, žinoma, vadovaudamasis savomis rusiškomis idėjomis, — girdi, gimnazijos turinčios sukurti šiaurės vakarų krašte rusų kultūrinį gyvenimą. Vis dėlto pradžios mokyklų naudai Kaunijoje buvo uždarytos Kėdainių ir Panevėžio gimnazijos, taip pat ir Telšių progimnazija. Aukštesniuoju švietimu daugiau pradėta rūpintis tik XIX-ojo šimtmečio pabaigoje ir XX-ojo pradžioje.

Lenkų visuomenės didžiosios dalies nuomonė apie lietuvius yra aiški — švietimo praktikoje jie buvo laikomi lenkais. Rengiant pagrindinę Rusijos švietimo reformą (prieš 1860 m.), buvo atsiklausta dėl to dalyko, be ištisos eilės mokymo bei švietimo darbininkų, ir vadinamųjų garbės prižiūrėtojų. Kauno apskrities mokyklų garbės prižiūrėtojas grafas M. Čapskis parašė savo nuomonę 1860 m. gegužės 27 d. ir nusiuntė Kėdainių gimnazijai. Anot jo, vietinė kalba „visur Lietuvoje yra lenkų kalba" ir „tokiu būdu, — rašo jis, — visus dalykus pradžios mokyklose reikia dėstyti lenkiškai"[21]). Vadinasi, praktikoje lietuviai ir lenkai laikomi vie-

---

[19]) Russkoje delo, VIII; *Beleckij*, Kratkij istoričeskij obzor dejatelnosti upravlenija V. U. O. s 1803 po 1869 g., Vilna, 1903, 58; tas pats, Sorokaletije russkoj načalnoj školy, 14—15.

[20]) *Kornilov*, Pamiati M. N. Muravjova, 56; *Rajkovskij*, Pravitelstvennyja ustupki polonizmu, *Šolkovič'iaus* Sbornike, 2 vyp., 348.

nos tautybės. Nepavyko susekti, ar buvo atsiklausta to meto žymiųjų lietuvių nuomonės.

Rusai dar gerokai prieš 1862 m. sukilimą pradėjo skirti lietuvius nuo lenkų. Ypač tai norėta pabrėžti švietime. Pats caras 1852 m. per Vidaus Reikalų Ministerį buvo įsakęs, kad net Telšių Dvasinėje Seminarijoje (taip jie vadino Žemaičių Dvasinę Seminariją) lietuviai nuo lenkų būtų atskirti[22]). Vėliau, 1862 m. globėjas Širinskis-Šachmatovas Švietimo Ministerijos valdytojui rašė jau apie „žemaičių tautybės stiprinimą". Net daugiau: taip pasisakė artimiausias Kornilovo bendradarbis V. P. Kulinas (ypatingiems reikalams apygardos valdininkas) ir visa eilė žymių rusų visuomenės žmonių, pavyzdžiui, metropolitas Juozapas, Gilferdingas, M. Kojalovičius, Balvanovičius ir kiti[23]).

General-gubernatorius Muravjovas irgi buvo tokios nuomonės. Tai rodo jo 1864 m. sausio 1 dienos instrukcija, kuri uždraudžia lenkų kalbos dėstymą pradžios mokyklose, tuo tarpu kai lietuvių kalbos pamokas įsakmiai leidžia[24]). Lietuvos aukštoji provincijonalinė valdžia taip manė ir vėliau. Štai, Kauno gubernatorius Klingenbergas 1892 m. revizuodamas guberniją, net gyvu žodžiu pradžios mokyklų mokiniams pabrėždavo tautybių skirtumą, atseit, tų mokinių lietuviškumą (Betygaloje, Siesikuose, Slabadoje, Salake)[25]).

Anksčiau buvo pažymėta, jog skyrimas lietuvių nuo lenkų tarnavo bendresniam siekimui, būtent — lietuvių surusinimui. Čia pritaikyta romėnų principas: divide et impera. Iš pradžių lietuvius skirta nuo lenkų, ir kai kada tas skirtumas net labai ryškiai pažymėtas. Paskui lietuvių raštai bei spauda neretai žymių valdininkų buvo vadinama „lenkiškai-žemaitiška" (polsko-žmudskaja) ir rišama su lenkų sukilimu, kitaip sakant, jai mestas įtarimas. Be to,

---

21) Russkoje delo, 271—72; plg. Gilferdingo straipsnį *Šolkovič'iaus* Sbornike, 124 tol.

22) Sbornik postanovlenij, II, 2 čast', 2 izd., 1599 tol.

23) Russkoje delo, 53 tol.; *Šolkovič*, Sbornik statej etc., I vyp. 36 tol., 105 tol.; ten pat, 2 vyp., 371 tol.; *Kornilov*, Zadači russkago prosveščenija v jego prošlom i nastojaščem, 1902, 143—45.

24) *N. Cylov*, Sbornik rasporiaženij g. M. N. Muravjova, Vilna, 1866, 154.

25) Zapiska po sevizii, proizvedionnoj Kovenskim Gubernatorom v Kovenskom, Vilkomirskom i Novo—Aleksandrovskom ujezdach s 26 maja po 27 ijunia 1892 goda, be vietos ir metų, 36.

visi be išimties lietuviški spaudiniai (lotynų šriftu) buvo laikomi veidmainingais, pilnais neapykantos rusų valdžiai, — visi, pradedant „Žemaičių vyskupyste“ ir baigiant „Ražančium šv. Marijos Panos“[26]). Pagaliau, Muravjovo įsakymu lietuviams uždrausta spauda lotynų šriftu ir rekomenduotas rusų šriftas[27]). Rusiškomis raidėmis lietuviškų knygų platinimą apygarda organizavo per pradžios mokyklas. Bet tai įeina į praktikos sritį, o tą dalyką mes nagrinėsime tolimesniame dėstyme.

---

26) *Šolkovič*, Sbornik statej, 408—23, 442, 448.

27) Kornilovas teisina Muravjovą, girdi, jis lietuviams spaudą už draudęs tik žodžiu (slovesnym rasporiaženijem), tuo tarpu kai gen.-gubernatorius Kaufmanas išleidęs atitinkamą rašytinį sakymą. Tačiau apie to draudimo reikalingumą Muravjovas aiškiai rašė 1864 m. geg. 14 d. tam tikrame memorjale carui, kuris visą reikalą aprobavo. Russkij Archiv, kn. 2, 1885 m. p. 190 tol.

Apie spaudos uždraudimą žiūr. mano str.: „Apie lot. raidžių draudimą lietuviškiems spaudiniams“, „Athenaeum“, Teol. - Fil. Fak-to žurnalas, 1933 m. IV tom. 17 p.; *K. Korsakas*, Mėginimas įvesti rusų raides į liet. ir latvių raštus (referuoja doc. *J. Berzinio* str. „Meginajums ievest krievu burtus etc.) leidiny: „XXVII Knygos Mėgėjų Metraštis, I, Kaunas, 1933, p. 50 tol.

II DALIS

RUSINIMAS PRAKTIKOJE

A.

RUSINIMO DARBAS

1.

RUSINIMO ORGANIZACIJA

Rusinimo organizacija Lietuvoje sutampa su švietimo organizacija. Vyriausias švietimo tvarkytojas šiaurės vakarų gubernijose, iš kurių viena yra Kauno gubernija, buvo V. A. M. Globėjas (popečitel V. U. O.). Visus dalykus, susijusius su mokymu, jis pirma turėjo duoti apsvarstyti Globėjo Tarybai (popečitelskij sovet). Jos nariais buvo: patsai globėjas, jo padėjėjas, apygardos inspektoriai (okružnyje inspektory), Vilniaus komisijos seniems aktams tvarkyti pirmininkas, Vilniaus aukštesniųjų mokyklų direktoriai, taip pat ir pradžios mokyklų direktoriai, kuomet būdavo tarybos buvimo mieste. Tačiau tikrovėje visa galėjo tvarkyti patsai vienas globėjas, nes, viena, jis pirmininkavo tarybos posėdžiuose ir turėjo du balsus, antra, administracijos dalykus parinkdavo savo nuožiūra ir, trečia, kai jis nesutikdavo su daugumos nuomone, tai tarybos nutarimai neturėdavo galios, kol jų nepatvirtindavo Švietimo Ministeris[1]). Pagaliau, visi tarybos susirašinėjimai turėjo būti daromi apygardos globėjo vardu. Vadinasi, Globėjo Taryba jau pagal įstatymus buvo beveik patariamoji įstaiga.

Jei visam apygardos švietimui globėjas nustatydavo kryptį, tai ypač jo įtakoje buvo pradžios mokykla. Visų jos reikalų aukš-

---

[1]) Svod zakonov, XI, čast' I, str. 34—44; Pamiatnaja knižka V. U. O., įvairių metų.

tesnioji instancija buvo apygardos globėjas. Ypač praktiškai svarbi funkcija buvo mokytojų apdovanojimas pinigais. Šita, šiaip nežymi, globėjo teisė mokytoją padarydavo jo priklausomą. Dar reikia pažymėti, jog įstatymai apygardos globėjui leido, žiūrint vietos reikalų, įvesti į pradžios mokyklą papildomų kursų[2]).

Kai globėjas veikdavo išvien su general-gubernatorium, tai galėdavo visokius savo sumanymus įvykdyti ir nugalėdavo visas kliūtis. Vadinasi, nuo vietinių krašto viešpačių parėjo, ar kraštą spausti ir rusinti, ar duoti jam atsigauti ir reikštis jame gyvenančioms tautoms. Prieš Muravjovą—Šichmatovą—Kornilovą vietiniai Lietuvos ir Gudijos valdytojai neturėjo jokių ypatingų tendencijų. Jų kabinetuose nustodavo galios net Peterburgo valdininkų reikalavimai. Anot Raikovskio, vyriausybė reikalaudavusi respektuoti „rusiškus pradus" (russkija načala), tačiau gyvenimo praktika ėjusi kitu keliu; buvę pranešama apie pasisekimus, tuo tarpu visa likdavę, kaip buvę[3]). Kuomet gi vietiniai valdovai panoro kraštą surusinti ir veikė išvien, tai jie nedaug tepaisė ir Peterburgo direktyvų. Taip buvo ypač Muravjovo metu. Štai to laiko globėjo Kornilovo pasisakymas: „V. M. A. rado karšto pritarimo ne Peterburgo valdininkų tarpe, bet pas general-gubernatorius... Jei 1864 m. visas auklėjamasis mokomasis personalas dvasiniu ir moraliniu atžvilgiu pasikeitė ir pasidarė grynai rusiškas ir pravoslaviškas, — tai tas staigus ir griežtas auklėjimo bei lavinimo dvasios ir krypties pasikeitimas buvo padarytas be Švietimo Ministerijos žinios (pomimo Ministerstva Narodnago Prosveščenija), bet vien tik M. N. Muravjovo jėga ir galia"[4]). Tokiu būdu pirmiau Peterburgo sferos duodavo direktyvas, o dabar, ėmus savarankiškai veikti vietos valdininkams, jos pasidarė nebereikalingos, net kenksmingos. Štai, nuolat buvo skundžiamasi, jog sostinės valdantieji sluoksniai esą lenkų intriguojami.

V. A. M. Globėjų galingumui iliustruoti yra pakankamai pavyzdžių. Kad ir pačios 1863 m. laikinosios taisyklės, iki rusų viešpatavimo pabaigos reguliavusios pradžios švietimą Lietuvoje.

---

[2]) Svod zakonov, XI, č. I, str. 20; Sbornik postanovlenij, III, izd. 2, 1116—17.

[3]) *Raikovskij,* Pravitelstvennyja ustupki polonizmu, Šolkovič'iaus Sbornike, 2 vyp., 351.

[4]) Russkoje delo, XIII.

Kaip žinoma, netrukus turėjo išeiti švietimo reformos įstatymas, apimąs visos Rusijos visas pradžios mokyklas[5]). Tačiau šiaurės vakarų kraštui paskubomis buvo rengiamos atskiros taisyklės. Jų tvarkomieji dėsniai turėjo būti tokie, kokių norėjo apygardos globėjas. Švietimo Ministerijos pagamintame projekte mokykloms valdyti apskrityse buvo numatyta įsteigti komitetus iš atstovų visų institucijų, laikančių mokyklas, atseit, norėta suderinti valstybės, visuomenės ir atskirų asmenų pastangas. Globėjui tai atrodė nesuderinama su užimtojo krašto būkle, ir jis siūlė vietoje komitetų įsteigti direkcijas. Toliau, pagrindu turinti būti paimta valstybinių mokyklų sistema, o prie mokyklų tvarkymo galinti būti prileista tik Švietimo Ministerija ir vietos pravoslavų dvasininkai. Dėstomoji kalba, net ir tikybos, turinti būti rusiškoji.

Ir ką gi? — Taisyklės buvo ištaisytos pagal globėjo nurodymus ir tokios caro patvirtintos. Antras pavyzdys. Negalėdamas išgauti pinigų rusiškoms Gudijos mokykloms steigti, Vilniaus globėjas 1861 m. prašė lėšų patį carą Aleksandrą II, — ir jau kovo 23 dieną Švietimo Ministeris pranešė, kad esą paskirta 10.000 rublių[6]). Trečias klasiškas pavyzdys — žurnalo vietos kalbomis klausimas. General-gubernatoriaus Nazimovo buvo sumanyta leisti Vilniuje žurnalą gudų, lietuvių ir žemaičių (!) kalbomis. Tas dalykas buvo teigiamai išspręstas Ministerių Kabinete, ir Švietimo Ministeris, susižinojęs su Nazimovu, 1863 m. sausio 3 d. gavo caro sutikimą kasmet skirti žurnalui po 6.000 rublių. Tačiau dalykai virto visai kitaip, kai tas reikalas pasiekė globėją ir kitus valdininkus. Tuomet kilo sumanymas leisti jau tik rusišką žurnalą, kuriame, girdi, galėtų būti reikalingiausių (maldų) vertimų į lietuvių kalbą, bet ir tai rusų raidėmis[7]).

Ministerija, tvarkydama Lietuvos švietimą, nei negalėjo elgtis savarankiškai, kadangi jos tiesioginė informuotoja tais klausimais buvo apygarda. O globėjui veikiant išvien su general-gubernatorium (taip buvo visą Muravjovo kampanijos laiką), ji lik-

[5]) Išėjo 1864 m.

[6]) *Beleckij*, Sorokaletije russkoj načalnoj škoły, 11—12, 54—8.

[7]) Sbornik postanovlenij, IV, 159; Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija, 1868 m., I n., 1 tol. (Skyriuje „Sovremennaja letopis'", rašo *I. Kornilovas)*. Nazimovas lietuvišką žurnalą manė leisti lotynų raidėmis. „Sovrem. Letopis'", 5—6.

davo sostinei vienintelis žinių šaltinis. Keli to informavimo pavyzdžiai. Globėjas Širinskis-Šichmatovas 1861 m. rugsėjo 2 d. rašo ministeriui, jog didesnėje katalikiškų parapijų dalyje esančios privatiškos mokyklos, laikomos kunigų, kartais ir dvarininkų. Tokias mokyklos kontroliuoti esą negalima, ir lieką s tik vienas būdas joms paraližuoti, būtent, — steigti savas valstybines pradžios mokyklas. Kitais atvejais jis rašo, kad reikią varžyti visuomenės švietimo pastangas ir rusiškų mokyklų steigimą pradėti nuo pravoslaviškų parapijų[8]).

Yra buvę atsitikimų, kad globėjai skųsdavo net general-gubernatorius. Tuo pasižymėjo ypač Kornilovas. 1864 m. jis, paties pasisakymu, rašęs Valst. Turtų Ministeriui, jog general-gubernatorius Nazimovas varęs klaidingą politiką šiaurės vakarų gubernijose, nes svajojęs „apie susitaikinimą", tuo tarpu tai esanti išdavikiška idėja, lenkų intrigos pakišama, o priimama rusų liberalų ir kosmopolitų. 1867 m. jis vėl rašo ministerijai, šį kartą apie Baranovą, kad tas nepakankamai finansuojąs švietimą, neinąs Muravjovo pramintais ir Kaufmano eitais keliais. Pagaliau. 1864 m. jis rašo ministeriui apie... maldaknyges. Girdi, kad neatsilikus nuo katalikų, kurie meldžiąsi iš knygų, reikia pravoslavams irgi įtaisyti maldaknyges[9]). Kai 1890 m. kovo 14 d. ministerija pranešė, jog visos vadinamosios raštingumo mokyklos bei mokyklų skyriai (školy gramoty i učiliščnyja otdelenija) pavedami pravoslavų dvasininkų globai, tai globėjas tuoj raportuoja, jog Lietuvai šis sutvarkymas netinkąs. Jis laimi. 1898 m. iš ministerijos ateina paaiškinimas, kad čia dalykai gali likti, kaip buvę[10]).

Antra švietimo organizacijos instancija Kaunijoje buvo Kauno Pradžios Mokyklų Direkcija (=K. P. M. D.). Ji valdė per Mokyklų Tarybą (učiliščnyj sovet), kurios pirmininkas turėjo pradžios mokyklų direktoriaus vardą. Direktorių pristatydavo apygardos globėjas, o skirdavo Švietimo Ministeris. Kiti tarybos nariai buvo: visi pradžios mokyklų inspektoriai, gubernatūros atstovas (ot gubernskago po krestjanskim delam prisustvija), pravoslavų vyskupo atstovas ir iki 1879 m. Valstybės Turtų Ministe-

---

[8]) Russkoje delo, 3, 14—15.
[9]) Russkoje delo, 26, 29, 150.
[10]) Sbornik postanovlenij, XIV, 276 tol.

rijos atstovas. Be to, „svarstant reikalus mokyklų, įsteigtų katalikams“, įstatymas numatė kviesti į posėdžius katalikų dvasininką, katalikų vyskupo parinktą. Tačiau K. P. M. Direkcijos archyve neradau dokumentų, kurie parodytų, kad toks asmuo Mokyklų Taryboje būtų dalyvavęs[11]). Instrukcija direkcijų mokyklų taryboms, išleista 1879 m., numato kviesti į posėdžius, kai reikalas liečia liuteronų bei reformatų vaikų mokymą, ir tų tikybų atstovus. Bet jų dalyvavimas irgi neužfiksuotas nei viename protokole. Taryba pati negalėjo susirašinėti, — tai buvo daroma direktoriaus vardu.

K. P. M. Direkcijos žinioje buvo pradžios mokytojų skyrimas ir kiti pradžios mokyklų reikalai. Ji betarpiškai susisiekė su pradžios švietimo darbu ir buvo Mokslo Apygardos tarpininkas bei įrankis. Iš tikrųjų įrankis, nes viską darydavo Vilnius, o jai belikdavo tik sąžiningiausiai pildyti. Tiesa, ir jai įstatymas davė nemaža galios, bet, iš kitos pusės, ji buvo tiek suvaržyta to paties įstatymo, minėtosios instrukcijos ir globėjo cirkuliarų bei nurodymų, pagaliau gubernatoriaus reikalavimų, — jog tikrasis veikėjas buvo globėjas, o ji beveik mechaniškai vykdydavo jo įsakymus. Toks įspūdis gaunamas, betiriant direkcijos archyvo dokumentus. Kartais apygardai atrodydavo, jog direkcija dar esanti perdaug savarankiška. Pvz., 1908 m. globėjas pareikalavo, kad ji pasiaiškintų: kuo vadovaudamasi įvedusi lietuvių kalbą į kai kurias mokyklas ir dėl ko skirianti lietuvius vyresniais mokytojais. Tačiau Direkcijos Mokyklų Taryba priminė globėjui savo kompetenciją ir darbo sąlygas. Ji savo posėdyje tų pačių metų vasario 19 d. pareiškė, kad paminėtais atvejais ji ir inspektoriai „buvę tik pasyvūs atitinkamų įsakymų vykdytojai ir elgęsi griežtai teisėtai“[12]).

Jei palyginsime švietimo organizaciją Lietuvoje ir Gudijoje su Rusijos vidaus gubernijų švietimo tvarkymu, tuoj pastebėsime pirmosios savotiškumą, atseit, jos pritaikymą ypatingiems tikslams. Mat, Rusijos vidaus arba rusiškose gubernijose prie švietimo tvarkymo plačiomis teisėmis buvo prileista visuomenė. Ten pra-

---

[11]) Laikinosios taisyklės, *Annin*, Svod., 2, 31 tol.; Svod. zakonov, XI, č. I, 3534; palyg. *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1870.

[12]) „...Javlialis' liš' passivnymi ispolniteliami suščestvujuščich rasporiaženij po etoj časti, priderživalis' strogo zakonnago obraza dejstvija“. Protokolas Nr. 11 (vasario 19) DA, 786 (čia ir visa tuo klausimu byla).

džios švietimą tvarkė: apskrityse — apskrities mokyklų taryba (ujezdnyj učiliščnyj sovet), o gubernijose — gubernijos mokyklų taryba (gubernskij učiliščnyj sovet). Apskričių tarybas sudarydavo: pirmininkas — apskrities bajorvedis (predvoditel dvorianstva) ir nariai — 2 atstovai apskrities žemiečių susirinkimo (savivaldybės) ir 1 miesto visuomenės renkamas, jei ji šelpia mokyklas. Šitie asmens atstovavo visuomenės bei vietos reikalams, jiems buvo svetimos visokios aukštųjų valdininkų tendencijos. Kiti tarybų nariai buvo, panašiai kaip Lietuvoje: pradžios mokyklų inspektorius, Švietimo Ministerijos atstovas, skiriamas globėjo, gubernatūros atstovas ir, pagaliau, pravoslavų vyskupo atstovas. Apskrities mokyklų taryba turėjo plačių teisių: ji net skirdavo ir atleisdavo mokytojus.

Gubernijos pradžios švietimą dirigavo, kaip sakyta, gubernijos taryba. Ją sudarė: gubernijos bajorvedis — pirmininkas, pradžios mokyklų direktorius ir atstovai: 1 Švietimo Ministerijos, 1 gubernatūros, 1 pravoslavų vyskupo ir 2 žemiečių susirinkimo. Visuomenės interesams čia atstovavo bajorvedis ir žemiečių atstovai. Gubernijos taryba buvo aukščiausioji gubernijos švietimo instancija. Ją skųsti tebuvo galima Senatui ar Švietimo Ministerijai. Tiesa, mokymo dalykai (učebnaja čast') buvo pavesti direktoriams ir inspektoriams, bet, šiaip ar taip, jų veikimą tarybos įspראusdavo į deramas ribas[13]).

K. P. M. Direktorius veikė inspektorių padedamas. Jų pareiga buvo vizituoti pradžios mokyklas ir daryti jų reviziją. Be to, apygarda tiesiogine jų pareiga laikė ir slaptojo mokymo sekimą. Tai pažymėta specijalioje keletą kartų minėtoje instrukcijoje (§ 20). Kitose Rusijos apygardose (Odesos, Kazaniaus, Orenburgo), skiriant inspektorius, buvo žiūrima, kad jie mokėtų vietos kalbas. Buvo net inspektorių atskirų tautų mokykloms, pavyzdžiui, čuvašų (Kazaniaus apygarda), totorių, baškirų ir kirgizų (Orenburgo ap.). Panašiai buvo ir Turkestane. Tuo tarpu Kauno ir kitose Vilniaus apygardos gubernijose to nepaisyta[14]).

---

[13]) Svod sakonov, XI, č. 1, str. 3487—3511; plg. *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1777—1799.

[14]) Sbornik rasporiaženij, VI, 383; Svod. zakonov, XI, č. 1, st. 10. Prieš pat karą Kauno gub-je buvo vienas inspektorius (Itomlenskis), mokąs lietuvių kalbą.

Paskutinę grandį pradžios mokyklų organizacijoje sudaro vadinamieji mokyklų globėjai (popečiteli). Tas institutas V. M. A. įvestas 1871-ųjų metų pradžios mokyklų direktorių suvažiavimo ir kitais metais Globėjo Tarybos patvirtintas. Suvažiavimas mokyklos globėją vaizduoja kaip narį, jungiantį mokyklą su visuomene. Tačiau tikrieji siekimai išeina aikštėn, jei žiūrėsime reikalavimų, reiškiamų globėjo asmeniui: jis turįs būti pravoslavas. Kur daug rusų gyventojų, ten renkant nedaroma skirtumo tarp luomų, bet kur nėra pravoslavų valstiečių, ten globėju tegali būti pravoslavas dvarininkas ar taikos tarpininkas. Mokyklos globėją tvirtina direkcijos mokyklų taryba[15]).

Švietimu kaip rusinimu rūpintis buvo ir Vidaus Reikalų Ministerijos vadybų pareiga. Gubernijoje jas visas apėmė gubernatūra. Žinoma, vyriausias šeimininkas čia buvo gubernatorius. Kaip aukščiausios administratyvinės valdžios turėtojas, jis galėjo visur kištis. Jo pareigas pradžios švietimo srityje įstatymas šiaip nustato: „Gubernatoriui priklauso bendroji priežiūra pradžios mokymo eigos ir pakraipos gubernijoje... Apie tuos dalykus jam pavedama duoti Švietimo Ministerijai savo pastabų ir nuomonių“[16]).

Be gubernatoriaus ištikimybės liudijimo nei direkcija, nei apygarda negalėjo skirti mokytojo, nors jis būtų ir pravoslavas[17]). Gubernatorius paprastai veikdavo susitaręs su švietimui vadovavusiais valdininkais. Pvz., Kauno gubernatorius 1884 m. klausia pradžios mokyklų direktorių, kas reiksią daryti mokykloms nuo „kenksmingų įtakų“ apsaugoti. Susižinojęs su apygardos globėju, jis inspektoriams priminė jų policines pareigas: revizuodami mokyklas, jie turį rašyti protokolus už slaptą mokymą[18]). Revizuodamas guberniją, gubernatorius lankydavo ir pradžios mokyklas.

Net policija turėjo kai kurių pareigų mokyklų atžvilgiu. Jos užfiksuotos gubernijų sutvarkymo įstatyme, kur jos šitaip nusako-

---

15) Cirkuliar po V. U. O. 1872; cit. *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1903.

16) „Gubernatoru prinadležit obščeje nabliudenije za chodom i napravlenijem pervonačalnago obučenija v gubernii... Jemu predostavliajetsia soobščat M. N. P. svoi po označennomu predmetu zamečanija i soobraženija“. Svod zakonov, II, str. 272; plg. *Falbork* i *Čarnolusskij*, I, 113.

17) Gub-riaus r. 1904 m. Zubovo mokyklos atidarymo progą, DA, 390.

18) Gub. r. 1881 m. Nr. 538, ten pat, 165; cirkuliaras 1892 m. Nr. 10468, Sbornik osobych cirkuliarov Kovenskago gubernatora za 1892 g., Kovna, 1893; plg. instrukcijos inspektoriams § 20.

mos: „Rinkimas žinių apie labdarybės ir mokymo įstaigas, esančias apskrityje".

Pradžios švietimu Lietuvoje turėjo rūpintis ir taikos tarpininkai (mirovyje posredniki) ir valsčių valdybos su visu savo aparatu. Šioms institucijoms buvo pavesti medžiaginiai mokyklų ir mokytojų reikalai. Taikos tarpininkai, be to, turėdavo išgauti valsčių nutarimus steigti mokyklas. Į valsčių valdybas, atsiradus reikalui, direkcija kreipdavosi per gubernatorių, mat, jos buvo Vidaus Reikalų Ministerijos įstaigos. Tačiau, — nuostabus dalykas, — jos nebuvo visai paklusnūs bei pasyvūs rusinimo įrankiai. Matyt, gyvendami žmonių tarpe ir akis į akį susidurdami su skirtingais to krašto reikalais, tų įstaigų vedėjai ir valdininkai perdaug aiškiai matė Kauno, Vilniaus ir Peterburgo valdininkų siekimus. Tie siekimai jiems turėjo atrodyti perdaug kontrastiški gyvajam Lietuvos žmonių gyvenimui. Vietos gyvenimo tikrovei pagaliau negalėjo atsispirti nei taikos tarpininkai, kurie nuo 1864 m. Kaunijoje visi buvo pravoslavai[19]).

Taikos tarpininkų pozicija rusinamo švietimo atžvilgiu aiškiai nusakyta Kauno gubernatoriaus Obolenskio cirkuliare, išleistame general-gubernatoriui reikalaujant. Čia (cirkuliaras skirtas tarpininkams) tarp kitko skaitome, jog general-gubernatorius pastebėjęs, kad „Kauno gubernijos taikos tarpininkai visiškai vengia vienaip ar kitaip dalyvauti pradžios mokyklų plėtojime, nepadeda jų stiprinti ir skleisti, taip pat nepalenkia valstiečių leisti savo vaikus į mokyklas"[20]). Savo neigiamą nusistatymą tarpininkai nekartą pareiškė K. P. M. Direkcijai ir oficijaliuose raštuose. Iš daugelio raštų paminėsiu Raseinių apskrities tarpininko pranešimus 1881 metais[21]).

Taip elgėsi ir vėliau tarpininkų vietą užėmę žemiečių viršininkai (zemskije načalniki). Jų nusistatymas dokumentuotas viename Mokyklų Tarybos protokole. Čia pasakyta: „Žemiečių vir-

---

[19]) Taikos tarpininkai rūpinosi valstiečių reikalais. 1889 m. gruodžio 29 d. įstatymas tarpininkus pakeitė žemiečių viršininkais. Šis įstatymas Lietuvoje pradėjo veikti kiek vėliau.

[20]) „... Mirovyje posredniki Kovenskoj gub. soveršenno ukloniajutsia ot vsiakago učastija v razvitii narodnych učilišč, ne sodejstvujut upročeniju ir rasprostraneniju ich i ne skloniajut krest'jan atdavat' detej svoich v učilišča. Cirkuliaras Nr. 10646 žurnale „Cirkuliar po V. U. O." 1871 m. Nr. 1 po 22 tol.

[21]) Nr. Nr. 177 ir 2466 DA, 165; plg. *Gorbačik*, 61.

šininkai daugelyje atsitikimų indiferentiškai laikėsi mokyklos atžvilgiu". Ten pat pažymimas faktas, jog dėl jų kaltės ilgai galioję valstiečių nutarimai sumažinti rusams mokytojams algas, nors tokių žygių neteisėtumas buvęs gubernatoriaus paskelbtas 1907 m. rugpjūčio 18 d.[22]).

Žemiečių viršininkai, paisydami žmonių reikalų, nekartą paremdavo valsčių sueigų nutarimus (Akmenė, Tauragė, Raseinių ap.) sumažinti mokyklų mokesčius. Dėl to nenuostabu, jog mokytojai juos dažnai skųsdavo direkcijai. Yra likę skundų iš Tauragės, Svedasų, Papilės. Rusų mokytojams atrodė netinkama ir įtariama, jei žemiečių viršininkai kartais apsistodavo pas kleboną; jie apie tai... raportuodavo direkcijai. Taip pasielgė Svedasų mokytoja Kozello[23]).

Antra rūšis žmonių reikalų paisytojų buvo valsčių valdybos bei jų valdininkai. Anot Gorbačiko, jei taikos tarpininkai neremdavę mokytojo, tai valsčiaus valdžios žmonės pradėdavę veikti prieš jį. O Tauragės mokytojas desperatiškai sako, jog jam norį įkąsti (ukusit') ir žemiečių viršininkas, ir valsčiaus sekretorius, ir viršaitis, ir mokesčių rinkėjas (sborščik), ir seniūnai, ir kaimų įgaliotiniai[24]). Apskritai, tenka pasakyti, jog valsčių valdybų žmonės aklai nepildydavo visų reikalavimų apskričių ar gubernijos vyresnybių, o kai kada, — žinoma, retai, — net veikdavo išvien su valstiečiais prieš jas. To pavyzdžių rasime tolimesniuose skyriuose.

---

[22]) Protokolas 1908 m. Nr. 11 (vas. 19 d.) DA, 786.
[23]) DA, 495 b, 201, 552, 626, 935.
[24]) R. 1910. VI. 21, ten pat 495.

2.

MOKYTOJAI — RUSINIMO VYKDYTOJAI

a.

JŲ TAUTYBĖ, TIKYBA IR KILMĖ

Nuo Muravjovo atvykimo į Vilnių, mokytojais į Kaunijos pradžios mokyklas pradėta skirti nelietuviai ir nekatalikai. Kol kas tam nebuvo kokių rašytų dėsnių ar įstatymų. Ir 1863 m. laikinosios taisyklės apie tai tyli. Tik instrukcija Prad. Mokyklų Dircijų Mokyklų Taryboms (patvirtinta 1879 m.) aiškiai tą dalyką formulavo. Jos § 32 pažymi, kad tame krašte mokytojais tegalį būti pravoslavai. Tuo pažymima ir rusiškumas, nes pravoslavai paprastai būdavo rusai. Ypač tokie buvo Lietuvon skiriami mokytojai.

Kadangi prieš įsteigiant Panevėžio mokytojų seminariją pačioje Kauno gubernijoje pravoslavų kandidatų į mokytojus nebuvo, tai juos nutarta imti iš rusiškųjų gubernijų, daugiausia tolimųjų. Kaunijai davė mokytojų šios sritys: Kalūgos, Vologdos, Jaroslavlio ir Tverio, ypač ši pastaroji[1]). Štai kreditų lentelė iškviečiamiesiems tolimųjų gubernijų mokytojams:

Metai	Mok-jams iškviesti rublių	Mokytojams laikyti prie direkcijos rublių
1869	900	1000
1871	600	360
1872	700	450
1873	1250	neaišku
1874	1250	„
1875	1250	„
1876	120	400

Iškvietimo pinigai būdavo siunčiami atitinkamoms rusų mokslo įstaigoms, paprastai dvasinėms seminarijoms, kurios pinigus iš-

[1]) Apygardos inspektoriaus r. 1865 m. Nr. 94 (iš Kauno) DA, 31; *Gorbačik,* 27; Žurnal Min-tva Narodnago Prosveščenija, 1870, 7 n., 45 tol.

duodavo važiuojantiems. Davinio dydis priklausydavo nuo kelio tolumo, pavyzdžiui, važiuoti iš Vologdos buvo skiriama po 12 su viršum rublių. Važiuoti iš Kauno į paskyrimo vietas buvo atskiri kreditai. Pavyzdžiui, 1867 m. tam asignuota net 2000 rublių. Tais metais iš 50 naujų mokytojų iš tolimos Rusijos atvažiavo 46[2]).

Charakteringa viena aplinkybė: stengtasi kviesti mokytojais dvasinių seminarijų auklėtinius. Tai ypač aiškiai pasako globėjas Kornilovas laiške Jaroslavlio arkivyskupui (1864 m.)[3]). Mokytojai, paimti iš dvasinių mokslo įstaigų, laikyti net geresniais už baigusius pedagoginę Molodečno seminariją, kuri aptarnavo Vilniaus apygardą. Šie, palyginus su anais, anot Kulino, esą „kiek skystoki" (neskolko židki). Dėl to nenuostabu, jog atvažiuojančių skaičiuje ne dvasinių seminarijų mokinių būdavo vos vienas kitas. Pvz., 1865 m. parkviesta 12, iš kurių tik vienas buvo iš pasaulinės mokyklos[4]). Net moterų mokytojų būta baigusių dvasines mokyklas, pvz., Kražių mergaičių mokyklos mokytoja. Tokia tendencija mums visai suprantama, — mat, mokytojai, subrendę cerkvinės pravoslavijos atmosferoje, teisingai buvo laikomi gryniausiais ir ištikimiausiais rusais.

Maža tepakeitė dalykus ir Panevėžio mokytojų seminarija. 1894 m. iš 12 ją baigusių tik 2 buvo vietos kilimo. 1896—7 m. (vadinasi, maždaug 25 m. nuo įsteigimo) seminarija priėmė 26 mokinius, kurių buvo: iš Minsko gubernijos — 11, Gardino g. — 7, Vladimiro — 3, Kauno — 3, Vitebsko — 1 ir Poltavos — 1. Paėmę tų metų baigusių seminaristų sąrašą, randame tą patį — iš 20 tik 2 buvo kilę iš Kauno gubernijos, nors ir tie patys vienas iš Kuršo, antras latvis iš Panevėžio[5]).

Šitokią padėtį kiek pakeitė 1905 m. revoliucija. Nuo tada atsiranda Kaunijos pradžios mokyklose mokytojų lietuvių ir katalikų. Pirmieji jų (3) K. P. M. Direkcijos paskirti 1905 m. gruodžio 10 d. Tikslų jų sąrašą turime tik Telšių apskričiai 1908 m.,

---

2) Globėjo r. Nr. 7413, DA, 66; 99.

3) Russkoje delo, 36; plg. *Gorbačik, 27.*
Lietuvoje keli mokytojai vėl grįžo į dvasinį luomą — buvo įšventinti šventikais, pvz., Šilalės ir Pumpėnų mokytojai. DA, 31, 366, 794.

4) Apygardos insp. r. 1865 m. Nr. 94, ten pat 31; plg. 331.

5) Baigusių seminaristų adresai, ten pat, 280; Cirkuliar po V. U. O. 1896, XI, 662.

kur jų buvo 23[6]). Tačiau apygarda greit susigriebė, jog tai neatitinka rusinimo tikslus ir pradėjo daryti direkcijai tam tikrą spaudimą: įsakė pasiaiškinti, kuo remdamasi skiria lietuvius mokytojus ir kiek jie moka rusų kalbos[7]). Antra vertus, lietuvių mokytojų, ypač iš vietos žmonių, maža tegalėjo būti, nes stoti į Panevėžio seminariją jiems reikėjo... ministerio leidimo. Dėl to 1916 m. iš 26 seminarijos abiturientų tik vienas buvo lietuvis. Pagaliau, apygardos nusistatymą nerusų mokytojų atžvilgiu gražiai charakterizuoja šitoks atsitikimas. Prieš pat karą rusų valdžia ieškojo vietos antrai mokytojų seminarijai Kaunijoje steigti. Kauno Miesto Valdyba dovanai pasiūlė sklypą su sąlyga, kad į naująją mokslo įstaigą būtų priimami mokiniai be tikybos ir tautybės skirtumo. Tuomet apygardos globėjas atsisakė nuo sklypo, nes ši sąlyga esanti „priešinga įstatymams“[8]).

6) Svedenija ob učiteliach litovcash katolikach, DA, 623.
7) 1908, Nr. 2545, ten pat 786.
8) Globėjo r. 1913 m. Nr. 8117, DA 560; 746; plg. *J. Mičiulis*, Panevėžio mokytojų seminarija, Panevėžys 1929, 11.

b.

PEDAGOGINIS PASIRUOŠIMAS IR PEDAGOGINĖ PRAKTIKA

Be mokytojo kilmės, tikybos ir tautybės, švietimui nemaža reikšmės turi mokytojo pedagoginis pasiruošimas bei sugebėjimas. Tad pažiūrėkime, kaip tas dalykas buvo sutvarkytas Kaunijoje.

Pedagoginis mokytojų pasiruošimas glaudžiai susijęs su švietimo tvarkytojų pažiūromis į patį švietimą ir jo nešėjus. Ypač taip buvo užimtame krašte ir jo dalyje — Kaunijoje. Mes jau matėme, kokie čia buvo Rusijos vyriausi tikslai ir siekimai. Dabar pažiūrėkim, kaip V. M. A. konkrečiai vaizdavosi pradžios mokytojo uždavinius jos valdomame plote.

Viename savo aplinkraštyje, išleistame 1863 m. pradžios mokyklų mokytojams, ji pareiškia: „Vyriausias mokyklos tikslas yra ne tik išmokyti vaikus rašyti skaityti rusų kalba, bet juos išplėtoti proto ir dorovės atžvilgiu, sužadinti ir sutvirtinti juose prisirišimo jausmus prie jųjų išpažįstamo tikėjimo ir rusų tautybės, kuriai jie priklauso[1]). Apygardos globėjas Širinskis-Šichmatovas laiške Švietimo Ministerijos valdytojui 1862 m. balandžio mėn. 14 d. rusų mokytojus tiesiog vadina „ištikimais valdžios agentais ir veikėjais pagal jos idėjų dvasią“[2]). O agento pareigos, kaip visiems žinoma, yra propaguoti ir įkalbėti žmonėms vieną kurį reikalą ar idėją, visai ar beveik visai nesirūpinant kitais reikalais, juo labiau savo paties vidaus kultūra. Pasirenkant mokytojus Kauno gubernijoje, žiūrėta, ar jie atitinka išdėstytus reikalavimus. Jei taip, tai kitomis jų asmens ypatybėmis nesirūpinta, ypač kai reikėjo veikti paskubomis, pavyzdžiui, Muravjovo laikais. Juo labiau, kad pačioje

---

[1]) „... Glavnaja cel učilišč sostoit ne v tom tolko, čtoby naučit detej russkoj gramote, no v tom, čtoby razvit' ich umstvenno i nravstvenno, probudit' v nich čuvstva priviazannosti k ispovedujemoj imi vere i russkoj narodnosti, k kotoroj oni prinadležat. Cirk. po V. U. O. 1863, I, atspausta pas *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1895 tol.

[2]) Russkoje delo, 18.

Rusijoje maždaug tuo laiku šiuo atžvilgiu buvo daugiau negu liūdna padėtis.

Į Kauno guberniją parkviečiami mokytojai neturėjo, galima sakyti, jokio pedagoginio pasiruošimo. Ypač taip buvo Muravjovo —Kornilovo kampanijos metu. Pavyzdžiai. 1865 m. globėjas į Kauniją pasiuntė mokytojauti... artilerijos fejerverkerį. Paskui, Kražiuose užtinkame mokytoją, kuris nebuvo mokęsis jokioje mokykloje, o tik pats per save prasilavinęs. Tai perdaug charakteringa. Į direkciją, prašydami vietų, pradėjo kreiptis puskarininkiai ir kiti panašūs elementai, neturį jokio supratimo net apie rusų rašybą[3]).

Tiesa, parkviečiamiesiems būdavo rengiami, jei jie verti to vardo, pedagoginiai kursai. P. M. Direktorių suvažiavimo, įvykusio 1871 metais, nutarimu, tie kursai truko nuo dviejų iki trijų savaičių. Kokių sistematingų paskaitų čia nebūdavo skaitoma, tik supažindinama su vietinėmis darbo aplinkybėmis, o ypač su pačia mokymo technika. Mat, naujieji mokytojai dažnai neturėdavo jokio supratimo apie mokymo darbą. Iškviestieji kandidatai būdavo vedami į Kauno pradžios mokyklas, kur iš pradžių tik stebėdavo kaip kiti dėsto, paskui turėdavo vieną kitą pamoką ir patys vesti. Suprantama, jog tai beveik karikatūriškas pasiruošimas pedagoginei praktikai, ypač kad jis taikomas darbui nematytoje ir nepažįstamoje šalyje, kuri turi skirtingą kalbą ir kultūrą[4]). Pagaliau, iš tolimų sričių iškviestą kandidatą pripažinti netinkamu buvo praktiškai negalima. Padėtis kiek pasikeitė, įsteigus Panevėžio seminariją. Kadangi ji buvo labai svarbi įstaiga Kaunijos švietimui, tai pravartu smulkiau su ja susipažinti.

V. M. Apygardai, atseit, Lietuvai ir Gudijai pirmoji mokytojų seminarija pradžios mokytojams rengti įsteigta 1864 m. (birželio 25 d.) Molodečne[5]). Tačiau jos visai apygardai buvo permaža.

---

[3]) *Gorbačik*, 16; DA 31, 43.

[4]) Direkcijos apyskaita 1876 m. DA 141; *Gorbačik*, 48.

[5]) Russkoje delo, 280.

Lietuvos krašte (Vilniuje) pirmoji pradžios mokytojų seminarija įsteigta Edukacinės Komisijos (vysk. Masalskis) 1775 m. *Th. Wierzbowski*, Szloły parafjalne w Polsce i na Litwie za czasów Kom. Edukac. Narodowej, Kraków, 1921, 94.

Rusijoje mokyklos mokytojams rengti atsirado vėliau. Pirmoji — 1788 m. prie Katrės II. Tą likvidavus, prie mokytojų instituto įkurtas pradžios mokytojams tam tikras skyrius. Ir šis 1847 m. likviduotas. Nuo

Dėl to nusistatyta atidaryti daugiausia seminarijų. Kauno gubernijai seminarija įsteigta Panevėžy. Ji atidaryta 1872 m. lapkričio 14 d., remiantis caro tų pačių metų birželio 27 dienos įsakymu[6]). Seminariją steigiant, uždaryta čia buvusi apskrities mokykla, o vietinė parapijinė mokykla prijungta prie seminarijos, atseit, jos mokinių pedagoginės praktikos reikalams. Seminarijai Panevėžys parinktas, gal būt, dėl to, kad jis buvo gubernijos centre, netoli nuo geležinkelio ir, svarbiausia, kad jame ir netolimoje apylinkėje buvo daug rusų kolonistų, kurie juk turėjo duoti kandidatų į mokytojus ir, jei taip galima pasakyti, tam tikrą rusišką foną.

Steigdama seminariją, rusų valdžia žinojo, kur ir kam ją steigia. Štai, Švietimo Ministeris 1872 m., prašydamas carą leisti steigti Panevėžio seminariją, tatai motyvuoja tuo, kad, girdi, Kauno gubernija visa lietuvių gyvenama, lietuvių, nedraugiškai nusistačiusių Rusijos atžvilgiu. Čia jau duodama pajusti, kokia bus naujosios įstaigos kryptis. Ir iš tikrųjų. Jos tikslas įstatuose štai kaip nubrėžtas: „Įsteigtosios Panevėžio mieste (Kauno gub.) mokytojų seminarijos tikslas — teikti pedagoginį išsilavinimą visų luomų pravoslavų tikėjimo jaunuoliams, kurie nori dirbti mokytojo darbą pradžios mokyklose V. M. A., ypačiai Kauno gubernijoje"[7]). Vadinasi, čia aiškiai pasakoma, jog naujoji įstaiga bus prieinama tik pravoslavų tikėjimo žmonėms ir, antra, nieko nesakoma apie vietos kandidatus. Rusija šitoje Lietuvos dalyje turėjo siekti ypatingų tikslų, jei neįsileido į seminariją vietos gyventojų lietuvių. Tai ypač ryšku žinant, jog kitoms Rusijos tautoms skir-

---

tada prie gimnazijų buvo tam tikri skyriai besirengiančių mokytojauti apskričių ir pradžios mokyklose. Kandidatai į mokytojus turėjo laikyti tik egzaminą prie gimnazijos ar pavietinės mokyklos (1840 m. taisyklės). Nuo 1834—40 m., pasak Kornilovo, veikusi mokytojų rengimo įstaiga Vitebske. Tačiau tai buvo daugiau ar mažiau bendrojo lavinimo mokyklos. Pirmutinė visoje Rusijoje mok-jų sem-ja tikrąją prasme buvo Molodečno sem-ja. (Tartu—Dorpato sem-ja ca. 1829 m., Suomijoje — 1862). Sbornik postanovlenij, I, 303—4, 1011 tol., II, 2 otd., 622—27 ir 707—9, III 2 izd., 1301—2; Russkoje delo, 3.

[6]) Sbornik postanovlenij, VI, 817.

[7]) „Učitelskaja seminarija, učreždennaja v g. Poneveže, Kov. gub., imejet celju dostavit' pedagogičeskoje obrazovanije molodym liudiam vsech soslovij, pravoslavnago ispovedanija, želajuščich posviatit' sebia učitelskoj dejatelnosti v načalnych učiliščach V. U. O., preimuščestvenno v Kovenskoj gubernii". Seminarijos įstatai (položenije), skyr. I, Cirkuliar po V. U. O. 1872, X. 386—7 ir Sbornik postanovlenij, V, 767—773, taip pat 1410.

tose seminarijose buvo įstatymu rezervuotas tam tikras vietų skaičius vietiniams kandidatams. Kazaniaus mokytojų seminarijoje valdžios stipendiatų rusų tegalėjo būti ⅓, kiti visi — vietiniai; Užkaukazio seminarijoje — 5 rusai, 20 vietinių; Irkutsko — ½ rusų ir ½ vietos tautų; Turkestano — mahometonų (vietinių) galėjo būti ⅓; totorių mokytojų mokyklose Kazaniuje ir Simferopoly visai nedaroma skirtumo tarp vietinių ir rusų; pagaliau, „svetimtaučių mokytojų mokykla" (inorodčeskaja učitelskaja škola) Birske ir čuvašų Simbirske auklėtinius priimdavo tik iš vietos gyventojų[8]). Į Panevėžio seminariją buvo panaši 1876 m. įsteigtoji Novočerkasko seminarija (Charkovo apyg.), kur irgi tepriimami vieni pravoslavai. Tačiau apygardos globėjas darė pastangų, argumentuodamas, kad apygardoje esą 25.000 kalmukų, ir išgavo leidimą priimti ir šiuos vietos gyventojus (1876 m.).

Pirmykščiai Panevėžio Mokytojų Seminarijos įstatai, sudaryti ir atsiųsti globėjui 1872 m. rugsėjo 16 d., nustatė šiokią programą:

1. Tikyba (pravoslavų).
2. Svarbiausieji pedagogikos pagrindai.
3. Rusų ir bažnytinė slavų kalba.
4. Aritmetika.
5. Svarbiausieji geometrijos pagrindai.
6. Žemės matavimas.
7. Linijų braižyba (linejnoje čerčenije).
8. Rusijos istorija, kurią dėstant suteikiama kai kurių žinių iš visuotinės istorijos.
9. Geografija: trumpa visuotinė ir smulkesnė Rusijos.
10. Svarbiausios žinios, reikalingos gamtos reiškiniams suprasti.
11. Dailyraštis.
12. Dainavimas.

Tiek pažymėta įstatuose. Toliau ten pat rašoma, jog mokoma dar amatų (seminarijos tarybos parinkimu), gimnastikos, sodininkys-

---

[8]) Svod zakonov, XI, ustav učeb. učreždenij, str. 2413, 2424, 2436, 2455, 2613, 2650, 2651, 2654, 2656 tol.

Į Birsko sem-ją 1889. XII. 16 leista piimti rusus, Sbor. post. XI 953.

tės ir daržininkystės, „kiek leis lėšos ir galimumai"[9]). Reikia pastebėti, jog čia, be matavimo ir braižybos, yra tas pats, kas ir bendroje Rusijos seminarijų programoje.

Vėliau pridėta dar daugiau dalykų. 1873 m. gegužės 16 d. įvesta „žemaičių kalba" (žmudskij jazyk): caras patvirtino Švietimo Ministerio referuotą atitinkamą apygardos globėjo Sergijevskio prašymą[10]). Tačiau šis dalykas buvo apleistas. Patsai jo mokytojas 1873 m. apyskaitoje padėtas ne mokytojų grafoje (nastavniki), bet tarnautojų (služaščije), vadinasi, drauge su amatų mokytojais[11]). Egzaminų eilėje „žemaičių kalba" yra paskutinėje vietoje. Nuo 1873 m. iki 1895 m. ją dėstė kažin koks Liackij. Visa tai sako, kad lietuvių kalba ir jos dėstymas buvo traktuojami kaip menkos vertės dalykai. Pagaliau, tai patvirtina ir faktas, kad to dalyko bendras pažymys buvo geriausias (neskaitant tikybos) iš visų kitų dėstomųjų dalykų[12]). Tai fikcija. Argi noromis ir sėkmingai galėjo mokytis valdančios tautos, tolimųjų gubernijų jaunuoliai pavergtos ir rengiamos pražūčiai tautos kalbos? Čia daugiausia turi reikšmės pačių mokytojų pasisakymas. Telšių ir dalies Raseinių apskrities mokytojai, susirinkę į Telšius 1905 m. gruodžio 11 d., atvirai prisipažino, jog nemoka lietuviškai[13]).

Padėtis pasikeitė tik lietuvių kalbos dėstytojo vietą užėmus Jonui Jablonskiui (nežinia, ar 1896—1906 metais kas bedėstė lietuvių kalbą). Jis čia dirbo 1906—1908 metais. Nors stengėsi, bet esamomis aplinkybėmis maža tegalėjo padaryti. O apygardos globėjui jį iš čia iškėlus, vėl visa liko kaip buvę[14]). 1915 metų sąraše kaip lietuvių kalbos dėstytojas figūruoja rusas Lavrovas.

Po revoliucijos atsidarė durys ir katalikų tikybai į Panevėžio seminariją. Ją dėstyti leido Švietimo Ministeris 1906 m. rugsėjo 7 d. Dėstymas prasidėjo tik kitais (1907) metais.

---

[9]) Žiūrėk įstatus (položenije); plg. Sbornik postanovlenij, VI, 6821.

[10]) Sbornik postanovlenij, V, 2049, plg. Svod sakonov, XI, pastaba prie str. 2408.

[11]) Cirkuliar po V. U. O., 1874, IX, 459 tol.

[12]) Sem-jos apyskaita 1875 m. leidiny „Cirkuliar po V. U. O." 1876 met.

[13]) Zapiska, sostavlennaja narodnymi učiteliami... Telševskago časti Rossijenskago ujezda.

[14]) Jablonskis, kaip liet. kalbos specialistas, buvo kartais kviečiamas į Mokyklų Tarybos posėdžius. Plg. protokolą 1906. X. 11—13, DA,

Kad būtų galima tiksliau suprasti, kaip Kaunijoj buvo dirbamas mokytojų ruošimo darbas, duodu vienerių metų (1897) Panevėžio seminarijos egzaminų sąrašą:

1. Aritmetikos rašto darbas.
2. Fizika.
3. Bažnytinė slavų kalba.
4. Gamtos mokslas.
5. Rusų kalbos rašto darbas.
6. Dvi bandomosios pamokos.
7. Aritmetika.
8. Dvi bandomosios pamokos.
9. Pedagogika.
10. Dvi bandomosios pamokos.
11. Rusų kalba.
12. Dvi bandomosios pamokos.
13. Istorija.
14. Geometrija.
15. Geografija.
16. Tikyba.
17. Žemaičių kalba.

Turėdama savo seminariją, Kauno Direkcija vengė priiminėti mokytojais žmones be pedagoginio pasiruošimo. Panevėžio seminarija greitai produkavo mokytojus, ir 1882 m. visiems abiturijentams jau nebeužteko vietų Kaunijoje. O 1888 m. dauguma gubernijos mokytojų jau buvo savosios seminarijos auklėtiniai.

Tačiau ta aplinkybė perdaug nepakėlė mokytojų išsilavinimo. Mat, stojant į Panevėžio seminariją, reikėjo baigti tik pradžios mokyklą. O iš pradžių (gal ir vėliau?) nereikėjo nei to, — pasitenkindavo paegzaminavę iš pradžios mokyklos kurso[15]). Pagaliau, čia turėjo atsiliepti ir bendra švietimo būklė Rusijoje, kur 1875 m. taisyklės pradžios mokyklų mokytojais leido būti puskarininkiams. Dėl to nenuostabu, jog beveik visi mums rūpimos srities mokytojai darydavo rašybos klaidų. Tai galima stebėti direkcijos archyve net iki 1914 metų[16]). Kai kuriuos mokytojus

[15]) Seminarijos įstatai, skyr. IV, §§ 19—20.
[16]) DA, 91, 626 ir tol. Čia reikia pasakyti, jog rašybos nuodėmių turėjo ir direkcija, net ir apygarda, nors ši pastaroji labai mažai.

patsai globėjas pažymėjo kaip neraštingus (bezgramotnyje), pvz., Gudžiūnų. Kitiems patardavo patiems per save lavintis, pvz., Kurklių mokytojui[17]). Taip reikia vertinti cenzuotus, ar, anot rusų, mokytojus su specijaliu pasiruošimu. Rusų autoriai tik tokį mastą teturi mokytojų tinkamumui pažymėti. Pavyzdžiui, Gorbačikas šitaip nustato cenzuotų Kauno gubernijos pradžios mokytojų procentą:

1884	m.	56%
1885	„	63 „
1886	„	64 „
1887	„	67 „
1888	„	78,65%
1889	„	79%
1890	„	80 „
1891	„	82 „

O Farmakovskis savo išsamiame veikale: „Načalnaja škola Ministerstva Narodnago Prosveščenija“ konstatuoja, jog tuo atžvilgiu V. M. A. 1897 m. buvo pirmutinė kitų Rusijos apygardų tarpe. Tuo tarpu Kauno gubernija stovėjo aukščiau už kitas V. M. A. gubernijas, būtent, čia mokytojų su aukštuoju, viduriniu (gimnazijų) ir specijaliu išsilavinimu buvo 98,2%, o neišlaikiusių specijalių egzaminų ir neturinčių mokytojo teisių visai nebuvo[18]).

Kad mokytojai galėtų prisiminti išmoktus pedagoginius dalykus ir juos pagilinti, 1871 m. Pradžios Mokyklų Direktorių suvažiavimas buvo nutaręs kasmet ruošti kiekvienoje direkcijoje po vieną mokytojų suvažiavimą. Tačiau apie nutarimo vykdymą direkcijos archyve nėra žinių. Tik 1914 m. prie Molodečno mokytojų seminarijos suruoštuose neilgai tetrukusiuose kursuose dalyvavo ir iš Kauno gubernijos 184 mokytojai (valdžios lėšomis)[19]). Mokytojų žinioms pagilinti prieš pat didįjį karą buvo steigiamos vadinamosios centralinės mokytojų bibliotekos. 1914 m. apyskaitoj jų pažymėta 23.

Be Panevėžio seminarijos, dvidešimtojo amžiaus pradžioje mokytojams ruošti dar buvo steigiama pedagoginių kursų. Tokia įstaiga 1915 m. veikė prie Kauno keturklasės miesto mokyklos.

---

[17]) Globėjo įsakymas direkcijai 1893 m. Nr. 3301.
[18]) *Gorbačik*, Očerki, 39, *Farmakovskij*, 141—42.
[19]) *Falbork i Čarnolusskij*, 1473, DA 591.

Kaip mokytojai savo žinias ir sugebėjimus pritaikindavo praktikoje? Kad pati mokymo praktika sklandžiai eitų, mokytojas turi mylėti savo darbą, mokinius ir bendrai visa, kas su mokymu susiję. Ši tiesa ir rusams buvo žinoma. Štai kaip Raseinių apskrities taikos tarpininkas kalba apie rusą mokytoją Lietuvoje: „Kad jis dirbtų savo darbą, jį mylėtų ir sugebėtų masinančiai patiekti liaudžiai“[20]). Vadinasi, patys rusinimo interesai reikalauja, kad mokytojas būtų susirūpinęs savo pašaukimu, o ne pašaliniais dalykais.

Tuo tarpu rusui mokytojui Lietuvoje daug kas kliudė reikiamai eiti savo pareigas. Pirmiausia, — jis į mokytojavimą žiūrėjo kaip į laikinį užsiėmimą. Panevėžio Mokytojų Seminarijos atidaromoje kalboje (1872. XI. 14) jos direktorius St. A. Boričevskis tai aiškiai pabrėžė: „Iškviestieji vidaus gubernijų dvasinių seminarijų auklėtiniai (kurių beveik pusė buvo baigę visą kursą) žiūrėjo į mokytojo pareigas kaip į laikinį užsiėmimą, perėjimą į daugiau atlyginamą tarnybą. Ištarnavę 2 privalomus metus (to reikalavo taisyklės, J. M.) mokykloje, jie labai dažnai pereidavo ir pereina į šventiko luomą arba į civilę tarnybą. . .“[21]). Kai 1896 m. direkcija surinko žinias apie visus gubernijos mokytojus, atsikrausčiusius iš tolimos Rusijos, tai pasirodė, jog tik vienas (ir tas pats šventikas) čia buvo ištarnavęs daugiau kaip 20 metų.

Antras dalykas, sudaręs didelę kliūtį pedagoginei praktikai, buvo kultūros skirtingumas ir lietuvių kalbos nemokėjimas. Tą aplinkybę viešai iškėlė Panevėžio seminarijos direktorius anksčiau minėtąja proga. Jis gerai žinojo padėtį, nes buvo buvęs Kauno direkcijos inspektorium. Anot jo, atvažiuojantiems iš svetur mokytojams Kauno gubernija dėl lietuvių kalbos nemokėjimo esanti „nežinoma šalis“ (nevedomaja strana). Nei žodžio nesuprasdami vietinės kalbos, jie turėję ilgą laiką būti svetimi tai aplinkai, kurioje gyvenę. Tiesa, iškviestiems iš Rusijos kandidatams buvo pasakoma, jog jie turėsią reikalo su lietuvių vaikais ir buvo rekomenduojama (tik rekomenduojama!) mokytis lietuviškai. Tam reikalui buvo dalinami net tam tikri vadovėliai (russko-žmudskoje rukovodstvo)[22]). Tokiu būdu direkcija žinojo tikrąją dalykų

---

[20]) R. direkcijai 1881 m. Nr. 2466, DA, 165.
[21]) Cirkuliar po V. U. O., 1872, IX, 497; *Gorbačik*, 37.
[22]) Cirkuliar po V. U. O., 1871, II, 16 tol.

būklę, vėliau ją ant savo kailio patyrė ir mokytojai. Atviresnieji (pvz., Akmenės mokytojas 1865 m.), nesusikalbėdami rusiškai, prašydavo direkciją paskirti jiems padėjėjus iš baigusių mokyklos mokinių. Šituo atžvilgiu kitur Rusijoje buvo daug geresnė būklė. Ten, pvž., Odesos, Kazaniaus apygardose, neišlaikę atitinkamos svetimtaučių kalbos egzamino, visai negalėjo mokytojauti[23]).

Vaiko psichologijos nepažinimas ir šiurkštumas taip pat tormozavo mokymo darbą. Tie trūkumai pasireiškia ypač prieš Panevėžio Mokytojų Seminarijos įsteigimą. Kaip mokytojas nesuprato vaiko, teisingai aprašo K. P. M. Direktorius savo apyskaitoje apie mokytojų ruošimą (1871 m.). Jis sako: „Bendras visų kandidatų trūkumas yra tai, kad jie nemoka prisitaikyti prie vaikų supratimo, nemoka aiškinti ir kalbėti su jais paprasta, vaikams prieinama kalba“[24]). Be galo keista, visiškai nepedagogiška pažiūra į vaiką matyti iš šių faktų. 1895 m. Biržų mokytojas raportuoja direkcijai, jog jo mokyklos 10 metų berniukas pavadinęs carą kurpium ir už tai jis vaiką... pašalinęs. Kitas atsitikimas. Darbėnų mokytojas oficijaliai praneša direkcijai, kad jo vienas mokinys prikišęs prie caro paveikslo tabako. Dar vienas pavyzdys. 1896 m. Batakių mokytojas klausė direkciją, kas daryti su mokiniu, pieštuku nubrėžusiu brūkšnį ant caro atvaizdo[25]).

Mokytojų šiurkštumas turėjo būti didelis, nes vien tuo reikalu apygardos globėjas išleido slaptą aplinkraštį direktoriams ir mokslo įstaigų vedėjams. Čia konstatuojama, jog mokytojai santykiuose su mokiniais vartoją šiurkščius ir koliojamus žodžius. Taip jie traktuoją ir mokinių tėvus, kai tie ateiną su reikalais. Šis dalykas pažymėtas ir direkcijos 1886 metų cirkuliare. Fizines bausmes vartojo, galima sakyti, visi mokytojai. Dėl to juos neretai reikdavo įspėti ir grasinti pabaudomis. Sartininkų mokytojas buvo kaltinamas vaikus kruvinai mušęs, o mokytojas Pasiuk-Me-

---

23) Sbornik rasporiaženij, VI, 383 tol.; *Falbork* i *Čarnolusskij*, II, 1445 tol.; *Farmakovskij*, 155.

24) „Obščij vsem kandidatam nedostatok — neumenije snizojti do ponimanija detej, neumenije objasniat' im i govorit' s nimi prostym, dostupnym detiam jazykom“. Cirkuliar po V. U. O., 1871, II, 22.

25) Mokytojų raportai, DA, 218.

leško, — kad nuo jo smūgių miręs vienas mokinys. Pastarasis mušeika už tai buvo nubaustas... pinigine pabauda[26]).

Ketvirtas dalykas, kuris gal daugiausia kliudė mokytojui eiti savo pareigas, buvo „apskritai naudingas veikimas". Už jį mokytojai būdavo net apdovanojami. Tai pažymi globėjas viename savo cirkuliare, sakydamas, jog apdovanojama, be kitko, „už netarnybinius pasižymėjimus ir už labdaringą ir apskritai naudingą veikimą"[27]). Tas pats dalykas instrukcijoje Mokyklų Taryboms (§ 35) vadinamas „įtaka vietos visuomenei". Buvo dalinami dar tam tikri medaliai „už uolumą" (za userdije).

Kas gi buvo tas „apskritai naudingas veikimas"? Reikėjo kovoti su viskuo, kas priešinosi Rusijos valstybei ir rusinimo siekimams Lietuvoje: lietuviškų (lotynų raidėmis) knygų skaitymas, slaptas mokymas, rusų valdininkų neištikimumas, gyventojų lenkimas prie rusų valdžios bei tvarkos ir panašūs dalykai. Direkcija tam tikru cirkuliaru (1890 m. N 283) gubernijoje platinamas brošiūras, pajuokiančias pravoslaviją įsakė jai pristatyti. Vadinasi, nauja pareiga mokytojui. Apie slaptų mokyklų ir iš dalies apie draudžiamų raštų ieškojimą implicite kalba instrukcijos inspektoriams § 20. Tiesa, čia tai pažymima kaip inspektorių pareiga, bet žinoma, jog jie tos rūšies žinias rinkdavo per mokytojus. Kai kurių mokytojų uolumas skverbdavosi net į privatišką lietuvių gyvenimą — drausdavo tėvams mokyti namie savo vaikus poterių (Nevarėnai). Yra atsitikimų ir valdininkų denunciacijos. Pavyzdžiui, direkcijai pranešama, kad Kamajų policijos uriadniko šeima (1896 m.) esanti katalikiška (Lietuvoje tai draudė įstatymai): mokytojas dukterį matęs rengiantis išpažinties, žmona pati pasisakiusi esanti katalikė, vyras irgi pildąs kataliko pareigas[28]). Aišku, jog čia ne Švietimo, bet Vidaus Reikalų Ministerijos sritis.

---

26) Globėjo r. 1898 m. Nr. 2567, ten pat, 290; inspektorius Kazanskio tyrimas 1898. VI. 26, ten pat, 290; Mokyklų Tarybos protokolas 1913. VI. 3, ten pat, 791; apie mokytojų žiaurumą plg. ten pat, 355, 580, 791.

Kai Kauno gub-jos lietuvis m-jas Šolc-Šalčius 1913 m. visos Rusijos liaudies švietimo darbuotojų suv-me Kaunijos rusus m-jus pavadino negailestingais vaikų mušeikomis ir girtuokliais, tai už tai buvo atleistas nuo vietos. Prot. M-lų Taryb. III. 20. DA, 792.

27) „...Za neslužebnyja atličija i za blagotvoritelnuju i obščepoleznuju dejatelnost'". 1909 m. N 10581, ten pat, 630.

28) DA, 106, 277.

Taip pat būdavo skundžiami ir valsčiaus valdininkai. Tai pažymėjo ir rusų laikraštis „Vilenskij Vestnik“, savo įžanginiame straipsny rašydamas, jog mokytojai užsitarnavę, kad valsčiaus tarnautojai į juos žiūrį kaip į pavojingus[29]).

Tas nepedagoginis veikimas mokytoją atitraukdavo ne tik nuo tiesioginių švietėjo pareigų, bet ir iš dalies sudarydavo sąlygas jo vidaus dorovinei netvarkai.

---

29) 1893 m. Nr. 434; plg. Žeimelio m-jo r. 1872 m. DA, 106.

c.

DOROVINGUMAS

Dorovingumo klausimas yra labai opus ir slidus. Pats tyrinėjimas kartais net koktus. Taip yra mūsų pasiimtuoju atveju. Čia greit galima perdėti, ypač kai tiri savo tėvynės rusintojų darbus. Dėl to griežtai laikysiuos atsakingųjų Lietuvos švietimo vadovų ir tvarkytojų, atseit, pačių rusų oficijalių ir neoficijalių raštų.

Pirmiausia, paduosiu apygardos globėjo Kornilovo nuomonę. Jis, 1864 m. rašydamas Švietimo Ministerijai apie V. M. Apygardos valdininkus, pasakė: „Čia buvo pakankamai atsitikimų, kad iškviesti ir atvykę čia niekam nepažįstami valdininkai pasirodydavo žmonėmis, visiškai netinkamais mokslo įstaigoms — ne tik dėl nepakankamo išsilavinimo ir nemokėjimo dirbti mokymo darbą, bet net ir dėl dorovinės pakraipos ir nepadoraus elgimosi“[30]). Taip buvo mano aprašomojo laikotarpio pradžioje, kai veikta paskubomis ir naudotasi tuo, kas buvo po ranka. Tačiau, pasirodo, būklė mažai arba beveik visai nepasikeitė ir vėliau. Tai patvirtina direkcijos įspėjimas mokytojams, oficijaliai išsiuntinėtas 1883 metais. Čia konstatuojamas faktas, jog „pastaruoju metu“ į direkciją ateiną gandų, kad daugumas mokytojų užmirštą „esą pašaukti būti ne tik mokytojais, bet ir jaunosios kartos auklėtojais“; jog žmonės turį teisę reikalauti, kad be teikimo mokslinių žinių, mokytojai plėtotų jų vaikuose religinius bei dorovinius nusiteikimus. Rašto pabaigoje „kaltiems dėl apsileidimo savo dorovinio nusistatymo atžvilgiu“ grasoma „griežčiausia atsakomybe“ (strožajšaja otvetstvennost')[31]). Maždaug taip pat kalba ir 1886 m. cirkulia-

---

[30]) „Zdes' bylo dovolno slučajev, čto javivšijesia siuda po vyzovu į nikomu neizvestnyje činovniki okazyvalis' ne tolko po nedostatočnym poznanijam i neumeniju vesti učebnoje delo, no daže po nravstvennomu napravleniju i nepriličnomu povedeniju liud'mi soveršenno negodnymi dlia učebnych zavedenij". Russkoje delo, 33.

[31]) Nr. 4329, DA, 200; Cirkuliar po V. U. O., 1883, X, 440—41.

ras, primindamas, jog esą mokytojų, „netinkamu gyvenimu ir įtariamu elgesiu piktinančių žmones".

Svarbiausios rusų mokytojų Kaunijoje dorovinės ydos buvo girtavimas ir lytinis nesusivaldymas. Apie girtavimą yra štai kokių faktų. Kolainių (Blagoveščensko) mokytojas globėjo pažymimas kaip neblaivus ir direktoriui įsakoma jį prižiūrėti. Mokyklų Taryboje buvo svarstoma, kad Vainuto mokytojas Sorinas girtas eidavęs į pamokas. Toje pačioje taryboje buvo iškilęs klausimas dėl Josvainių mokytojo Risovo-Koniuchino, kuris pamokose būdavęs girtas ir rūkydavęs. Prieš tai čia buvęs mokytojas Jekrašenko, revizuojant inspektoriui, mokykloje, būdamas pasigėręs, vos pastovėjęs ant kojų. Skuodo mokytojas Sakalauskas buvęs direkcijos nubaustas, nes girtas būdamas išvaikęs žmoną ir vaikus ir šaudęs į minią. Pagaliau, vienas mokytojas nusigėręs (v zapojnom bredu) šiurpulingai pabaigė gyvenimą — pasikorė. Taip atsitiko 1902 m. Joniškio 2-klasės pradžios mokyklos mokytojui T. Trusui[32]). Būdavo tokių girtuoklių, kuriuos tekdavę atleisti nuo mokytojo pareigų. Taip atsitiko Raguvos (1894), antrosios Josvainių (1894), Viekšnių (1903), Sereikių (1903), Kuršėnų (1909) ir Batakių mokyklų mokytojams[33]). Kiti gi tik perkelti į kitas vietas, pvz., Virbališkių mokytojas (1908), taip pat Latvelių (1913) ir Tryškių mokyklų mokytojai[34]).

Charakteringa, jog minėtieji faktai atsitiko 1893—1914 metais, vadinasi, kai mokytojus ruošė specijali pedagoginė įstaiga — Panevėžio Mokytojų Seminarija. Tuomet jau buvo ramaus darbo laikotarpis, nes Muravjovo—Širinskio—Kornilovo karščiavimasis buvo seniai praėjęs ir jau nebebuvo praktikuojamas skubus tolimųjų gubernijų seminaristų kvietimas. Dar vienas dalykas. Kaip

---

[32]) Globėjo r. 1893 m. Nr. 3301 (Blagoveščenskas), DA 235; Mokyklų Tarybos protokolas 1909. IX. 9—10 (Vainutas), ten pat, 787; Mok Tarybos protokolas 1913. VIII. 26—28, ten pat, 791 (Josvainiai); insp. Kazanskio rap. globėjui 1893, Nr. 4 (Jekrašenko), ten pat, 393; Mok. Tarybos prot. 1907. X. 29, ten pat, 435; Truso nusižudymo byla, ten pat, 371.

[33]) Globėjas 1894 m. Nr. 4419. DA, 249; insp. Kazanskis globėjui 1893 m. N 4, ten pat, 393; Mokyklų Tarybos protokolai — 1903. VI. 9, ten pat, 355, tp. mt., VI. 14, ten pat, 355, 1909 m., ten pat, 787, 1913. VIII. 28, ten pat, 791.

[34]) M-lų Tarybos protokolai — 1908. VIII. 26, 1913. X. 3, 1914. VIII. 26, ten pat, 792, 791, 786.

žinom, 1908 m. jau buvo ir lietuvių mokytojų, tačiau girtuoklių jų tarpe beveik nebuvo. Telšių apskrities inspektorius savo rajone tokį rado tik vieną.

Antra didžioji rusų mokytojų yda buvo seksualinis palaidumas. Stumbriškio mokytojas gyveno su viena našle be jungtuvių. Obelių mokytojas prieš jungtuves taip pat buvo netvarkingas, piktino žmones. Vienas mokytojas (Aleksandrijos — Aleksandrijskago uč.) buvo teistas (pirmiau) dėl giminaitės vedimo. Raudonės valsčius skundė savo mokytoją, kad nedorai gyvenąs. Tuo klausimu valsčiaus sueiga padarė atitinkamą nutarimą ir nusiuntė direkcijai[35]).

Kai kada mokytojai susilaukdavo nelegalių vaikų. Taip atsitiko Kražių ir Krekenavos mokytojams (1893 m.). Jie buvo atleisti[36]).

Pasitaikydavo ir svetimoteriavimų. Radviliškio mokytojas turėjo intymių santykių su puskarininkio žmona — atleistas (1893 m.). Tuo pat nusidėjo ir Pašušvio mokytojas. Dėl to jis buvo atleistas, ir kitoms direkcijoms pranešta, kad jo nepriimtų. Dėl per artimų santykių su valsčiaus sekretoriaus žmona buvo kaltinamas mokytojas Nosevičius (Rimšės mok.). Svetimoterystė buvo inkriminuojama ir Braslavo mokytojui[37]).

Pagaliau, yra trejetas išžaginimo atsitikimų. Girkalnio mokytojas kunigaikštis (!) Mikadze buvo apskųstas teismui dėl prievartos vyresnio mokytojo žmonai. Titovas buvo kaltinamas dėl smurto sekretoriaus žmonai; dėl to perkeltas į kitą vietą. Mokytojas Onufrevas (Krasnosiolkų mok., Kaun. ap.) padarė dar didesnį nusikaltimą: šlykščiai bandė pasikėsinti prieš savo mokines mergaites. Atleistas iš vietos[38]).

Čia paminėtieji lytinės netvarkos dalykai yra atsitikę 1896—1914 metais, taigi ir vėl tada, kai direkcija buvo susikonsolidavusi ir ramiai funkcijonavo. Anksčiau, atseit, masinio mokytojų iš

---

[35]) Insp. Morozovo rap. 1898. V. 12. (Stumbriškė), ten pat, 290; insp. Ščensnovičiaus rap. 1898. VI. 19 (Obeliai), ten pat, 290; Mok. Tarybos prot. 1908. II. 14, ten pat, 786; Raudonės val. nutarimas 1914. I. 16, ten pat, 580.

[36]) Skundai, insp-rių tyrimai, globėjo sprendimai, ten pat, 237.

[37]) Globėjo r. 1896 Nr. 6563, ten pat, 262; Mok. Tarybos pot. 1903. X. 13—14, tnp., 355; Mok. Tar. prot. 1914. II. 21, tnp., 792.

[38]) Mokyklų Taryba, prot., 1910. VI. 4, ten pat, 788.

Rusijos vidaus kvietimo metu, matyt, tos rūšies nusižengimais nesidomėta; antra, jie susiję su vietos žmonių skundais, kas maišto pavojaus metu buvo juk negalima.

Tenka dar trumpai paminėti, kaip mokytojai pildė savo (pravoslavų) tikėjimo pareigas. Aukščiau matėm, jog keli mokytojai įstojo į dvasininkų luomą, tačiau daugumas buvo savo tikėjimo atžvilgiu gerokai atšalę. Tai matyt iš pravoslavų dvasinės vyresnybės skundų direkcijai[39]). Tos rūšies dokumentų direkcijos archyve yra maža, bet kad faktų būta daugiau, patvirtina direkcijos cirkuliaras 1885 m. N 638. Čia konstatuojama, jog yra mokytojų, vyrų ir moterų, neinančių į cerkvę, per maža pasninkaujančių, negiedančių pamaldose, neinančių išpažinties ir komunijos. Po to įsakoma eiti į cerkvę, kur ji toli, vieną kartą per mėnesį, taip pat gavėti, giedoti, o apie išpažintį ir komuniją pristatyti vyresnybei šventiko liudijimą. Toks atšalimas iš dalies suprantamas, nes ateiviai mokytojai buvo neramaus būdo, apie ką galime spręsti iš to, kad jų nemažas procentas buvo pašalinti iš lankytų mokyklų. Štai, 1865 m. sąraše iš 12-os bendro atvykusiųjų skaičiaus tokių buvo 8, — iš dvasinių seminarijų 7 ir iš pasaulinių 1[40]).

Baigdamas rašyti apie mokytojų dorovingumą, turiu pastebėti, jog tos rūšies faktų iškyla aikštėn iš viso kokia dešimtoji dalis. Antra, direkcija visumet kiek galėdama stengdavosi mokytojus teisinti. Vis dėlto skundus ji ištirdavo, neretai ir anoniminius.

---

[39]) Kauno dekanas (balgočinnyj) 1868 m. Nr. 106, DA, 75.
[40]) Apygardos inspektoriaus r. 1865 m. Nr. 94, ten pat, 31.

3.

VYKDYMO BŪDAI

a.

PROGRAMA

Pradžios mokyklų programa V. M. Apygardoje 1863 m. laikinųjų taisyklių buvo nustatyta šitokia:

1. Tikyba.
2. Rusų kalba (civilės ir bažnytinės spaudos knygų skaitymas; rašymas).
3. Pirmieji keturi aritmetikos veiksmai.
4. Giedojimas.

Be to, remiantis kitais mokyklų įstatymais ir atskirais leidimais, buvo dėstomi amatai, gimnastika, dailyraštis, rankdarbiai mergaitėms ir kai kurie žemės ūkio dalykai. Bažnytinės spaudos knygų skaitymas čia reiškia bažnytinės slavų kalbos dalyką (cerkovnoslavianskij jazyk). Ilgainiui jis atskirtas nuo rusų kalbos. Tikyba katalikams dėstoma jų dvasininko (taisyklių § 17). Apie dėstomąją kalbą tas pats paragrafas (17) sako: „Minėtųjų gubernijų (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo ir Vitebsko) pradžios mokyklų dėstomoji kalba yra rusų". Aiškiai pažymima, jog katalikų tikyba dėstoma vietos kalba. 1890 m. apygardos vyresnybė rado galima priminti, jog nepravoslavams vietoje pravoslaviško giedojimo dėstomas dainavimas. Anot inspektoriaus Novikovo, tokia tvarka buvo nuo 1863 m.[1]).

Programa, kaip matom, yra aiškiai rusiška ir suderinta su rusinimo tikslais. Patys už save kalba tokie faktai, kaip svetima, rusų dėstomoji kalba ir svetimo tikėjimo bažnytinė kalba. Tiesa, Rusijos valdžia, bijodama kištis į svetimo tikėjimo reikalus, įsta-

[1]) Russkoje delo, 310—11.

tymu leido katalikų tikybą dėstyti vietos kalba. Deja, tik įstatymu. Muravjovo buvo įsakyta visoje Apygardoje kat-kų tikybą dėstyti rusiškai, o lietuvių kalbą čia vartoti tebuvo galima kiekvienam atvejui gavus atskirą Globėjo leidimą. Apygardos inspektorius, 1867 m. komentuodamas laikinąsias taiykles sako, jog katalikų tikyba vietos kalba dėstoma tik pirmaisiais mokslo metais, o antraisiais jau rusiškai[2]). Vėliau lietuvių kalbą tam dalykui vartoti leista tik pirmųjų metų pradžioje, kas plačiau bus nagrinėjama tolimesniuose skyriuose. Religinio kiršinimo baimė padarė tai, kad nepravoslavai buvo atleisti nuo pravoslavų bažnytinio giedojimo.

Programa dar buvo modifikuojama 1881 m., pagaliau, 1897 m. įvesta bendroji visos Rusijos pradžios mokyklų programa. Tačiau dėstomieji dalykai liko tie patys.

Taip buvo Švietimo Ministerijos mokyklose. Cerkvinės turėjo irgi tą pačią programą, vien tikybos dėstymas buvo kiek kitaip sutvarkytas. Pravoslavų tikybos mokytis buvo verčiami ir nepravoslavai, taigi ir katalikai. Mat, baigę tas mokyklas negaudavo kareiviavimo lengvatų, jei nebuvo išlaikę pravoslavų tikybos egzamino. Tuo tarpu Kaunijos cerkvinėse mokyklose žymi dalis mokinių buvo katalikai. Pvz., Panevėžio apskrity 1901 m. buvo:

pravoslavų	102
katalikų	61
protestantų	46
žydų	23

Apskritai, pravoslavų „Lietuvos vyskupijoje" (Litovskaja jeparchija), kuriai priklausė ir Kauno gubernija, cerkvinėse mokyklose buvo $^1/_9$ mokinių katalikų (1887—8 m. daviniai). Katalikus nuo pravoslavų tikybos pamokų atleido tik 1906 metais[3]).

Tiek dėl programos pozityvinio rusinamojo pobūdžio. Negatyvinis rusinimas reiškėsi lietuvių kalbos nedėstymu. Šiuo atžvilgiu lietuviai buvo labiau nuskriausti už ištisą eilę kitų Rusijos pavergtų ir valdomų tautų. Pažiūrėkime.

---

[2]) Ten pat, 310—11; Žurnal Ministerstva Narod. Prosveščenija, 1870, 7 n., 58.

[3]) Cirkuliar po V. U. O., 1888, IX, 489 tol., 1891, I, 5 tol.; cerkvinių m-lų prižiūrėtojo r. 1902 m. Nr. 11, DA, 339; Šv. Sinodo, r. 1906. III. 7 ir VIII. 28, ten pat, 157.

Pirmiausia, kokie buvo tuo klausimu Rusijos valdžios bendri dėsniai? Švenčiausiasis Sinodas svetimtaučių švietimo tam tikrų taisyklių 3-ju punktu nustatė, jog „priėmusių graikų-rusų išpažinimo pravoslavų tikėjimą kaimų gyventojų — korelų, čeremisų, mordvos, votiakų, totorių, čuvašų ir kitų vaikus, kurie nesupranta rusų kalbos, tikybos ir cerkvės tarnautojai turi mokyti mokyklose ir cerkvėse jų gimtąja kalba, kol visi jų parapijiečiai, pradedant mažais ir baigiant dideliais, visai supras rusų kalbą“. Tuos nuostatus pripažino tinkamais Vyriausioji Mokyklų Valdyba, Švietimo Ministeris ir (1805. I. 31) patvirtino senatas[4]). Garsiosios 1870-ųjų metų „svetimtaučių švietimo priemonės“ po šešiasdešimt penkių metų tai patvirtino. Čia sakoma: „Jų (svetimtaučių, J. M.) švietimo sistemoje turi būti šie elementai: a. kiekvienai tautai pradžios (pervonačalnoje) švietimo įrankis turi būti jos gimtoji kalba; b. svetimtaučių mokyklų mokytojai turi būti atitinkamos tautos žmonės, gerai pažįstą rusų kalbą arba rusai, moką atitinkamos tautos kalbą“[5]). Tie bendrieji dėsniai daugeliui tautų buvo daugiau ar mažiau nuosekliai pritaikinti.

Totoriai priklausė Rusijai jau nuo XVI-ojo amžiaus, tačiau rusai iki 1870 m. į jų mokyklas nesikišo. Jų mokyklos buvo dvejopos: aukštesniosios, vadinamos medrese ir žemesniosios, vadinamos mektebe. Pastarosios atitiko pradžios mokyklas. Abejas vesdavo dvasininkai. Jose mokyta, be kitko, totorių ir arabų kalbų. Tik 1870 metais Rusijos valdžia išdrįso prie totorių mokyklų atidaryti vadinamąsias „rusiškas klases“, kur buvo dėstoma rusų kalba ir žinios apie Rusiją. Žinoma, rusai čia vertėsi valdžios lėšomis, laikė tą tautą nepakankamai surusėjusią, dėl to veikė atsargiai. Ir savo „rusiškose klasėse“ rusai stengdavosi nebauginti: iš pradžių visa dėstė totorių kalba ir tik pamažu pereidavo prie rusų kalbos[6]).

1874 m. lapkričio 20 d. caras patvirtino Valstybės Tarybos sprendimą, kuriuo kirgyzų, baškyrų ir totorių laikomosios mokyklos perimamos Švietimo Ministerijos. Rodos, turėtų baigtis totorių šeimininkavimas. Bet pasirodo, jog net po 8 metų (1882. II. 5)

---

[4]) Sbornik postanovlenij, I, 355.
[5]) Sbornik rasporiaženij, IV, 837—38 ir 1555 tol.
[6]) Sbornik postanovlenij, VI, 585; Sbornik rasporiaženij, IV, 842 tol.

Ministerių Kabinetas nutarė kol kas mokyklų neperimti ir gyventojams neduoti suprasti, kad ne jie šeimininkai; mokyklas reikią vizituoti, bet tai reikią atlikti nežymiai, lyg atsitiktinai užvažiuojant[7]).

Kaukazo Mokslo Apygardos Globėjo Taryba išdirbo taisykles, kaip toliau čionykščias tautas rusinti. Taisykles Kaukazo vietininkas patvirtino 1881. I. 13. Pagal jas: 1-me ir 2-me skyriuje visa dėstoma gimtąja kalba; prie rusų kalbos tik pratinama; 3-me skyriuje visi dalykai jau turi būti einami rusų kalba, tačiau visa turi būti verčiama į gimtąją kalbą[8]). Vadinasi, valdžia savo darbą varė labai atsargiai ir pamažu. Suprantama, jog programoje buvo totorių kalba, kuri, kaip ir tikyba, visuose skyriuose dėstoma totoriškai.

Bet prie aukštesniųjų totorių mokyklų rusų valdžia nedrįso prieiti. 1887 m. Švietimo Ministeriui atsiklausus Vidaus Reikalų Ministerio nuomonės, ar galima į jas įvesti rusų kalbą, V. R. viceministeris atsakė (1888 m.), jog dar per anksti. Beliko lengvesnėmis priemonėmis siekti savo tikslo. Tam, pvz., kasmet nuo 1887 metų prie totorių mokytojų seminarijų buvo ruošiami kursai totorių mokytojams, rusų žodžiais betariant, „rusų kalbos žinioms palaikyti". Šiaip gi prie totorių stengtasi prieiti geruoju. Kai buvo kreipiamasi į musulmonus, kad leistų vaikus į mokyklas, tai atsišaukimai išleisti, be turkų ir persų kalbų, dar ir totoriškai. Atsišaukimus Švietimo Ministerija atspaudė savo oficijaliame dokumentų rinkiny[9]).

Tokioje padėtyje buvo ir armėnai. Rusai, juos nukariavę, rado jų savas pradžios mokyklas, vedamas kunigų. Jas rusai vadina armėniškomis-gregorijoniškomis (armiano-gregorianskija). Armėnų mokyklų programoje buvo, be kitko, armėnų kalba; visi dalykai dėstyti armėniškai. Mokomųjų dalykų eilėje buvo net Armėnijos istorija ir geografija. Iki 1881 m. (I. 13 ir V. 2 įstatymai) tų mokyklų rusai nejudino; nuo to laiko jos kartu su gruzinų ir totorių mokyklomis paimtos Švietimo Ministerijos valdžion. Tais pat metais išleistos taisyklės nustatė tokią pat mokymo tvarką,

---

7) Plg. *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 2205 tol.
8) Ten pat, 2096 tol., 2115 tol.
9) Spornik rasporiaženij, II, štaty i priloženija, 16 tol.

kaip ir totorių mokyklose (taisyklės yra bendros Kaukazo gruzinams, armėnams ir totoriams). Gimtosios istorijos ir geografijos dėstymas panaikintas tik 1900 m. O armėnų kalba ir tikyba, dėstomos gimtąja kalba, apsiliko ir vėliau[10]).

Kirgizai, nors buvo bastūnai ir neturėjo savo literatūros ir net alfabeto, taip pat turėjo gimtąją kalbą mokyklose. Jų švietimas buvo tvarkomas tais pačiais nuostatais kaip totorių ir armėnų. Vadinasi, rusai ir čia parodė respekto jų tautinei kultūrai. Tarp kitko tenka paminėti, jog kirgizų buvo iš viso apie 2 milijonus, bet Rusijos valdžia savo įsakymus XIX-ojo amžiaus pabaigoje jiems rašydavo kirgiziškai, iš pradžių arabų, paskui rusų alfabetu[11]).

Ir kalmukai turėjo jiems skiriamų pradžios ir kiek aukštesnių mokyklų (Dono kariuomenės srity) su tikybos ir gimtosios kalbos dalykais. Gimtąją kalbą pradžios mokykloje turėjo taip pat gruzinai, baškirai, graikai, turkai[12]).

Vakarų Europos didžiųjų tautų kalbų teisės irgi buvo apsaugotos. Vokiečių kalba buvo dėstoma vokiečių protestantų bei vokiečių kolonistų mokyklose. Maskvoje (1860 m.) buvo leista atidaryti „anglišką mokyklą". Būta pradžios mokyklų, kur dėstyta prancūzų, čekų kalba[13]).

Pravartu pažiūrėti, kaip buvo tvarkomas latvių, estų ir lenkų, vadinasi, artimiausių lietuvių kaimynų, švietimas.

Pirmiausia, tenka konstatuoti, jog dabartinėje Latvijoje ir Estijoje, kurias rusai vadino „Baltijos Jūros kraštu" (ostzejskij kraj, pribaltijskija gubernii), iki 1864 m. visose pradžios mokyklose net rusų kalba nebuvo dėstoma. Tokiu būdu iki tol mūsų šiaurės kaimynai turėjo grynai tautines mokyklas. Tik 1887 m. gegužės 17 d. įstatymas jas kiek suvaržė, bet ir tai nedaug. Juo nustatyta, jog kaimų mokyklose (selskija), būtent — valsčių

---

[10]) Svod. zakonov, XI, čast' 1, str. 3550 tol.; Sbornik rasporiaženij, XIV, 142 tol.; *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 2115 tol. ir 2196—8; *Farmakovskij*, 43—44.

[11]) Sbornik postanovlenij, II, 2 atd., 1281 ir priede; IV, 225 tol., VI, 585 tol. ir 1707 tol.; *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 2116, 2205 tol.

[12]) Sbornik postanovlenij, II, 2 atd., 1281 tol. ir priedai; VI, 585 tol.; Svod zakonov, XI, č. 1, str. 3557; *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 2205 tol., 2115 tol.

[13]) *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1743, 2188 tol.; Sbornik rasporiaženij, XIV, 1749.

evangeliškose- liuteroniškose, katalikiškose ir pravoslavų pagalbinėse viskas dėstoma latvių, estų arba rusų kalba (šia pastarąja, matyt, tik rusams įsteigtose mokyklose), bet su sąlyga, jog paskutiniais mokslo metais visų dalykų dėstomoji kalba turi būti rusų. Kaimų parapijinėse (prichodskija selskija) mokyklose ir dviklasių mokyklų antroje klasėje viskas jau dėstoma rusų kalba; miestų pradžios mokyklose dar blogiau: čia viskas dėstoma rusų kalba, nežiūrint mokinių tautybės, tik pradžioje (na pervych porach) leidžiama pagalbai naudotis latvių, estų ar vokiečių kalba. Tačiau visose čia paminėtose mokyklose tikyba ir bažnytinis giedojimas buvo dėstomi vietos kalba. Be to, mokyklose miestų gyventojams kaip atskiras dalykas buvo vokiečių kalba, o Kuršo ir Estijos mokyklose — latvių arba estų kalbos.

Atitinkamai buvo sutvarkytos ir mokytojų seminarijos. Štai Irmlau'o seminarijoje tikybą, latvių ir vokiečių kalbas dėstė gimtąja mokinių kalba. Taip yra nurodyta 1898 m. rugsėjo 23 d. statute. Pagaliau, privatinės mokyklos Latvijoje ir Estijoje dar iki 1889 m. (V. 23 įsak.) buvo savarankiškos — dėstomoji kalba buvo vietinė[14]).

Tas pats ir Lenkijoje, kurią rusai oficijaliai vadino Lenkijos Karalyste (carstvo polskoje). Ten buvo dėstoma pradžios mokyklose gimtoji kalba: skaitymas, rašymas ir dailyraštis. O kur gyventojai nelenkai, ten, be vietinės kalbos, įstatymai leido dar lenkų kalbos pamokas. Be Rusijos matų, mokykloje buvo einami ir Lenkijos matai. Gimtoji kalba visur dėstoma ta pačia kalba, lygiai ir tikyba. Tokiu būdu ir toji tauta, ant kurios rusai be galo širdo, ypač dėl gudų lenkinimo ir keliamų maištų, ir ji galėjo džiaugtis turinti savo kalbą pradžios mokykloje[15]).

Pagaliau, pačioje Kauno gubernijoje buvo tautų, kurios turėjo gimtąją kalbą savo mokyklose, būtent — žydai. Iki XIX-ojo

---

[14]) Svod zakonov, XI, č. 1, str. 3617—40; Spornik postanovlenij, XI, 492 tol.; *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1989 tol., 1997 tol., 1256 tol.; *Farmakovskij*, 39.

[15]) Svod zakonov, XI, č. 1, 3642 tol., ypač 3686—87.
Kadangi Suvalkų gub-ja (Suvalkija, Užnemunė) administracijos atžvilgiu buvo priskirta pdie Lenkų Karalystės, tai minimomis lengvatomis naudojosi ir čia gausiai gyvenantieji lietuviai. Čia veikė Veiverių mok-jų sem-ja, kuri ruošė mok-jus lietuvių gyvenamoms sritims. Vadinasi, ir lietuviai galėjo būti mokytojais savo krašte.

amžiaus vidurio jų mokyklose visai nebuvo rusų kalbos. Paskui buvo išleista varžančių įstatymų, tačiau visą laiką paliko senovinės žydų kalbos pamokos, kurių ypač platus kursas buvo einamas vadinamuosiuose chederuose ir talmudtorose. Anot Farmakovskio, chederai (jauniausio amžiaus vaikams mokykla) visai nepasidavė rusifikacijai. Dar reikia pažymėti, jog žydų švietimo reikalams rūpinti buvo atskirų institucijų: Švietimo viceministeris (1884 m. nuostatu), „mokyti žydai“ (učenyj jevrej) prie Švietimo Ministerio ir prie apygardų globėjų[16]).

Farmakovskio tiksliu apskaičiavimu, 1896 m. pradžios mokyklų, kur buvo dėstoma dviem kalbomis (dvujazyčnaja), Rusijoje iš viso buvo 6.719 arba 21% bendrojo mokyklų skaičiaus. Vadinasi, gimtosios kalbos principas Rusijos pradžios švietimui buvo platokai taikomas. Tuo tarpu Kaunijoje jo nepaisyta, ir švietimas taip buvo tvarkomas, lyg gyventojai būtų ne lietuviai, o rusai. Tokiu būdu lietuviams nebuvo taikomos 1870-ųjų m. „svetimtaučių švietimo priemonės“. Logiškai galvojant, tenka prieiti išvadą, jog lietuviai buvo laikomi. . . rusais.

Žinoma, toks gyvenimo realybės nepaisymas turėjo pasireikšti mokymo darbe, — jis skaudžiai keršijo. To liudininkai ir tam tikra prasme aukos buvo patys mokytojai. Kai jie pradėdavo pamokas su pirmojo skyriaus mokiniais, tuoj pajusdavo, jog susiduria du skirtingi, abiem pusėms nesuprantami pasauliai, būtent — mokytojo rusiškas ir mokinio lietuviškas. Mokinio būklę nusako pats globėjas, 1871 m. gruodžio mėnesį vizitavęs keliasdešimt Kauno gubernijos pradžios mokyklų. Vizitacijos apyskaitoje jis sako: „Vos tik įstojęs į mokyklą, lietuvio valstiečio vaikas yra neprieinamas. Iš pradžių jis atkakliai tyli ir žiūri į šalį; jis nei žodžio neatsako į gimtąja kalba duodamus klausimus; mokytojas paprastai dieną arba dvi nieko neklausia mažojo naujoko“[17]). Kad vaikai nieko nesuprasdavo rusiškai, pažymi savo cirkuliare ir K. P. M. Direktorius. Pačią mokymo procedūrą nepaprastai gyvai piešia vienas Kaunijos mokytojas. Jis rašo:

— Kak tebia zovut? (kaip tu vadiniesi?) — paklausiau aš

---

[16]) *Falbork* i *Čarnolusskij*, I, 39; III, 2210 tol., 2238; *Farmakovskij*, 44—47.

[17]) Cirkuliar po V. U. O., 1872, X, 296.

vieną naujai atėjusį mokinį, norėdamas patirti, ar jis supranta bent kiek rusiškai.

— Kak tebia zovut? — atsako mokinys, kartodamas mano žodžius.

— Skolko tebe let? (kiek turi metų?) — klausiu kitą vaiką.

— Skolko tebe let? — išgirdau vaiko atsakymą. Ir taip toliau. Šitie dialogai mane įtikino, jog nei vienas ateinančių ir dar ateisiančių mokinių rusiškai negal pasakyti nei vieno žodžio"[18]). Ne tik vaikai, bet ir suaugę, pagaliau, šiaip visuomenė, net ir inteligentai beveik visai nemokėjo rusų kalbos. Cituotasis mokytojas pastebi, kad, nuvažiavę atidaryti jam skiriamos pradžios mokyklos, negalėję susikalbėti: K. P. M. Direktorius, taikos tarpininkas ir mokytojas nemokėję lietuvių kalbos, o mokinių tėvai ir kunigas — rusų. Turėję kalbėtis... ženklais[19]). Vadinas, pirmoje pradžioje tebuvo galima mokyti mimika, gestais ir panašiomis priemonėmis. Mokymo darbas be lietuvių kalbos buvo neįmanomas. Bet kaip jos pramokti? Tekdavę mokytis iš mokomųjų, atseit, vaikų: mokytojas rodo daiktą ir vadina jį rusiškai, o mokiniai pasako jo lietuvišką pavadinimą[20]). Suprantama, jog ne kažin kiek tokiu būdu buvo galima išmokti. Antra vertus, kokį įspūdį turėjo daryti vaikams toks švietėjas ir jo švietimas! Mokytojui, ypač tam, kuris norėjo sąžiningai atlikti savo pareigas, buvo labai sunku dirbti tokiomis aplinkybėmis. V. P. Kulinas, apygardos inspektorius, vizitavęs Ukmergės, Panevėžio, Šiaulių ir Telšių apskričių pradžios mokyklas, sakosi tuomet matęs vieno mokytojo laišką giminėms, kur rašoma: „Ne kartą suskrepliuosi kraujais, kol į žemaičio galvą įkalsi rusišką žodį..."[21]). Be kitų aplinkybių, ir šioji prisidėjo prie to, kad čia labai maža tebuvo mokytojų moterų. (Šis reiškinys buvo bendras visoms Rusijos svetimtaučių gyvenamosioms sritims). 1896 m. mokytojų moterų tebuvo 4,5%. Iš visų Rusijos gubernijų tik 4 turėjo mažesnį mokytojų moterų procentą.

[18]) Pribavlenije k „Kovenskim gubernskim vedomostiam" za 1891 g. Nr. Nr. 90, 91, 93, 97, 101. Cit. *Gorbačik, 32;* Direktoriaus cirkuliaras 1872 m. Nr. 2745, DA 110.

[19]) Pribavlenije etc. Cit. *Gorbačik,* 30.

[20]) *Gorbačik,* 32—3, 53.

[21]) „...Ne raz charkneš krov'ju, poka vdolbiš v golovu žmudina russkoje slovo". Russkoje delo, 217.

b.

RUSINIMAS ŠALIA MOKYKLOS

Rusinimo darbas buvo varomas ne tik pačioje mokykloje, bet ir už jos sienų. Tam ypačiai tarnavo knygų sandėliai, skaityklos ir paskaitos liaudžiai. Be to, tam pačiam reikalui buvo panaudojama kiekviena tinkama proga, pvz., mokyklos namo situacija, mokinių drabužiai ir kiti panašūs dalykai. Tai visa daugiau ar mažiau buvo susiję su mokykla ar mokytoju.

Knygų sandėliai prie pradžios mokyklų (knižnyje sklady) buvo tikra to žodžio prasme knygų krautuvės, tik su tuo skirtumu, kad čia prekybą varė ne privatūs asmenys, bet pati švietimo vyresnybė. Juos steigdama, ji ėmėsi platinti rusišką žodį ir rusų kultūrą svetimame krašte, kur, nesant rusų inteligentų, nebuvo nei knygų prekybos. Prieš steigdama bibliotekas, mokyklų vyresnybė klausė taikos tarpininkų nuomonės. Reikia pasakyti, jog Šiaulių, Kauno ir Raseinių tarpininkai buvo nusistatę prieš jas: girdi, nebūsią kas jomis naudojasi, nes gyventojų daugumas nemoką rusiškai[1]).

V. M. Apygardoje knygų prekybą pradėjo organizuoti globėjas Širinskis-Šichmatovas. Kaunijoje, Gorbačiko liudijimu, knygų sandėlius pradėta steigti 1865 metų pabaigoje. Jų vedėjai ir pardavinėtojai buvo pradžios mokyklų mokytojai. Jiems buvo įsakyta vesti tam tikras sandėlių knygas ir kas pusė metų duoti direkcijai apyskaitą. Pati direkcija, atseit, Mokyklų Taryba turėjo pareigą du kartus per metus revizuoti sandėlių apyvartą, šalinti rastuosius trūkumus ir ieškoti priemonių knygų prekybos tarpimui[2]). Kartais ji reikalaudavo žinių apie knygų prekybą net kas mėnuo. Prista-

---

[1]) Visų raportai direkcijai (1881 m.), DA, 165.

[2]) Instrukcija Mok-lų Tar-boms (1879) ir pradžios mokyklų mok-jams (1871 m.). *Annin*, II, 49 tol. ir 62 tol.; *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1914 — 15; plg. DA, 126; *Gorbačik*, 67.

tydama mokytojus dovanoms, direkcija turėjo atsižvelgti į jų nuopelnus bevedant knygų sandėlius. Šis dalykas numatytas Mokyklų Tarybų instrukcijoje (§ 35). Norėdamas dar labiau paskatinti pardavinėti knygas, apygardos globėjas iš pradžių buvo rekomendavęs mokytojams sutikti, kad knygos būtų siunčiamos jų algų sąskaiton[3]).

Kaip sekėsi knygas platinti, vaizduoja žemiau padėta lentelė, kur parodoma, už kiek kuriais metais knygų parduota.

1867	m.	už	rub.	820,08
1868	„	„	„	659,26¾
1869	„	„	„	562,69
1870	„	„	„	933,54
1871	„	„	„	1022,18
1872	„	„	„	807,07
1873	„	„	„	802,06
1874	„	„	„	2272,92½
1875	„	„	„	987,77¼
1876	„	„	„	823,27¼
1877	„	„	„	1008,58½
1878	m.	už	rub.	813,04
1880	„	„	„	643,63
1881	„	„	„	566,40
1882	„	„	„	537,54
1883	„	„	„	457,09
1885	„	„	„	569,77½
1886	„	„	„	475,57
1887	„	„	„	708,65
1889	„	„	„	482,56
1890	„	„	„	477,36

Kaip matom, rusiškų knygų plitimas palengva mažėjo. 1896 m. teparduota už 432,54 r. Vėliau kelerius metus pardavimas kiek pakilo, bet, apskritai, nežymiai smuko žemyn[4]).

---

[3]) Cirk. 1863 m. Nr. 1. *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1914.

[4]) *Gorbačik*, 69—70; direkcijos apyskaitos — 1867, 1873—80 m. DA, 74, 97, 208.

ЕВАНГЕЛІЕСЪ

АНТЪ

НЕДѢЛІОСЪ ДЕНУНЪ

ИРЪ

КИТУНЪ ШВЕНЧІЮ,

Куріосъ ира скайтомасъ Бажницiосѣ Швенто-
сѣ паръ иштисусъ метусъ, пагалъ Рима
иредима.

ЛЕТУВИШКАЙ ПАРАШИТАСЪ.

ВИЛЬНЮЙ,

Спаустувенъ Р. М. Ромма.

1865.

АБЕЦЕЛЕ

ЖЕМАЙТИШКАЙ-ЛѢТУВИШКА.

Ишдôта пар исакима Ю Милестас Виряўсiоя
Редитоя шяўрес-вакаро шалѣс

М. Н. МУРАВЬЕВА.

ВИЛЬНЮЕ.

Спаўстувее А. Киркора.

1864.

Pora pavyzdžių lietuviškų spaudinių (**„Evangelijos“ ir „Abėcėlė“**), atspausdintų rusų raidėmis.

Reikia atskirai pažymėti „žemaitiškas knygas“ (žmudskija knigi), kurios buvo sandėlių platinamos. Tai buvo lietuviškos knygos, išspausdintos rusų raidėmis. „Žemaitiškų knygų“ plitimu rusų švietimo vadovai buvo labai susirūpinę, ką iš dalies rodo ir atskira tam reikalui grafa apyskaitose. Kaunijos pradžios mokyklose buvo platinamos knygos aštuonių pavadinimų: Kalendorius; Evangelies; Kantyčkos; Trumpas katechizmas; Aktas ir poterei; Bukvars žemaitiškai-rusiškas; Mokslas skaityma rašta lietuviška; Mažas auksa altorius[5]). Taip jos pažymimos direkcijos ir mokytojų oficijaliuose raštuose. „Russkaja gramota dlia litovcev“, kitaip vadinama Bukvar', buvo sudaryta direkcijos inspektoriaus Kaširino. „Mažas auksa altorius“ buvo maldaknygė, kurią direkcija buvo bandžiusi, lyg kokį vadovėlį, įvesti bažnyčiose. Tai buvo įsakyta cirkuliaru 1886. I. 16, bet tų pačių metų balandžio 2 d. (matyt, dėl priešinimosi) vėl atšaukta[6]).

Yra užsilikusios kelerių metų apyskaitos, kurios rodo, kaip buvo platinamos tos rusų pagamintos lietuviškos knygos. Davinius surašau lentelėje.

L e n t e l ė 1.

Metai	b u v o:			p a r d u o t a		
	pavadin.	tomų	už rub.	pavadin.	tomų	už rub.
1873	5	4129	807,97	5	239	44,30
1874	4	8069	1072,94	5	551	67,61
1875	4	—	1005,13½	5	nepaž.	85,73½
1876	—	n e p a ž y m ė t a			—	29,18?
1877	5	729	n e p a ž y m ė t a			66,34
1878	—	n e p a ž y m ė t a			—	46,71
1879	—				—	47,12

Nors čia paimti tik kelerių metų daviniai, tačiau ir iš jų matyti pardavimo mažėjimas. Jei jau bendrojo turinio rusiškas knygas pirko beveik vieni tik mokiniai, tai negalėjo būti nei kalbos, kad suaugę lietuviai pirktų rusiškai-lietuviškąsias[7]). Papilės m-jas raportavo dir-jai, jog jie geriau pirktų grynai rusiškas, o ne lietu-

[5]) Viena 1881 m. apyskaita, DA, 97, 164; plg. ten pat, 91, 126, 200. Daug tos rūšies knygų sustatė mok-jas *Krečinskis* (Tauragėje, paskui Kaune) ir *Ivinskis*. Žurn. Min. Narod. Prosv. 1870, 6 n., 166 t.

[6]) DA, 200.

[7]) Insp. (3 učastka) rap. direkcijai, 1904 m. Nr. 624, ten pat, 391; rap. 1874 m., ten pat, 126.

Apie knygų plitimą DA, 97 (metinės apyskaitos).

viškas knygas. To negalėjo nematyti ir direkcija. Dėl to 1886 m. direktorius prašė globėją, kad leistų likusias šios rūšies knygas dovanai išdalinti. Tasai nesutiko, tik leido duoti knygas mokiniams naudotis. Tuo tarpu lietuviškai-rusiškų knygų pardavimas vis mažėja, kol 1895 m. visai sustojo: tų metų perkamų knygų sąraše nėra „žemaitiškų". Metinėje apyskaitoje direktorius pažymėjo, jog žmonės geriau skaitą pas škaplierninkus gaunamas knygas, negu rusų peršamąsias. Knygos pelijo sandėliuose, kurių 1901 m. turėjo 51 mokykla. Ir leidus spaudą lotynų raidėmis, paliko kaip buvę. Tik 1909 m. globėjas sutiko leisti jas dovanai išdalinti. Direktorius atitinkamą įsakymą išleido kitų metų lapkričio 29 d. Tais metais tiksliai suskaičiavus, rusiškai-lietuviškų knygų direkcijos ir mokyklų sandėliuose rasta 13.346 už 1.497,87 rublius[8]).

Lietuviškose vietose iš sandėlių knygas pirkosi vieni tik mokiniai, mat, reikėjo vadovėlių, na, ir šiaip jie buvo priklausomi nuo pardavėjo-mokytojo. Lietuviškai-rusiškųjų knygų boikotą įkvėpė ir palaikė vyskupas Valančius ir draudžiamoji užsieninė lietuvių spauda, bet plačiau apie tai nerašau, nes tai neįeina į mano veikalo rėmus.

Knygų sandėliai aprūpindavo norinčius pirktis; o tiems, kurie norėjo tik skaityti, prie pradžios mokyklų knygynų buvo suorganizuoti „tam tikri skyriai knygų liaudžiai" (osobyje otdely knig dlia naroda). Tokius knygynus steigti globėjas įsakė atskiru cirkuliaru 1893 m. Po trejų metų jau buvo 172 liaudies knygynai su 9.811 pavadinimų ir 10.700 tomų už 3.786,37 rub. Vėliau tas skaičius kieki pakilo. Bedarant anketą 1900-ųjų metų parodai, knygynų jau buvo 176. Tiek rasta ir 1897 m. Prieš pat karą liaudies knygynų skaičius dar padidėjo. 1913 m. jų buvo 340 su 50.498 pavadinimais ir 65.881 tomų už 24.132 rub. Kitais metais direkcijos apyskaita rodo buvus 348 knygynus su 52.063 pavadinimais ir 63.680 tomų; juos lankė 9.164 asmens, kuriems išduota 24.959 knygos[9]).

---

[8]) Dir-jos apyskaita 1895 m., DA, 264; sąrašas perkamų knygų 1896 m.; plg. *Gorbačik*, 70; plg. Ukmergės m-jo rap., DA, 140; direktoriaus r. Nr. 10499 ir knygų sąrašai pagal rajonus, DA, 458.

[9]) Anketa 1900-ųjų m. parodai, DA, 294; direkcijos apysk. 1913 m., ten pat, 561, 1914-ųjų m., ten pat, 575; *Farmakovskij*, 115. Apie knygynų steigimą cirkuliaras DA, plg. *Gorbačik*, 72.

1867 m. Švietimo Ministeris grafas D. A. Tolstojus prašė globėją Kornilovą, kad jis pirmas visoj Rusijoj pradėtų organizuoti prie pradžios mokyklų kursus suaugusiems. Tai neįvyko. Bet to paties tikslo siekė paskaitos liaudžiai (narodnyja čtenija). Jas skaityti globėjas leido 1879 m. Iš pradžių skaityta tik Kaune, 1898 m. jau ir kituose miestuose: Šiauliuose, Telšiuose ir Raseiniuose. Yra tikslūs skaičiai dvejiems prieškariniams metams. 1913 m. prie 45 mokyklų suruošta 241 paskaita su 19.416 klausytojų, o 1914 m. — 129 paskaitos su 7.816 klausytojų (Kaune, Ukmergėje, Zarasuose, Panevėžy ir Šiauliuose). Paskaitos būdavo iliustruojamos šviečiamaisiais paveikslais. Skaitė vien pradžios mokyklų mokytojai, o rengė paskaitas vadinamieji „liaudies blaivumo globojamieji komitetai" (komitety popečitelstva o narodnoj trezvosti), kurių buvo vienas visai gubernijai ir kiekvienai apskričiai po vieną[10]).

V. M. A. tiek liaudies knygynus, tiek paskaitas aiškiai skyrė suaugusiems žmonėms. Tai pažymima ir direkcijos apyskaitose. Tačiau kas skaitydavo knygas ir lankydavo paskaitas? Daugiausia mokiniai ir buvę mokiniai, o suaugusių tik vienas kitas. Tur būt, šių pastarųjų maža tebuvo, jei apyskaitose jie nepažymėti. Tai rodo, jog su rusų mokykla ir mokytojais daugiau bendravo tik mokiniai, kurie, antra vertus, jautė tam tikrą pareigą lankyti mokytojo vedamus susirinkimus ir įstaigas. Be to, aukščiau paduotieji knygų skaitytojų ir paskaitų lankytojų skaičiai greičiausiai per dideli: mat, kiekvienas mokytojas rūpinosi afišuotis direkcijai savo veiklumu. Platesnė visuomenė nuo tų visų rengimų pasiliko nuošaliai. Kaip nuošalumo priežastį 1913 m. apyskaita pažymi „menką rusiško raštingumo išsiplatinimą tarp suaugusiųjų".

Artinti su rusiškumu bei pravoslavija buvo naudojamasi ir kiekviena proga. Čia paminėsiu mokyklos namą, mokinių apsirengimą, jų saikdinimą, maldą už carą, cerkvines mokyklas, valdančiųjų asmenų atvaizdus ir aukas pravoslaviškoms įstaigoms.

Pats mokyklos namas turėjo būti arti galingiausio rusiškumo židinio — cerkvės. Taip įsakė general-gubernatorius Muravjovas atskiru cirkuliaru 1864 m. sausio 9 d. Čia rašoma, jog naujas

---

[10]) DA, 149, 294, 561, 575.
Apie Rusijos blaivinimo organizaciją žr. mano straipsnį „Sargyboje" 1929 m. Nr. 10 (213).

mokyklas reikia statyti „ypatingai šalia pravoslavų cerkvių“ (preimuščestvenno bliz pravoslavnych cerkvej), o senąsias, jei galima, perkelti arčiau jų[11]).

Apie mokinių apsirengimo panaudojimą rusinimo tikslams yra vienas faktas, tiesa, ne iš Kaunijos, bet vis dėlto jis rodo vyriausio Lietuvos švietimo tvarkytojo simpatijas tuo atžvilgiu. Globėjas Kornilovas 1865 m. laiške Švietimo Ministeriui Golovninui džiaugdamasis aprašė štai kokį atsitikimą. Didžiojoje Savaitėje kariškas Trakų apskrities viršininkas pulk. Tolmačevas ir jo padėjėjas kap. Paniutinas atvedę pas general-gubernatorių 80 „geriausių mokinių“, aprengtų rusiškai: raudonais marškiniais ir rusiškais viršutiniais drabužiais. Vaikai buvę pristatyti ir pačiam globėjui. Ta proga abu aukštieji viršininkai mažuosius svečius apdovanoję: pinigais, pravoslaviškais kryželiais, paveikslais, pagaliau caro ir carienės portretais[12]).

Pradžios mokyklų mokiniai būdavo saikdinami — turėdavo prisiekti naujam carui ištikimybę.

Į mokyklos programą įėjo malda už carą. Taikos tarpininkai iš to dalyko egzaminuodavo. Maldos turėdavo mokyti mokyklos vedėjai rusiškai[13]).

Jei kas įvykdavo žymesnio caro šeimoje, mokyklos turėdavo pažymėti pamaldomis ir iškilmėmis. Pavyzdžiui, sosto įpėdiniui išsigelbėjus Japonijoje nuo mirties, visos mokyklos surengė specialias pamaldas. Tos rūšies pamaldose būtinai turėdavo dalyvauti visi mokiniai. Apie tą paminėjimą (ir kitus panašius) direktorius raportavo globėjui, tas — carui[14]).

Mokyklų pareiga buvo turėti žymiųjų caro šeimos įvykių atvaizdus. 1890 m. tam tikru cirkuliaru V. M. Apygardos Globėjas įsakė įsigyti „stebuklingo caro šeimos išgelbėjimo“ paveikslą. Mokyklos įsigydavo atitinkamus paveikslus ir caro sūnaus Japonijoje išgelbėjimui paminėti. K. P. M. Direktorius 1911 m. išsiuntinėjo mokytojams baigiamojo mokyklos liudijimo pavyzdžius

---

11) *Cylov*, Spobnik rasporiaženij Muravjova, Vilna, 1866, 364; Žurnal Min. Narod. Prosveščenija, 1870, 6 n., 157 tol.

12) Russkoje delo, 74

13) Direkcijos r. 1881 m. Nr. 473, DA, 165; Dir-jos cirk. 1886 m. Nr. 9, ten pat, 200; plg., ten pat, 201.

14) Globėjo r. 1891 m. Nr. 5325, ten pat, 215.

su caro, jo šeimos ir pravoslavų šventųjų atvaizdais. Pirmam puslapy čia rašoma, jog pravoslavų tikėjimas Rusijoje esąs pirmutinis ir viešpataująs. Pagaliau buvo rekomenduojami ir Vilniaus general-gubernatorių paveikslai, apie ką pranešdavo, net kainas pažymėdavo specijaliais aplinkraščiais[15]).

Dar vienas dalykas. Apygardos vyresnybė tarpininkaudavo renkant aukas cerkvių statybai. Suminėsiu vieną atsitikimą iš keleto. 1893 m. K. P. M. Direktorius gavo cirkuliarą rinkti aukas Varšuvos cerkvės statybai. Suprantama, jog patys pinigai ir visas tuo reikalu susirašinėjimas turėdavo eiti per apygardą[16]).

---

15) Gubernatoiaus cirk., DA, 262.
16) Cirk. Nr. 8269, ten pat, 232.

4.

RUSINIMO SĖKMINGUMAS

Rusijos valdžia įvairiais būdais skatino eiti pradžios mokslą. Pirmiausia, baigusiems pradžios mokyklą buvo sutrumpintas kareiviavimo laikas. Tai buvo užfiksuota įstatymu. (Pėstininkams tikroje tarnyboje iki 4 m. ir atsargoje 14 m., jūrininkams pirmoje iki 6 m., antroje — 4 m.). Be to, jau pats gyvenimas turėjo teigiamai veikti, nes Kaunijoje tiek valdžios, tiek šiaip viešose įstaigose visur buvo vartojama rusų kalba. Be to, aukščiausieji krašto valdininkai: general-gubernatorius, apygardos globėjas, gubernatorius ir pradžios mokyklų direktorius raginte ragino mokytis. Tuo tikslu buvo kreipiamasi ir į kunigus, — kad jie savo autoritetu paremtų rusų mokyklas.

Kad mokiniams būtų patogu mokyklą lankyti, ypač esant blogam orui, sumanyta įsteigti bendrabučius (obščežitija, obščestvennyja kvartiry). 1871 m. general-gubernatorius patvirtino atitinkamą pradžios mokyklų direktorių nutarimą ir įsakė gubernatoriams pasirūpinti, kad bendrabučiai būtų įsteigti. Bendrabučiai buvo dviejų rūšių, būtent — valdžios lėšomis ir pačių žmonių laikomi. Pirmuose visas išlaikymas buvo duodamas dovanai. Deja, jie buvo skiriami tik rusų naujakurių vaikams. Kaip šis globojimas būdavo skatinamas liudija faktas, jog direktorius patardavo mokytojams, kad pravoslavų vaikus, kurie negaus vietos kitur, priimtų į savo kambarius. Valdiškų bendrabučių 1898 m. Kauno gubernijoje buvo 6, iš kurių kiekvienam general-gubernatorius skyrė po 600 rublių per metus[1]). Visi kiti bendrabučiai buvo skiriami vietos gyventojų vaikams. Čia tolimesnių kaimų mokiniai

---

[1]) Glob-jo r. 1871 Nr. 7912, DA, 110; plg. *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1911; Min-jos anketa parodai (1900 m.), DA, 294; plg. *Gorbačik*, 74.

gyvendavo savo lėšomis; valgį jiems gamindavo kartais kuris nors iš mokyklos ar mokytojo tarnų, o kartais jie patys. Būdavo atskirų bendrabučių ir mergaitėms, pvz., prie Taujėnų mergaičių mokyklos. Ne valdžios bendrabučių 1876 m. direkcija nurodo 74 kaimuose ir 2 miestuose. Ilgainiui bendrabučių skaičius turėjo mažėti, nes 1911 m. visos Rusijos mokyklų surašymas Kauno gubernijoje jų rado 21 su 361 mokiniu[2]). Pagaliau, reikia pastebėti, jog bendrabučių atžvilgiu V. M. A. buvo geriau aprūpinta už kitas apygardas.

Priimant mokinius, nesivaržyta nustatytais terminais. Tėvai vaikus į mokyklą galėdavo atvesti ir mokslo metų viduryje. Direktorius Apso mokytoją pabarė, kam nepriėmęs vieno mokinio mokslo metams įpusėjus, nors tas mokinys buvo neraštingas.

Jau parodėm, kaip rusai globojo Kaunijos pradžios mokyklą. Tačiau, nepaisant visa to, jos padariniai buvo blogesni už kitų Rusijos gubernijų bei sričių. Charakteringa, jog net toje pačioje V. M. Apygardoje Kauno gubernija buvo labiausiai atsilikusi. Pirmiausia, palyginkime Kauniją su visa Rusija mokinių atžvilgiu. 1896 m. Rusijos (be Suomijos) pradžios mokyklos mokiniai sudarė nepilnus 3% visų imperijos gyventojų. Tai bus apie ⅓ mokyklinio amžiaus vaikų (buvo 11.430.000, o mokėsi 3.801.133). Kauno gubernijai davinius turime, tiesa, dvejais metais vėlesnio laikotarpio, bet tai per mažas skirtumas, kad nebūtų galima lyginti. 1898 m. čia buvo 1.573.158 gyventojai; šitame skaičiuje mokyklinio amžiaus vaikų buvo 141.584 (9%); pradžios mokykloje mokėsi tik 17.806, kas sudaro vos 12,4% arba beveik ⅛[3]). Vadinasi, ⅞ vaikų sėdėjo namie.

Norint nustatyti, kiek žmonės naudojasi mokymu bei mokykla, imami du skaitmenys, iš kurių vienas rodo, kuriam gyventojų skaičiui tenka vienas mokinys, antras — koks gyventojų procentas mokosi mokykloje. (Čia bus žiūrima tik pradžios mokyklos san-

---

[2]) 1876 m. dir-jos apysk-ta, DA, 141; Taujėnų mok-jo r. 1886 m., ten pat, 201; Odnodnevnaja perepis' načalnych učilišč v Rossijskoj Imperii, 1911. I. 18. Vil-ij Učeb-yj Okrug, S.-Petergurg, 1914, p. 25; plg. *Farmakovskij*, 200, *Gorbačik*, 60, 73—4.

[3]) *Farmakovskij*, 86—7; Šviet. Min-jos anketa 1898 m., DA, 294.

Dir-jos 1895 m. ap-ta mokyklinio amž. vaikų, lankančių m-las, nurodo 117, ten pat, 264.

tykių). Kauno gubernijai tie skaitmenys 1897. I. 1 buvo 107 ir 0,94. Sugretinę juos su kitomis Rusijos gubernijomis bei sritimis randame, jog Kaunija šiuo atžvilgiu buvo priešpaskutinėje vietoje, — vienoje tik Turgaisko gubernijoje buvo blogesni santykiai, būtent, 241 — 0,46. Tokiu būdu lietuviai, gyveną tarp kultūringos Kuršo žemės ir dar kultūringesnės Vokietijos, mokyklų ir jose mokymosi atžvilgiu stovėjo žemiau už tokius Sibiro ir Turkestano gyventojus, kur minėtieji santykiai pažymėti 89 — 1,1!

Įdomu palyginti Kauno guberniją su kitomis Vilniaus Mokslo Apygardos gubernijomis. Štai lentelė, vaizduojanti santykius 1896 metais[4]).

L e n t e l ė 2.

Vilniaus Mokslo Apygarda	Gubernijos	plotas kvdr. viorstais	gyventojų	mokyklų	mokinių	tenka: 1 mokyk-la kvadr. viorstams	tenka: 1 mokyk-la gyven-tojams	tenka: 1 moki-nys gy-ven-jams	tenka: mokiniai sudaro gyv-jų %
	Mogiliavo .	42134	1708041	1904	57458	22	897	30	3,4
	Gardino . .	33900	1617859	1364	52720	25	1186	30	3,3
	Minsko . .	80152	2156123	1780	53261	43	1668	50	2,0
	Vitebsko .	38649	1502916	901	30285	45	1212	40	2,5
	Vilniaus .	36825	1591912	794	30738	46	2005	52	1,9
	Kauno . .	35315	1549444	289	14507	122	5361	107	0,94

Iš duotųjų skaičių aiškiai matyti, jo rusų pradžios švietimu mažiausiai naudojosi tos gubernijos, kur gyventojų daugumas arba žymus procentas buvo lietuviai.

Kaip punktualiai mokiniai lankydavo mokyklą? Apygardos inspektoriaus Novikovo žiniomis, rugsėjo ir spalių mėnesiais mokinių pradžios mokyklose beveik nebūdavę. Nuo pat ankstyvo pavasario jų irgi būdavo maža. Kai kur mokinių skaičiaus mažėjimas prasidėdavo jau po Kalėdų. Būdavo atsitikimų, jog mokslo metus reikdavo pradėti su vienu mokiniu (Apso mokykla 1883 m., Šimonių m-la 1903 m.) arba su 2—3 (Braslavo 1875 m., Tiltiškių 1903 m.)[5]).

Ir pradėję eiti į pradžios mokyklą, vaikai daug praleisdavo

---

[4]) *Farmakovskij*, 93, 95—6.

[5]) Russkoje delo, 312; DA, 35, 143, 119, 143, 375.

pamokų. Imant V. M. Apygardą, štai kaip išrodo procentas uoliai lankančių (uspevajuščich) mokinių.

75%	Vilniaus gub-ja	
	Gardino „	
	Minsko „	(tiek vyresni skyriai, jaunesni — 65%
75% ir daugiau	Mogiliavo „	
60—80%	Vitebsko „	
70%	Kauno „	

Vadinasi, ir šituo atžvilgiu Kaunija atsilikusi[6]).

Tam tikrą mokyklos vertinimą rodo ir procentas mokinių, baigiančių mokyklą. 1896 m. Kauno gubernijos pradžios mokyklas baigė 7,8%, o nebaigę išstojo 32,3% visų mokinių. Rusijos 84 gubernijų bei sričių eilėje, sudarytoje pagal baigiančius ir nebaigus išstojusius vaikus, Kaunija užima 57-tą vietą. 1896 m. Kauno gubernijos baigiančių pradžios mokyklos mokinių procentas buvo mažesnis už bendrąjį visai imperijai procentą (8,9). Vilniaus Mokslo Apygardoje šiuo atžvilgiu dalykai štai kaip atrodė:

	baigusių	nebaigus išstojusių
1. Vitebsko gub-ja	13,6%	19,2%
2. Mogiliavo „	10,6 „	12,8 „
3. Vilniaus „	10,1 „	18,6 „
4. Gardino „	9,6 „	16,8 „
5. Minsko „	9,2 „	19,2 „
6. Kauno „	7,8 „	32,3 „

Čia sužymėtus reiškinius rusų švietimo vadovai dažniausiai aiškindavo kaimo gyvenimo aplinkybėmis (vaikai turi gyvulius ganyti, padėti dirbti; kelių blogumas). Bet greičiausiai tai bus buvusios priekabės rusiškai mokyklai ir jos švietimui išvengti. Priešingu atveju būtų nesuprantamas toks didelis Kaunijos išsiskyrimas iš kitų Rusijos gubernijų, kur, ypač V. M. Apygardoje, sąlygos buvo tos pačios. Tiesa, reikia paminėti faktą, jog 1902—3 m. direkcijos apyskaita parodo atsitikimų, kai dėl vietos stokos nebuvę galima priimti į mokyklą visų norinčių. Tačiau tokių atsitiki-

[6]) *Farmakovskij*, 104—6.

mų skaičius yra mažesnis (2—3 vienai mokyklai), negu kitose Rusijos vietose ir, antra, jie nesugriauna pirmiau paduotų faktų[7]).

Tiek buvo naudojamasi pradžios mokykla. Dabar pravartu pažiūrėti, kiek ji išmokydavo. Telšių apskrities taikos tarpininkas 1880 m. savo viename rašte direkcijai nurodė priežastį, dėl ko tėvai nesiunčią vaikų į mokyklą, — mokytojai maža išmoką. Mažas rusiškojo mokymo sėkmingumas konstatuojamas inspektorių. Kazanskis, darydamas 1893—4 m. inspekcijos pranešimą globėjui, pažymi, jog pirmojo skyriaus vaikai nesuprantą gimnastikos komandos. Rusų kalbos jie iš viso maža tesuprantą ir skaitą tik mechaniškai. Net ir 3-asis skyrius daug kur, neskaitant kirčiavimo ir tarenos klaidų, vargais negalais galįs atpasakoti, kas perskaityta; būdavę atsitikimų, jog to visai nepajėgdavę (Batakiai)[8]). Baigę pradžios mokyklą nemokėdavo rusų kalbos. Tai atvirai pasako direkcija viename savo pranešime. Čia rašoma, jog miestų dviklasėse mokyklose 34,66% buvę palikta antriems metams, kadangi „blogai arba visai nemoka rusų kalbos", nors į tas mokyklas stodavę vaikai jau baigę pradžios mokyklą. To priežastis nurodoma, jog mokinių daugumas buvę lietuviai ir žydai[9]). Reikia neužmiršti, jog taip buvo, nepaisant švietimo vyresnybės nusistatymo šalinti mokytojus, kurių mokiniai prastai moka rusų kalbą.

Kadangi buvo vengiama pradžios mokyklos, tai daug liko neraštingo jaunimo. 1896 m. daviniais, Kauno gubernijos paimtų į kariuomenę naujokų raštingų buvo tik 908 (iš 3808) arba 24%. Naujokų neraštingumo atžvilgiu Kaunija buvo toje pačioje padėtyje, kaip Sibiras ir Turkestanas[10]).

Kaip apskritai įvertinti liaudies švietimo darbą Kauno gubernijoje? Tam sužinoti Farmakovskis pirmiausiai žiūri, ar atitinkama sritis turi pakankamai mokyklų, ar jos reikiamai lankomos ir kokia to lankymo sėkmė, atseit, koks žmonių raštingumas. Tuos visus tris rodiklius sudėjęs, jis gauna skaičių, kuriuo pažymi pradžios švietimui palankumo laipsnį. Jis sudarė Rusijos gubernijų

---

[7]) Plg. *Farmakovskij*, 87, tol. ir Žurnal Min. Narod. Prosveščenija, 1870, 7 n., 54 tol.

[8]) DA, 158, 393.

[9]) Direkcijos pranešimas, be metų, ten pat, 208; insp. *Kazanskio* rap. 1893 m., ten pat, 393.

[10]) *Farmakovskij*, 111.

sąrašą, kuriame jos sudėtos į eilę pagal tai, kiek buvo palankios švietimui. Imam santykius V. M. Apygardoje ir juos paduodam lentelėje.

Lentelė 3.

Gubernijos	Vieta kitų gubernijų eilėje atžvilgiu:			rodiklių suma
	mokyklų santykio su gyventojų skaičiumi	mokinių santykio su gyventojų skaičiumi	naujokų raštingumo	
Gardino	10	17	19	46
Mogiliavo	4	16	27	47
Minsko	11	26	27	64
Vitebsko	28	30	28	86
Vilniaus	43	31	31	105
Kauno	50	35	36	121

Kauno gubernijos rodiklius sudėję gaunam 121, — šis skaičius ir bus bendrasis rodiklis. Pasirodo, jog jis yra didesnis už kitų apygardos gubernijų rodiklius ir paskutinis 49 Rusijos gubernijų eilėje. Jis yra lygus Ufos gubernijos rodikliui, kurios 51% gyventojų buvo mahometonai ir pagonys. Ir apskritai pastebima, jog sritys su didesniu nerusų procentu švietimo atžvilgiu buvo labiau atsilikusios[11]).

Nors tie duomenys yra oficijalūs, bet vis dėlto jie sukelia tam tikrą nepasitikėjimą. Argi Lietuva būtų buvusi jau tokia tamsi? Šitą mįslę išsprendžia pirmojo visuotinio Rusijos gyventojų surašymo skaičiai apie Kauno guberniją. Pasirodo, jog minėtieji santykiai atsižvelgia tik į rusišką raštingumą. Jei paimti raštingumą apskritai, tai rasime, jog tame plote mokančių rašyti skaityti procentas buvo 41,9, o skaitant tik vyresnius kaip 10 metų, gauname visus 54,34%. Vadinasi, Lietuva žymiai pralenkė Rusijos vidaus gubernijas. Jei imti vienus tik lietuvius, tai iš 1.019.774 gyventojų, raštingų buvo 427.522. Pagaliau, įdomūs vyrų ir moterų raštingumo santykiai. Nuostabiu būdu lietuvių moterų raštingų randame 224.783, tuo tarpu vyrų tik 202.739. Lietuviškai gi mokančių rašyti skaityti moterų buvo daugiau už vyrus net per 73 tūkstančius. Nereikia aiškinti, jog tai naminio mokymosi vaisiai[12]).

---

[11]) *Farmakovskij*, 121—22, 124 ir kitose vietose.

[12]) Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii 1897, XLII. Kovenskaja gubernija, 1904, be vietos, psl. VIII—IX, 1, 110—11.

B.

PRIEŠINIMASIS RUSINIMUI

1.

KUNIGAI IR TIKYBOS DĖSTYMAS

Mūsų nagrinėjamajame laikotarpyje Kauno gubernijoje kone vieninteliai lietuvių inteligentai buvo katalikų kunigai. Iš inteligentų jie tik vieni turėjo progos tiesiogiai susidurti su pradžios mokyklos rusinimu. Mat, jiems buvo pavesta, net įsakyta dėstyti tikybą ir tokiu būdu leista įeiti į mokyklos organizmą. Tokia vieta davė progos ne tik betarpiškai susidurti su rusiškuoju švietimu, bet ir jam pasipriešinti. Kunigai, bendrai paėmus, ta proga garbingai pasinaudojo.

Katalikų tikyba visą laiką buvo pradžios mokyklos programoje. Ji pažymėta tiek laikinėse 1863 m. taisyklėse, kurios visą laiką Kaunijoje turėjo įstatymo galios, tiek 1893 m. leidimo Rusijos įstatymų rinkinyje (svod zakonov). Tačiau tikybos dėstomoji kalba nevisuomet buvo ta pati. 1863 m. taisyklių § 18 aiškiai sako: „Romos katalikų tikybos vaikams tikybos mokslą dėsto jų tikybos mokytojas vietine jų tarme"[1]). Vadinasi, Kaunijoje tikybą reikėjo dėstyti lietuvių kalba. Bet tai neilgai tetruko. Jau 1865 m. inspektoriai, vizituodami mokyklas, pvz., Survilišky, liepė katalikų tikybą dėstyti rusiškai, tik kai kuriuos žodžius paaiškinant lietuviškai[2]). Šiuo klausimu general-gubernatoriaus Kaufmano nusistatymą ypač parodo įvykis Deltuvoje 1865 m. lapkričio 2 d. Jį ly-

---

[1]) „Detiam, prinadležaščim k rimsko-katoličeskomu veroispovedaniju, Zakon Božij prepodajetsia ich zakonoučiteliami na mestnom ich narečii". Vremennyja pravila dlia učilišč v gub-jach: Vilenskoj, Kovenskoj, Grodnenskoj, Minskoj, Mogilevskoj i Vitebskoj (caro patv. 1863. III. 23). Žr. *Annin,* II, 47; Sbornik postanovlenij, III, 2. izd., 971.

[2]) Surviliškio m-jo rap. 1865 m. Nr. 13, DA, 55.

dėjęs apygardos inspektorius Novikovas apie tai štai ką rašo. Deltuvos mokykloje Kaufmanas paklausęs kunigą, kuria kalba dėstoma katalikų tikyba; kunigas atsakęs, dėstąs lietuvių kalba, kadangi vaikai nesupranta rusų kalbos; kunigo čia pat parodytą lietuvišką katekizmą gen.-gubernatorius viešai sudraskęs (uničtožil) ir įsakęs lietuvių kalba mokyti tik maldų, o katekizmo — kai išmoksią rusų kalbos. Be to, įsakė, kad niekad neneštų lietuviškos knygos į pradžios mokyklą[3]). Nors nei direkcijos archyve, nei Annino, nei Falborko ir Čarnolusskio rinkiniuose tuo klausimu nėra atskiro cirkuliaro, bet, kaip anksčiau minėtieji faktai rodo, jis turėjo būti[4]). Pagaliau, tas dalykas aiškiausiai nusakytas Rusijos įstatymų rinkinio 3549-ju straipsniu: „Romos katalikų tikybos vaikams tikybos mokslą dėsto jų tikybos mokytojas rusų kalba. Pirmaisiais mokslo metais, jei bus reikalo, galima, dėstant tą dalyką, leisti naudotis vietinėmis tarmėmis (žemaičių, lietuvių, latvių ir vokiečių)“[5]). Pasakymais „jei bus reikalo“ ir „galima leisti naudotis“ duodama daug laisvės beaiškinant ir betaikant gyvenimui antrąjį straipsnio sakinį. V. M. Apygardos švietimo tvarkytojai, juo remdamiesi, katalikų tikybą vietinėmis kalbomis leido dėstyti tik pirmųjų metų pirmąjį pusmetį, o antrąjį pusmetį visa turėjo būti dėstoma rusų kalba.

Kaip kunigai priėmė švietimo vyresnybės reikalavimus? Jie pasipriešino ir jų nevykdė. Priešintis pradėjo nuo pat reikalavimų paskelbimo. Štai mokyklos, kur aiškiai nustatyta, jog tikyba buvo dėstoma lietuvių kalba:[6])

1. Ariogalos (1866), 2. Troškūnų (kun. Gabševičius 1866), 3. Kavarsko (1887), 4. Biržų (Jančevskis 1888), 5. Kražių (1893—4), 6. Baisogalos (Diamentas 1897), 7. Kelmės (k. Balčiūnas 1897), 8. Papilės (k. Pauliukas 1897), 9. Skaudvilės (k. Stepšys

---

[3]) Russkoje delo, 290.

[4]) Matyt, tikybos gimtąja kalba uždraudimas buvo susijęs su spaudos uždraudimu. šis buvo Muravjovo padarytas tik žodžiu, o galutinai ir viešai — gen.-gubernatoriaus Kaufmano 1865. IX. 6. Russkoje delo, 332 t.

[5]) „Detiam, prinadležaščim k rimsko-katoličeskomu veroispovedaniju, Zakon Božij prepodajetsia ich zakonoučiteliami na russkom jazyke. V tečenii pervago goda, v slučaje nadobnosti, možet byt’, pri obučenii etomu premdetu, dopuščeno upotreblenije mestnago narečija (žmudskago, litovskago, latyšskago ir nemecgako)“. Svod zakonov, XI (red. M. *Boltovskij)*.

[6]) Žr. atitinkamus inspektorių ir mok-jų raportus, DA, 55, 69, 201, 262, 277, 282, 291, 299, 393.

1897), 10. Tytuvėnų (k. Balčiūnas 1897), 11. Batakių (Svilas 1898), 12. Panemunėlio (k. Perekšlis 1898), 13. Šimonių (k. J. Davidavičius 1898), 14. Stumbriškio (k. Čiapas 1898), 15. Lygumų (k. Timinskis 1898), 16. Pavandenio.

Minėtose mokyklose vienur tikyba buvo dėstoma lietuvių kalba tik žemesniuose skyriuose, kitur — visuose. Neabejotinai visuose skyriuose tikybą dėstė lietuvių kalba: Gabševičius Troškūnuose, Diamentas Baisogaloje, Balčiūnas Kelmėje ir Tytuvėnuose, Jančevskis Biržuose ir Davidavičius Šimonyse. Be pažymėtųjų, yra kelios mokyklos, kur, matyt, buvo dėstoma lietuvių kalba tik pirmajame skyriuje, nes 1901 m. inspektorius revizuodamas pasiūlė tame skyriuje antrą pusmetį jau mokyti rusų kalba. Jų vardai: Salantų, Plungės, Darbėnų, Alsėdžių, Platelių, Skuodo, Gintališkės, Nevarėnų, Kretingos, Lieplaukės.

Buvo elgiamasi ne vienaip. Vieni kunigai prašė leisti dėstyti lietuvių kalba (Timinskis), o kiti atkakliai priešinosi. Justinas Davidavičius, nors per 2 metus buvo inspektoriaus įspėjamas, tačiau ir trečiaisiais metais visuose skyriuose dėstė lietuvių kalba. Dėl to buvo pašalintas. Diamentas, paklaustas tardančio inspektoriaus Morozovo, ar laikysis esamų dėl tikybos dėstymo įsakymų bei taisyklių, tiesiog atkirto: „Lietuvių kalba tikybos nedėstyt nepržadu". Balčiūnas Kelmėje mokė, nors jam mokyklų vyresnybė buvo uždraudusi. Tuomet direktorius šaukėsi gubernatoriaus, kuris įsakė Raseinių ispravnikui paimti iš kunigo parašą, jog neisiąs į mokyklą; kreiptasi ir į vyskupą, kad nepaklusnų tikybos mokytoją sudraustų[7]).

Žinant Katalikų Bažnyčios jerarchinę santvarką, lengva numanyti, jog kunigai nebūtų galėję taip drąsiai ir atkakliai priešintis, jei nebūtų turėję vyskupo paramos. Yra davinių manyti, jog vyskupas Valančius juos tuo reikalu skatinte skatino. Štai, Kražių klebonas Liorentas viename rašte Valančiui sako, jog jis, vyskupas, liepęs kunigams tikybą dėstyti tik „žemaitiškai-lietuviškai"; pats klebonas dėstąs taip „įsakytas žodžiu" (slovesnym rasporiaženijem)[8]). Savo žygius vyskupas ir kunigai ypač rėmė Muravjovo

[7]) Šimonių m-jo r. (Davidavičiaus reikalu) 1898 m. Nr. 4, ten pat, 299; inspektoriaus rap. 1897. XII. 21 (Diamento reik.), ten pat; gubernatoriaus r. 1897 m. Nr. 15293, ten pat, 277. Žurnal Min. Narod. Prosveščenija, 1870, 7 n., 59. (Sovremennaja Letopis').

[8]) R. vyskupui 1864. IV. 16.

cirkuliaru 1864. I. 1 (N 2), kuriuo draudžiama tik lenkų kalba, bet ne lietuvių. Pvz., tai nurodo Rietavo dekanas Justinas Federavičius savo aplinkraštyje dekanatui ir Valančius rašte gubernatoriui 1865. VI. 14. Taip pat buvo nurodoma, jog vaikai įstoją į mokyklą nemokėdami rusų kalbos, o kai pramokstą, jau pabaigią mokyklą. Pagaliau, dėl tikybos, dėstomos rusų kalba, tėvai neleidžią vaikų į mokyklą. Tokie motyvai buvo nurodyti vyskupo rašte gen.-gubernatoriui Kaufmanui 1866. VI. 8 (N 1087)[9]). Rusų kalbos netinkamumą katalikų tikybai dėstyti Kaunijoje pripažįsta ir rusas Gorbačikas vadindamas tai „nepatogiomis sąlygomis“ (nevygodnyja uslovija).

Anot Gorbačiko, tikybos mokslui buvo štai kokių vadovėlių: Aktas ir poterei (rusų raidėmis); Trumpas katekizmas (taip pat); Povsednevnyja molitvy (kasdieninės maldos); Kratkij katechizis; Rimsko-katoličeskij altarik; Sviaščennaja istorija vetchago i novago zaveta; Rim.-katoličeskij katechizis o povinovenii i predannosti Prestolu i Otečestvu našemu Rossii, per. Senčikovskago (Katalikų katekizmas apie paklusnumą ir atsidavimą sostui ir mūsų tėvynei Rusijai); Evangelička. Be to, kiekvienoje mokykloje buvusios „Kantičkos“, suprantama, rusų raidėmis. Minėtasis autorius sako, jog pirmąją žiemą buvę mokoma, be kitko, iš „Akto ir poterių“. Nors kai kur taip ir galėjo būti, tačiau apygardos vyresnybė tos knygelės vartojimą 1900 m. oficijaliai uždraudė. Tai ji padarė, Užvenčio tikybos mokytojui per direkciją paklausus, iš kokio vadovėlio mokyti pirmąjį skyrių. Apygardos motyvas — girdi, pradžios mokykloje tikyba dėstoma rusų kalba. „Aktas ir poterei“, tiesa, buvo spausdinti rusų raidėmis, bet vis dėlto lietuviška knyga[10]).

Kunigai dar kovojo dėl lietuviškų maldų už carą, taip pat maldų prieš ir po pamokų ,dėl dalyvavimo pravoslavų pamaldose, pagaliau, dėl katalikiškų paveikslų.

Direkcija 1886 m. tam tikru cirkuliaru pranešė mokytojams, jog maldą už carą reikią kalbėti rusiškai. Jos mokymas — mokyklos vedėjo, ne kunigo pareiga. Vėliau, katalikams priešinantis, jiems leista vartoti atskiras maldos tekstas, kuris buvo išverstas į

---

9) Plg. Cirkuliar po V. U. O., 1886, VI, 316.

10) Ten pat, 51 tol. ir 90; apygardos glob-jo r. 1900 Nr. 1577 ir visas tuo klausimu susirašinėjimas, DA, 323; plg. ten pat, 145.

rusų kalbą iš Missale Romanum. Šis leidimas duotas caro 1889 m. rugp. 8 d., šį reikalą iškėlus Kauno gubernatoriui[11]).

Atsirado kunigų, kurie atsisakė mokyti rusiškų maldų už carą. Taip 1886 m. padarė Mickūnas Ukmergės mokykloje. Rokiškio mokyklos tikybos mokytojas Petrošius (Petraš) 1887 m. dėl to visai nustojo lankęs mokyklą. O kai jis buvo tardymo tikslu mokytojo pašauktas, tai jo ir inspektoriaus Levickio akivaizdoje pasakė nelankęs, nes mokytojas jam buvęs uždraudęs maldą kalbėti lietuviškai, o rusiška malda esanti priešinga tiek jo paties įsitikinimams, tiek ritualinei katalikų kalbai. Tais pat metais rusiškos maldos už carą nemokė Veprių tikybos mokytojas. Apie Šilalės kunigą mokytojas raportuoja direkcijai (1890 m.), jog maldą už carą mokęs „žemaitiškai"[12]). Malda buvo kalbama net ir lotynų kalba (k. Malinauskas, Zarasų ap.).

Katalikai mokiniai buvo verčiami caro švenčių dienomis dalyvauti pravoslavų pamaldose cerkvėje. Kad kartais taip būdavo daroma ir šiaip pravoslavų šventėse, matyti iš globėjo cirkuliaro 1889 m. N 3051, kur jis konfindencijaliai praneša Kauno direkcijai, jog mokiniai nepravoslavai būtinai dalyvauja cerkvėje tik caro dienomis. Tą įsakymą direkcija (cirk. 1889 m. N 2246) taip pat konfindencijaliai pranešė mokytojams. Konfindencijalumas rodo, jog mokytojų savavaliavimui nebuvo užkirstas kelias, nes žmonės, nežinodami minėtųjų įsakymų, negalėdavo skųstis.

Kunigai mokiniams eiti į cerkvę neleisdavo. Direkcijos archyve yra tik vieno kunigo Mickūno tuo klausimu byla. Tačiau priešinimosi faktų turėjo būti nemaža. Apie tai galima spręsti iš Vid. Reikalų Ministerijos Tikybų Departamento vieno rašto Kauno direkcijai, kur liepiama pranešti vyskupui, jog dėl kunigų priešinimosi leisti vaikus į cerkvę pats reikalavimas nebūsiąs panaikintas, o kunigai būsią baudžiami[13]).

Tačiau, nežiūrint griežtų pareiškimų, rusų vyriausybė nusileido: 1897 m. birželio 25 d. išėjo tam tikras caro įsakymas (po-

---

[11]) Cirk. Nr. 9, DA, 200; Vid. Reik. Ministerio raštas Šviet. Ministeriui 1889 m. Nr. 3985, Sbornik postanovlenij, XI, 812; globėjo cirk. 1889 m. Nr. 5645.

[12]) Ukmergės m-jo r. 1886 m., DA, 438; Rokiškio m-jo rap. (1887), ten pat, 201; Veprių m-jo r. 1887 m., ten pat; Šilelio m-jo r. 1890 m., ten pat, 203.

[13]) Ukmergės m-jo r. 1886 m., DA, 438; departamento r. 1889 m. Nr. 136, ten pat, 200.

velenije-. Jis yra toks: „1. Privalomą ir priverčiamą civilių vadybų atvirųjų mokslo įstaigų mokinių nepravoslavų caro dienomis pravoslavų pamaldų lankymą — visur panaikinti ir 2. tose atvirose civilių vadybų mokslo įstaigose, kur yra žymus skaičius kitatikių, bendrą visiems krikščionims mokiniams prieš pamokas kalbamą maldą — pakeisti atskira malda pagal tikėjimus, kaip reikalauja tų tikėjimų nuostatai“[14]) Rusų laikraštis „Svet“ 1897 m. N 292-me įžanginiame straipsnyje pažymėjo kaip nusileidimo priežastį užsienio gandus apie Rusijos netoleranciją, tačiau, aišku, jie buvo tik priešinimosi atbalsis. Protestavo visa katalikų visuomenė be tautybių ir luomų skirtumo, atseit, pasauliečiai, dvasininkai, lietuviai, lenkai ir kiti. Kaunijos ir kitų katalikiškų gub-jų kunigų priešinimasis buvo to sąjūdžio įkvėptas ir palaikomas.

Kaip matom, caro įsakymas nenustato, kuria kalba maldas reikia kalbėti; tas dalykas pavestas Švietimo Ministerio ir sričių viršininkų — general-gubernatorių nuožiūrai. Švietimo Ministeris 1897 m., susitaręs su Varšuvos gen.-gubernatorium, Lenkijoje nustatė šiokią maldos kalbėjimo tvarką: kiekvieno tikėjimo mokiniai prieš ir po pamokų maldą kalba atskirai, o kur to negalima padaryti — kalba iš eilės: pravoslavai, katalikai, protestantai. Be to, katalikai lenkai kalba lenkiškai, lietuviai — lietuviškai, o protestantai — vokiškai arba rusiškai.

Kokia maldos kalba buvo nustatyta Kaunijoje? Pradžios mokyklų direktorius cirkuliaru pranešė, jog Mogiliavo arkivyskupas, ministerio klausiamas, įsakęs visokias maldas už carą prieš pamokas kalbėti lotyniškai, o po pamokų — rusiškai[15]). Tai buvo privaloma ir Kauno gubernijai, kurios katalikai priklausė Mogiliavo arkivyskupui. Tik vysk. Paliulionis 1898 m., Švietimo Ministerio leistas, įvedė čia kitokį maldos tekstą: In nomine Patris, Veni Sancte Spiritus ir Sub tuum praesidium; po pamokų — Gratias tibi agimus Omnipotens Deus[16]). Čia pat reikia pažymėti, jog Kaunijos evangelikai-reformatai nepasinaudojo įstatymo teikiamąja privilegija ir pasiliko senąją pravoslavišką maldą.

Bet kunigai ir šiuo atveju pasirodė esą užsispyrėliai — nesi-

---

[14]) *Falbork i Čarnolusskij*, III, 2464.
[15]) 1897 m. Nr. 7581, DA, 282.
Apie būklę Lenkijoje, *Falbork*, III. 2464.
[16]) Tekstas prie dir-ariaus cirkuliaro 1898 m. Nr. 876, DA, 282.

tenkino lotyniška, bet pradėjo vartoti „žemaitišką" maldą. Direkcijai rašė tai darą, remdamiesi caro įsakymu (1897. VI. 25). Lietuvių kalba maldas kunigai pradėjo kalbėti šiose mokyklose: Veviržėnų, Plungės (Puidokas), Papilės (Pauliukas), Rietavo (Breiva), Šilalės, Švėkšnos, Kuršėnų (Motuzas) ir Endriejavo (Matijošius-Matiaš). Kun. Motuzas, direkcijos paklaustas, atsakė veikęs ne vyskupo ar kieno kito, bet caro išleistu paliepimu. Masinis kunigų priešinimasis rusų vyresnybei padarė nemaža rūpesčio: direktorius kreipėsi į globėją, tas — į ministerį. Apygardos globėjas 1897 m. pranešė, jog Švietimo Ministeris uždraudęs „žemaitiškas" maldas ir įsakęs kalbėti lotyniškas[17]). Globėjas paskui slaptai klausė direkciją, kaip šitas įsakymas vykdomas.

Leidus atskirą maldą katalikams, iškilo ir atskirų paveikslų reikalas, nes katalikai senu papročiu maldas kalba atsikreipę į kurį šventą daiktą. Kunigai pradėjo nešti į mokyklas kryžius ir paveikslus. Taip, pvz., buvo Dotnuvoje, Gargžduose, Raseiniuose, Kėdainiuose. Kol nebuvo katalikiškų paveikslų, mokiniai, kunigų patariami, maldos metu atsigręždavo nugara į pravoslavų paveikslą (ikoną). Taip atsitiko Kupiškyje. Ten vyresniojo skyriaus vienas mokinys (Chrapovickis) ta proga pasakė mokytojui: „Mes esame lietuviai, o ne rusai, ir mūsų lietuviškas įstatymas mums draudžia melstis pravoslavų paveikslui"[18]). Paveikslų dalykas atsidūrė pas Švietimo Ministerį, kuris 1897 m. spalių 12 d. caro įsakymo antrą punktą išaiškino ta prasme, jog katalikai galį neštis į klasę savo paveikslus. Iškilo klausimas, kur kabinti katalikų kryžių. Tą reikalą ir vėl gavo spręsti ministeris. Gautas atsakymas, jog kryžių reikią padėti šalia pravoslaviškojo. Globėjas ir Direktorius apie naują sutvarkymą pranešė tais pat metais atskirais aplinkraščiais.

Apie visus minėtuosius atsitikimus direkcijai pranešdavo mokytojai. Jie čia parodydavo nepaprastą uolumą, net skrupulingumą. Pavyzdžiai. Kadangi direkcijos cirkuliare (1897 m. N 7543) paminėti katalikų paveikslai (ikony), tai Gargždų mokytojas raportavo, jog kunigas atnešęs į mokyklą kryžių, o ne paveikslą.

---

[17]) Motuzo r. direkcijai 1897 m. spalių 2 d.; globėjo r. tų pat m. Nr. Nr. 11176, 11372, DA, 282.

[18]) „My litovcy, a ne russkije i naš litovskij zakon vospreščajet nam molitsia pravoslavnoj ikone". Mok-jo rap. 1897, Nr. 37, DA, 282.

Cirkuliare rašoma, jog paveislus leidžiama kabinti „tuose kambariuose, kur bus kalbama malda"; mokytojai (Kėdainių) klausia, ar čia suprantama klasė, ar kitas kambarys. Raseiniuose dėl to neleista katalikų paveikslo kabinti kitur, kaip mokinių kambaryje (bendrabutyje). Pagaliau, Kaltinėnų mokytojas teiravosi direkcijoje, ar galima katalikams mokiniams leisti klauptis maldos metu. Pasitaikydavo ir tokių uolių mokytojų, kurie ir po 1897 m-tų caro įsakymo mokinius regindavo lankyti cerkvę (Zarasai) arba dalindavo pravoslavų tikybos vadovėlius[19]).

Nors katalikų kunigai taip labai priešinosi ir jų įsileidimas į pradžios mokyklą rusų valdžiai darė daug nemalonumų, tačiau ir katalikų tikyba visą laiką buvo mokyklos programoje ir kunigai pasiliko jos dėstytojai. Mat, tai buvo glaudžiai susiję su rusiškojo švietimo sėkmingumu. Kunigas, rusų manymu, pradžios mokyklai suteikdavo tam tikro orumo ir ją suartindavo su liaudimi. Veliuonos valsčiaus valdyba 1873 m. (IV. 15) rašė taikos tarpininkui, jog atsakomybę dėl mažo mokinių skaičiaus reikią suversti kunigams. Taip manė ir direkcija. Ji savo 1889 m. apyskaitoje kaip priežastį mažo mokinių lankymosi pažymi iš dalies kunigų šaltumą mokyklos atžvilgiu. Čia (ir kitose apyskaitose) buvo remiamasi mokytojų raportais; šiuose buvo nurodoma, jog kunigų nesilankymas į pamokas neigiamai veikiąs mokinių gausingumą, kai kur (Kelmė) dėl to tėvai viešai grąžiną mokytojams rusiškus vadovėlius ir atimą vaikus. Pagaliau, patys žmonės siuntė direkcijai prašymus, kur grąso atimsią vaikus, jei mokykloje nebūsią kunigo (Kuršėnai, Kaunas, 1897)[20]).

Kunigai, tai žinodami, visaip išsisukinėdavo nuo mokyklos lankymo, dažniausiai teisindamiesi tiesioginėmis savo pareigomis — dvasinių parapijos reikalų aprūpinimu ir susisiekimo priemonių neturėjimu. Kad pastarasis argumentas neturėtų pagrindo, direkcija pasirūpino, kad kunigams į tolimesnes mokyklas valsčiai duotų pastotes. Be abejo, tam pačiam tikslui tarnavo ir skiriamos už

---

[19]) Raportai mok-jų: Gargždų (1897 m. Nr. 12) Kėdainių (t. m. Nr. 22), Raseinių (Nr. 51), Kaltinėnų (Nr. 34), DA, 282; raštai: globėjo 1898 m. Nr. Nr. 8757, 11528 ir Kauno gub-riaus t. m. Nr. 16626, ten pat, 262.

[20]) Dir-jos apyskaita 1889 m., DA, 208; *Kirjanovo* m-jo r. 1869 m., ten pat, 89; Kelmės m-jo r. 1897 m., ten pat, 277; reviz. *Tokarevskio* r. apie Švobiškio m-lą 1874 m., ten pat, 124; mokinių tėvų prašymai: Kuršėnų, ten pat, 282, Kauno, ten pat, 281.

tikybos dėstymą algos. Mokyklų dirketorių suvažiavimas 1871 m. rugpjūčio 7 d. nutarė katalikų kunigams, kurie iki šiol įvairiais valdžios nuostatais turėjo dėstyti dovanai, už tikybos pamokas skirti po 25 rublius per metus. Kadangi pinigus skirdavo valsčiai, tai kartais ir daugiau sudėdavo, pvz., Raseiniuose 35 rub. (1881 m), Ukmergėje 44 r. (1887 m.)[21]). Tam tikras paskatinimas buvo ir kunigų teisė pasirašinėti duodamus katalikams mokiniams baigiamuosius liudijimus, kurios net dainavimo ir gimnastikos mokytojai neturėjo. Kai suminėti skatinimai negelbėdavo, tai iš pradžių buvo prašyte prašoma. Prašydavo, kviesdavo kunigus patys mokytojai, dažnai po kelis kartus (Tiltiškiai); revizuodami inspektoriai liepdavo kviesti ir jų, inspektorių, vardu (pvz., Švobišky). Dar daugiau: direktorius kreipdavosi į vyskupą, primindamas, kad paragintų dvasininkus uoliau lankyti mokyklas. Pagaliau, gubernatorius grasindavo vyskupui pranešiąs apie neklausančius kunigus gen.-gubernatoriui, o tai buvo tas pats, kas ir pristatyti nubausti[22]).

Nors rusų valdžia praktikos sumetimais ir neišstūmė kunigų iš pradžios mokyklos, bet čia jų veikimą (jei iš viso toks galėjo būti tikybą bedėstant) labai suvaržė. Visų pirma — skyrimas. Pradžios mokyklų direktorius parinkdavo kandidatą ir atsiklausdavo gubernatoriaus, ar patikimas (blagonadežnyj), o vyskupo — ar priimtinas jam. Jei vyskupas parinktą kandidatą atmesdavo, turėdavo pristatyti kitus 2—3 kunigus; jei jo atmetimas, kaip sako cirkuliaras, būdavęs nepagrįstas, dalykas būdavo pranešamas Vidaus Reik. Ministeriui. Galutinai pradžios mokyklos katalikų tikybos dėstytoją tvirtindavo apygardos globėjas. Taip paskirto asmens vyskupas, neatsiklausęs mokyklų vyresnybės, negalėdavo kelti kiton vieton[23]). Vadinasi, tikybos mokytojų skyrimas buvo rusų mokyklų vyresnybės rankose. Suprantama, ji žiūrėjo, kad kandidatai visais atžvilgiais būtų ištikimi rusų valdžiai. Gubernatorius politišku atžvilgiu įtariamų kunigų netvirtindavo (pvz., Pandėlio klebono, 1884 m.), o jei jau dėstė tikybą — pranešdavo

---

[21]) Cirkuliar po V. U. O., 1872, II, 39; *Falbork* i *Čarnolusskij*, 1850 tol.;*Gorbačik*, 44; plg. ten pat, 164—201.

[22]) Dir-jos apyskaita 1876 m., DA, 141; plg. ten pat, 172.

[23]) Svetimų tikybų dvasinių reikalų departamento cirk. vyskupams 1897 m. Nr. 6363, DA, 262; globėjo cirk. 1911 m. 6189, ten pat, 784.

direkcijai, kad būtų atleisti (pvz., Tumas Mosėdyje), kas tuojau būdavo įvykdoma.

Taip pat ir tikybos mokytojo bei jo dėstymo priežiūra buvo pavesta rusų valdininkams. Oficijalią reviziją darydavo ne vyskupo atstovas, kaip kad pravoslavų tikybos dėstymą (ją revizuodavo blagočinnyj — dekanas), bet direkcijos mokyklų inspektoriai. Šiaip gi kasdieninė priežiūra buvo pavesta tos pačios mokyklos mokytojui rusui. Jis turėjo teisę ir pareigą, kol negaus direkcijos įsakymo, neleisti kunigo į mokyklą[24]). Tokiu būdu vien vyskupo skirtiems kunigams mokytojai neduodavo dėstyti tikybos. Iš keleto pavyzdžių suminėsiu Žeimius ir Veiviržėnus (1884 m.). Visokius cirkuliarus ir taisykles kunigams direkcija pranešdavo tik per mokytojus; per juos ji rinkdavo ir žinias apie kunigus. Vyskupas Paliulionis naujai paskirtam gen.-gubernatoriui skundėsi, jog mokytojai kontroliuoją kunigus, o direkcija, remdamasi mokytojų pranešimais, juos atleidžianti. Kokia buvo toji kontrolė ir kaip ją mokytojai vykdė, vaizdingai parodys žemiau duodami faktai. Globėjas 1882 m. išleido cirkuliarą (100), kuriuo įsakoma mokyklų vedėjams, kad katalikų tikyba turinti būti dėstoma atdaromis durimis (pri otkrytych dveriach). Kitas cirkuliaras (1885 m.) jau liepia eiti vedėjams į kunigų pamokas, drauge grasindamas didele atsakomybe, jei to nevykdys.

Kaip mokytojai vykdydavo šį įsakymą? Vieni patys sėdėdavo per kunigo pamokas, kiti už durų klausydavosi (Smalvių), pagaliau, buvo atsitikimų, kai mokytojai kunigo kontroliuoti nusiųsdavo į klasę savo mažamečius vaikus (Biržų m-jas nusiuntė mergaitę). Neretai kontrolės metu mokytojai su kunigais ginčydavosi dėl tikybos, kad net globėjas atskiru raštu turėjo tai uždrausti; kartais prie mokinių net įžeisdavo kunigą (Kvetkų m-jas)[25]). Apie tikybos pamokas mokytojai direkcijai pranešinėdavo tiesiog smulkmenas: perdaug klausinėjama praeitų pamokų, mokymo procedūra (liepta skaityt iš vadovėlio, kai mokiniai atsakinėja), Katalikų Bažnyčia

---

[24]) Raštas Lietuvos ir Vilniaus Arkivyskupo (pravosl.) globėjui 1907 m., Nr. 8935, ten pat, 159 (insp. skyrius); cirk. 1894 m. Nr. 1463 (apie kunigų neleidimą į pamokas), ten pat, 200.

[25]) Mok-jų raportai: Smalvių 1886 m. Nr. 35, ten pat, 203, Biržų 1888 Nr. 35 (įvykis su mergaite II. 9); Globėjo r. 1897 m. Nr. 2551, ten pat, 262; Žem. vyskupo r. 1869 m. Nr. 2214, ten pat, 89.

lyginta su Nojaus laivu... Kiek mokytojai buvo uolūs kunigų skundikai, rodo atsitikimai, kur skundus rasdavo klaidingus patys rusų valdininkai: taikos tarpininkai (1871 m. Batakiuose), globėjas (kun. Mickūno byla 1887 m.), gubernatorius (1887 m. Smalviuose)[26]. Buvo net tokių, kuriems vien matyti kunigą buvo nepakenčiama (Pašvitinio Zverevas). Apskritai, rusų valdininkai buvo linkę perdėti katalikų kunigų kaltinimus. Ryškų pavyzdį paduoda patsai Kauno gubernatorius savo slaptame cirkuliare 1900 m. (X. 16). Jis čia rašo, jog vienas policijos valdininkas (stanovoj pristav) tam tikrose kunigų elgesio knygose vieną kunigą atestavęs kaip „karštą fanatiką“ (jaryj fanatik). Jam paprašius įrodymų, valdininkas atsakęs: „Labai ilgai laiko Mišias ir nuolat namie meldžiasi vengdamas draugijos“. Net gubernatoriui valdininką tekę subarti[27]).

Šitokios sąlygos, aišku, buvo nenormalios tikybos dalykui dėstyti. Mokyklų revizorius Bunakovas, 1887 m. revizavęs 19 mokyklų, raportavo jose tik vieną kunigą radęs pagyrimo vertą už dėstymą. Ir vėliau buvo tas pats: inspektorius Kazanskis, 1893—4 aplankęs 55 mokyklas, rado tik vieną kunigą „turintį meilės rusų mokyklai“. Dalykai nepagerėjo ir po kelerių metų: 1897 m. direktorius savo metinėje apyskaitoje konstatuoja menką katalikų tikybos mokėjimą[28]).

Keli žodžiai apie kitų tikybų dėstymą. 1886 m. Švietimo Ministeris liuteronų tikybą „leido“ (razrešil) dėstyt rusų kalba. Ji Kaunijoje buvo dėstoma rusų kalba tomis pat sąlygomis, kaip katalikų tikyba, vadinasi, tik pirmaisiais mokslo metais leista gimtoji kalba. Tačiau nevisuomet paisyta šitų nuostatų. Tauragėje visuose skyriuose dėstyta vokiečių kalba (1899 m.), taip pat ir Kaune, Biržuose — latvių kalba (1893 m.), čia pat jaunesniam skyriui dėstyta net lietuvių kalba (1899 m.). Apie esamų taisyklių nesilaikymą rusai mokytojai raportuodavo direkcijai. Mahome-

---

[26]) Raportai m-jų: Batakių 1869 m. Nr. 1, ten pat 89, Tytuvėnų 1898 m. Nr. 21, ten pat, 299; gub-riaus cirk. 1871 m. Nr. 6419, ten pat, 96; globėjo r. 1887 m. Nr. 1374 ir Nr. 2, ten pat, 198.

[27]) Spornik osobych cirkuliarov Kovenskago gubernatora (slapti cirkuliarai), Kovna, 1900; DA, 106 (*Zverevo* laiškas).

[28]) Raportai: *Bunakovo* 1887 m. kovo 9 d., *Kazanskio*, ten pat, 393; dir-jos ap-ta, ten pat, 275.

tonams varžymų nebuvo. 1903 m. Kauno gubernatorius cirkuliare (N 17703) rašo, jog jie galį savo vaikus mokyti tikybos pas ką norį; matyt, čia duodama laisvė ir dėl dėstomosios kalbos.

Taip buvo iki 1905 m., kai caras balandžio 17 d. išleido įsakymą senatui (ukaz pravitelstvujuščemu senatu). Įsakymo § 14 nepravoslavų tikybą leidžia dėstyti gimtąja kalba[29]). Tuomet pasibaigė ir kunigų priešinimasis.

[29]) Cirkuliar po V. U. O., 1906, IV, 122 toi Apskritai tikybos dėstymo reikalui: Cirkuliar po V. U. O., 1886, VIII; Sbornik Cirkuliarov Kovenskago gubernatora za 1903 g. Kovna, 1904; DA, 235, 309.

2.

ŽMONIŲ PRIEŠINIMASIS

Visų pirma pačių rusų valdininkų lūpomis konstatuosim žmonių priešinimosi faktą. Paskui išnagrinėsim atskirus priešinimosi atvejus: nenorą daryti mokyklų stiegiamuosius nutarimus; atsisakymą išlaikyti mokyklas; vengimą leisti į jas savo vaikus,, ypač mergaites; savavališką pasipriešinimą mokytojams; lietuvių kalbos pamokų reikalavimą ir pastangas išvengti rusiško švietimo, steigiant slaptas savo mokyklas. Pagaliau, atskirai pasvarstysime griežčiausią pasipriešinimo formą, kuri pasireiškė kartu su 1905 m. revoliucijos banga.

Kaip žmonės žiūrėjo į jiems peršamą svetimos dvasios mokslą ir mokyklą, be jokio miglotumo 1881-aisiais metais parašė Raseinių apskrities taikos tarpininkas K. P. M. Direkcijai. Jis sako: „Valstiečiai iš mokyklos nemato jokios naudos. To maža, — visur tiek auga pasišlykštėjimas švietimo dalyku, jog niekur tam reikalui gera valia jau nebeskiriama pinigų"[1]). Kitoje vietoje tame pačiame rašte apibūdinami žmonių santykiai su mokytoju: „Valstiečiai nuo mokytojo nusigręžė jeigu ne su neapykanta, tai su abejingumu, ir pinigus skirti jie kiekviena proga kaip vienas priešinasi". Tokius reiškinius tarpininkas nesusilaiko nepavadinęs „rimta ir liūdna būkle" (serjoznoje ir pečalnoje položenije). Taip charakterizavęs esamą būklę, jis reikšmingai pasisako dėl naujų mokyklų steigimo, klausdamas: „Ar veisti po to tokias vietas, kur liaudis išmoksta ugdyti neapykantą to švento dalyko (mokyklų, J. M.)?.. Ar verta pakartoti darbus anų geros valios žmonių, — atseit, iš

---

[1]) „Krest'jane nikakoj polzy ot učenija ne vidiat. Bolše togo: vezde do togo rastet otvraščenije k delu narodnago obrazovanija, čto slučai dobrovolnago raschodovanija ne eto delo uže nigde neimejut mesta". Raštas Nr. 2466, DA, 165.

anksto neklaidingai nenumačius pasėkų, kurias duos taikomos priemonės, imti tas priemones taikinti, nors aiškiai matomas jų kenksmingumas?"[2]). Tokios nuomonės buvo ir Telšių apskrities tarpininkas. Tais pat (1881) metais jis rašo direkcijai, jog „žmonės, nematydami naudos iš mokytojo, atkakliai atmeta visokias išlaidas jiems išlaikyti ir jų būklei gerinti; jie vykdo tik tokius reikalavimus, kurie jiems iš tikrųjų privalomi"[3]). Šio lietuvių priešingumo priežastį mokytojai (Rozalimo) pažymėjo iš dalies esant įsitikinimą, jog mokykla kėsinasi prieš tikėjimą ir tautybę. Taip pat buvo minima „lietuviška propaganda" prieš rusiškas mokyklas, kuri pradėjusi veikti „pabaigoje aštuoniasdešimtųjų ir pradžioje devyniasdešimtųjų metų". Pagaliau, rusų šventikas L. Pajevskis savo laiške Kulinui, rašytame 1875 m. kovo 15 d., mini dar vieną priežastį, dėl kurios tėvai nusigręžia nuo mokyklų — jos sugadinusios vaikus. Jo žodžiai: „...Nusilpo pačių tėvų pasitikėjimas mokykla ir jos paprasta širdinga meilė; jie perdėm skundžiasi, kad vaikai esą pagadinti: šiurkštūs, nepaklusnūs, sukietėjusios širdies" ir t. t.[4]).

Pradžios mokyklos Kauno gubernijoje buvo steigiamos valsčių nutarimais. Žinoma, valdžia galėjo apsieiti ir be jų, tačiau čia buvo svarbu mokyklų išlaikomieji mokesčiai, kurių be valstiečių sutikimo bei nutarimo negalima buvo iš jų imti. Tai kaip lietuviai valstiečiai nutardavo steigti svetimas rusiškas mokyklas ir tam paskirdavo naujus mokesčius? Aišku, jie priešindavosi. Nutarimų daryti į Kauno guberniją pirmą kartą kelis inspektorius išsiuntė globėjas Kornilovas 1864 m. birželio mėnesį. Lapkričio vidury jie grįžo, tiesa, daug kur padarę nutarimų, bet pažymėjo, kaip sunkiai tas darbas ėjo. Vienas inspektorius — S. A. Boričevskis (pirmiau buvęs Panevėžio gimnazijos inspektorius), Panevėžio Mok-jų Seminarijos direktorius, jos atidaromoje kalboje atvirai pasakė, jog gyventojai buvo nenuolaidūs (nepodatlivost' krestjan). Kai

---

[2]) „Plodit'-li posle togo čislo mest, gde narod priučivajetsia pitat' vraždu k tomu sviatomu delu?.. Povtoriat'-li nyne dejanija tech radetelej, t. j., ne opredelivši bezošibočno posledstvija prinimajemych mer, pristupit' k vypolneniju tech mer, daže pri vidimoj ich zlovrednosti?".

[3]) 1881 m. Nr. 330, DA, 165.

[4]) Russkoje delo, 235—6; Rozalimo m-jo r. 1893 m. Nr. 40, 1901 m. Nr. 22, DA, 239, 336.

kurie valsčiai (Skapiškio) savo nutarimuose pripažįsta, juos darę verčiami — taikos tarpininkas taip įsakęs viršaičiui[5]).

Nutarimų ir mokyklų steigimo procedūros tikrąjį veidą atskleidžia (1865 m.) Plungės mokytojo raportas, kur išskaičiuojami asmens, pasirašę mokyklos atidarymo aktą: taikos tarpininkas, apskrities karo viršininkas, civilinis apskrities viršininkas, žandarų viršininkas ir valsčiaus viršaitis. Nutarimo tekstas būdavo surašomas iš anksto ir, taikos tarpininkui bei kitiems valdininkams dalyvaujant, patiekiamas žmonėms priimti. Neretai valsčiaus raštininkai (jie visi buvo rusai pravoslavai) paaiškindavo, jog toks esąs aukštesnės vyresnybės įsakymas.

Tokiomis aplinkybėmis išgautų nutarimų valstiečiai nenorėdavo vykdyti, reikėdavo po keletą kartų priminti (Kelmė, Nemakščiai, Viduklė, Girkalnis, Šiluva, Lioliai). Nepaisymas nutarimų turėjo būti chroniškas ir atkaklus, kadangi jo nepajėgė likviduoti vietinė mokyklų vyresnybė, atseit, apygarda ir direkcija, — dalykas atsidūrė Švietimo Ministerijoje. Ji 1873 m. rugpiūčio 22 d. išleido cirkuliarą, kuriuo įsakoma, kad valsčių sueigų nutarimai būtų tvirtinami taikos tarpininkų, nes kitaip valstiečiai jų nepildą ir antrą kartą nutarią visai priešingai. Šiaulių apskrities tarpininkas tam tikru cirkuliaru valsčių valdyboms bandė tą dalyką visai griežtai tvarkyti. Jis įsako visada valstiečiams priminti štai ką:

1. Pradžios mokyklų laikymas valsčiams privalomas.

2. Jei kur bus nutarta neskirti lėšų, toks nutarimas bus patiektas panaikinti taikos tarpininkų suvažiavimui.

3. Jei ir toliau priešinsis, tarpininkas baus pinigais valstiečius, dalyvavusius sueigoje[6]).

Tačiau ir tai nedaug tepadėjo, nes ir vėliau pasitaiko atsisakymų: Aleksandravėlės (1885 m.), Rumšiškių ir Žeimės valsčiai atsisakė mokėti pinigus Jonavos pradžios mok-los amatų skyriui išlaikyti. Tiesa, už tai buvo baudžiami, tačiau tas faktas liudija, jo gpasipriešinimas buvo kone nuolatinis ir, antra, išblaško visas abejones dėl nutarimų laisvumo. Dėl to 1886 m. direkcija jau

---

[5]) Nutarimas 1865 m. DA, 55; (kaip inspektoriai išgaudavo nutarimus). Cirkuliar po V. U. O., 1872, XII, 495, Russkoje delo, 308, *Gorbačik*, 19, 36, Žurnal Min. Narod. Prosveščenija, 1870, 6 n. (čast' 149), 159 tol.

[6]) Spornik rasporiaženij, V, 1281 (min-jos cirk-ras); Cirkuliar po V. U. O., 1888, V, 282 tol.; inspektorių rap-tai apie nutarimų nevykdymą, DA, 43.

projektavo atidaryti 100 mokyklų ne valstiečių lėšomis, bet, deja, neištesėjo. Po 9 metų, būtent — 1895 metų apyskaitoje direkcija iš pradžių konstatuoja, jog mokyklų steigiamieji nutarimai buvo išgauti griežtomis priemonėmis, paskui pareiškia, jog daugiau negalima steigti mokyklų valsčių lėšomis. Žmonės vis priešinosi. 1901 m. 26 valsčiai atsisakė statyti naujus mokyklų namus, 13 atsisakė daryti kapitalinį remontą ir 22 — mažą remontą. Vadinasi, lietuviai rusiškas mokyklas steigė ir finansavo verčiami. Dėl to keista girdėti, kad apygardos globėjas Popovas 1903 m. iškilmingoje kalboje jų sudedamus pinigus pavadino aukomis (žertvy)[7].

Kai mokyklos būdavo įsteigtos, lietuviai jas boikotuodavo, neleisdami ar vengdami leisti į jas savo vaikus. Taip buvo jau 1865 m. Anot apygardos inspektoriaus Novikovo, neretai mokytojams tekdavę dirbti su 2—3 mokiniais. Vienas mokytojas savo atsiminimuose net pasisakė, jog būdavę dienų, kai į pamokas neateidavę nei vieno mokinio[8]. Manyta valstiečius priversti griežtumu. 1865 m. vienas inspektorius siūlė direkcijai, kad gen.-gubernatorius paskirtų pabaudą už neleidimą vaikų į mokyklą. 1866 m. gruodžio 13 d. išėjo gubernatoriaus cirkuliaras tarpininkams ir kariškiems apskričių viršininkams, kad pašalintų nereguliarų vaikų lankymąsi. Matyt, griežtumu nevisur pasiekta, ko norėta: kai kurie mokytojai (Oniškio) šaukdavosi valstiečius pas save ir jiems stengdavosi įkalbėti siųsti vaikus, pagaliau, būta atsitikimų, jog net važiuodavo ir vaikščiodavo po kaimus rinkdami mokinius[9].

Ypač buvo spiriamasi prieš mergaičių mokymą - rusinimą. Direkcija vienoje savo metinėje apyskaitoje pažymi, jog valstiečiai į mergaičių lavinimą žiūrį „su įtarimu ir nepasitikėjimu“ (s podozrenijem i nedoverijem). Taujėnų mergaičių mokytoja raportavo, jog jai kunigai daug kliudą[10]. Tuo tarpu lietuvių mergaičių surusinimas buvo vienas iš rusų valdžios programos punktų. Tai pažymėta ir instrukcijoje V. M. A. direkcijų Mokyklų Tary-

---

[7]) Reč', proiznesionnaja g. popečitelem V. U. O. *Popovym*, Vilna, 1903, 35; *Gorbačik*, 78—83; DA, 264.

[8]) DA, 55; Russkoje delo, *(Novikovas)*, 311—12; *Gorbačik*, 34 (m-jo atsim-ai).

[9]) Babtai, Oniškis. Babtų m-jo r. 1865 m. DA, 55; Oniškio m-jo r., ten pat, 235.

[10]) Dir-jos ap-ta, DA, 208; Taujėnų m-jos r., ten pat, 239; *Gorbačik*, 50, 61.

boms (§ 20). Aukštieji švietimo ir ne švietimo valdininkai kiekviena proga ragindavo lietuvius leisti į mokyklą savo mergaites. Globėjas, 1871 m. gruodžio mėnesį lankydamas Kaunijos pradžios mokyklas, visur pabrėžė šitą reikalą: ragino pačius valstiečius, o mokytojus ir tuos kunigus, kurie „atrodė patikimi“, kvietė čia parodyti savo uolumą. Tas pats buvo daroma ir per kitas vizitacines keliones, pvz., 1899 m. Gubernatoriai, lankydami guberniją, irgi primindavo mokytojams, kad pasistengtų daugiau mergaičių pritraukti. Tačiau visos rusų pastangos šiuo atžvilgiu nedaug ką tepasiekė. Tai matyt iš žemiau dedamos lentelės, sudarytos pagal Gorbačiką[11]).

Lentelė 4.

Metai	Valstiečių luomo mokinių iš viso		Katalikų	
	berniukų	mergaičių	berniukų	Mergaičių
1868	4535	383	4259	203
1869	5515	244	5325	238
1870	6009	218	5893	250
1871	6090	240	5801	259
1872	6799	217	6542	204
1873	6972		6806	
1874	8209		8093	
1875	9029	168	8993	141
1876	8988	189	8884	208
1877	7924	212	7912	221
1878	7767	217	7611	197
1879	7766	215	7803	214
1880	7542	223	7472	246
1881	7237	231	7224	256
1882	7296	255	7345	312
1883	7883	292	7614	303
1884	9176	333	9022	317
1885	9229	311	9149	311
1886	9082	387	8800	286
1887	9018	388	8692	341
1888	8538	362	8320	345
1889	8220	357	8886	300
1890	8299	413	7991	326
1891	7646	474	7363	397
1892	7983	488	7634	463
1893	7858	581	7439	573
1894	8535	699	796[illegible]	661
1895	8660	815	8334	752
1886	9466	899	nepažymėta	
1897	11347		10633	
1898	12623		12007	
1899	13329		11114	

11) Očerki, 24—25. Jo skaičiai kiek skiriasi, nors nežymiai, nuo kitų statistikų, pvz., direkcijos 1866—69 m., plg., DA, 75.

Kadangi lietuviai anais laikais beveik visi buvo valstiečiai ir katalikai, tai duotieji skaičiai parodo maždaug tikrą jų mergaičių švietimo būklę. Čia mes matom, jog per pirmuosius 10 metų (1868—1878) lietuvių mergaičių skaičius ne tik nepakilo, bet net sumažėjo. Toliau jų skaičius, tiesa, didesnis, bet vis dėlto, palyginus su berniukų, labai mažas.

Kad būtų suprantamas tolimesnis dėstymas, turiu nurodyti pirmutinį ir vyriausią kurstytoją prieš rusiškas mokyklas. Tai Valančius. Jau 1868 m. Tilžėje išleistoje knygelėje „Ape sielawartus bažniczios szwentos" štai ką jis rašė apie Rusų valdžią: „Visas katalikų mokyklas parapijose užgrėsė, o įtaisė skyzmatiškas; atsiuntė mokytojus dykūnus, laidokus, girtuoklius, spiria katalikus, uždėdamas štruopas, leisti vaikus į anas mokyklas, idant pasileidę nebeturėtų šv. tikėjimo tvirtybės. Taip, neįgalėdami senųjų, tikis priversią vaikus į skyzmą". Tais pat metais ir ten pat išleistame „Parspieime" liepia boikotuoti m-las: „Žmonės turi geriau mokėti štruopas, nekaip leisti savo vaikus į maskolių mokyklas". „Prajautime" (1869 m.) liepia neleisti į rusiškas mokyklas mergaičių. Tai tik pavyzdžiai iš gausiai Valančiaus leistų brošiūrų (*Mot. Valančius,* Maskoliams katalikus persekiojant, Kaunas, 1929).

Be pasyvaus, taip sakant, priešinimosi, būta ir griežtesnių išsišokimų. Pačių rusų dokumentai rodo štai kokius faktus. Į Vainutą (Raseinių ap.) gyventojų, triukšmaujančių dėl mokyklos, nuraminti buvo atvykęs net apskrities karo viršininkas su kariuomene[12]). Panašus įvykis buvo ir Veliuonoje. Rusų vyresnybei pradėjus kaltinti kunigus, kad dėl jų kaltės nesą mokykloje mokinių, žmonės ėmė vaikščioti gaujomis ir grasinti mokytojams. 1873 m. balandžio 15 d. Veliuonos, Seredžiaus ir Vilkijos (gretimų valsčių) mokytojai padavė direkcijai kolektyvų raštą, pažymėdami, jog jų gyvybei gresiąs pavojus[13]). Smalvių (Zarasų ap.) mok-jas 1886 m. pranešė direkcijai, jog jo mokykloje per egzaminus į klasę įbėgusi viena kaimietė ir variusi sūnų namo, girdi, mokykloje nėsą kunigo.

Devynioliktojo šimtmečio pabaigoje kaimiečiai savavališkai pradėjo nešti į mokyklas kryžius. Charakteringas įvykis Alsė-

---

[12]) *Kulino* laiškas *Kornilovui.* 1871. XII. 25. Russkoje delo, 218—19.
[13]) DA, 110.

džiuose. 1896 m. vasario 17 d. du valstiečiai per pamokas atnešė į mokyklą kryžių. Mokytojas juos sugrąžino, girdi, greitu laiku sulauksiąs direkcijos leidimo. Vasario 21 d. juodu su kitais trimis žmonėmis atneša vėl tą patį daiktą ir parodo valsčiaus valdybos raštą, kuriuo mokytojas prašomas priimti kryžių, „remiantis valsčiaus sueigos nutarimu" (sueiga sausio 11 d. buvo paskyrusi 10 rub. kryžiui nupirkti ir išrinkusi atstovus jam nešti). Mokytojas neduoda kryžiaus kabinti ir pašaukdina viršaitį. Visų akivaizdoje valstiečiai prikala atneštą kryžių ir mokiniams liepia melstis į jį. Žinoma, apie visa tai mokytojas praneša direkcijai, ir per apygardos globėją byla pasiekia gen.-gubernatorių. Pasekmė — keli valstiečiai gauna kalėti. Po to mokytojas pradėjo skųstis negalįs išeiti iš namų, nes bijąs užpuolimo. Tačiau mokyklų vyresnybė kryžiaus nepajudino iš vietos. Norėdama juo nusikratyti, įsakė mokytojui paversti savo kambarius mokykla, o senąją mokyklos klasę su kryžium paversti mokinių bendrabučiu. Mokiniai triukšmavo: susirinko į senąją klasę ir atsisakė eiti į naująją, o kai mokytojas ėmė vyti, išbėgiojo namo. Tėvai, savo ruožtu, 1897 m. balandžio 27 d. padarę sueigą, nutarė mokytoją patraukti tieson už mokyklos įtaisymų gadinimą ir savavališką kambarių perdirbinėjimą. Visus tam reikalui valsčiaus susirinkimus leido taikos tarpininkas, kuris pasiaiškino, remdamasis įstatymais negalėjęs neduoti leidimo. Atsakydamas į tėvų skundą, apygardos globėjas smarkiai mokytoją išbarė, o mokinių tėvams davė kai kurių lengvatų[14]). Buvo kėsintasi atnešti kryžių taip pat Lieplaukėje (1896 m.), Pavandenėje (1898 m.) ir kitur. Pavandenėje mokytojas prašė kunigą sulaikyti žmones.

Kas iš to išėjo? Rusų valdžia stengėsi gražumu žmones nutildyti. 1896 m. globėjas išleido pradžios mokyklų direktoriams cirkuliarą, kuriuo mokinių tėvams leidžiama eiti į klasę pamokų metu; jie net galėjo prašyti mokytojo, kad mokinius paklausinėtų, kas dėstoma. Tai pažymėta ir prie Alsėdžių bylos sprendimo[15]).

Lietuviai nuo pat Muravjovo švietimo kampanijos pradžios nurodė rusams, kokios mokyklos jie nori. Jie reikalavo, šalia rusų,

---

[14]) Globėjo baramoji rezoliucija yra dir-jos rašte mok-jui 1897 m. Nr. 10599. Šis ir kiti bylos raštai (gen.-gub-riaus, globėjo, direktoriaus, taikos tarp-ko, mokytojo) yra DA, 272.

[15]) Dir-jos r. 1897 m. Nr. 10599, DA, 272.

lietuvių kalbos pamokų. Yra užsilikę kelių valsčių tuo reikalu nutarimai: Papilio (1864 m.), Kvetkų (1864 m.), Rokiškio, Zarasų ap. (1864 m.), Panemunio (1865 m.), Palėvenėlės (1865 m.)[16]. Pastarasis valsčius lietuvių kalbą padėjo net pirmoje vietoje, būtent — reikalavo „lietuvių ir rusų kalbos rašto bei skaitymo“ (litovskoj i russkoj gramoty). Panemunio ir Rokiškio valsčiai sako, jog jie skirsią pinigus mokyklai, kur bus mokoma rusų ir lietuvių kalba. Tėvais sekdavo kartais ir vaikai. Štai, Josvainių mokytojas 1865 ir 1866 m. pranešė direkcijai, jog jo 2 mokiniai pareikalavę mokyti „žemaitiškai“. Mokytojui to nepadarius, vaikai atsisakė mokytis rusiškai ir apleidę mokyklą, kurių vienas visai negrįžęs[17]. Pagaliau, drąsesnieji tėvai reikalaudavo, kad mokytojas ir su jais kalbėtų lietuviškai, pvz., Alsėdžiuose atnešę kryžių.

Kadangi žmonių reikalavimų nebuvo paisoma, tai jie pradėjo steigti savo atskiras mokyklas. Kaunijoje nerusams ir nepravoslavams nebuvo leidžiama turėti privačių mokyklų (žydams kartais būdavo padaroma išimtis). Tokiu būdu beliko steigti slaptas, kurios rusų valdžios buvo griežtai uždraustos. Apskritai, Rusijoje slaptas mokymas jau 1834-ųjų m. įstatymu buvo baudžiamas; draudimas pakartotas 1842 m.[18]. Kauno gubernijai buvo specialių nuostatų. 1871-ųjų m. instrukcija inspektoriams V. M. A. (20 §) įsako tyrinėti, ar nėra slaptų mokyklų ir ar jose nemokoma neleidžiama kalba. Tačiau kol kas nebuvo čia pastovių fiksuotų taisyklių. Tokios taisyklės buvo išleistos tik 1892 m. (VI. 3 d.). Jos buvo privalomos visoms vadinamosioms vakarų gubernijoms: Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliavo, Kijevo, Podolijos ir Volynės. Taisyklės paskui buvo įdėtos į įstatymų rinkinį (svod zakonov). Jomis baudžiami iki 300 rub. pinigais arba iki 3 mėnesių kalėjimo visi, kas be valdžios leidimo įsteigs ar laikys betkokios rūšies mokyklas. Baudimas apima: mokytojus, tuos, kurie davė patalpą ar šiaip padėjo mokyklai (mokymo priemonėmis ir

---

16) Gali būti ir Palėvenės, nes rusiškai parašyta „Polovenskaja volost'“, o Palėvenė ir Palėvenėlė turėjo vieną vardą — Poloven. Plg. Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. na 1915 god, miestelių sąrašas.

17) DA, 55.

18) Sbornik postanovlenij, II, časť 2, 203—4.
Vidurinėje Rusijoje kaimuose galėjo mokyti kas norėjo, kad tik būtų politiniu ir doroviniu atžvilgiu ištikimas. Šviet. Min-jos cirk. 1882. II. 14. Žr. *Falbork* i *Čarnolusskij*, III, 1738.

kitkuo), taip pat tą, kas dalyvavo mokyklos vedime, pagaliau ir visus, mokėjusius mokestį už mokslą. Įstatymu draudžiama ir turintiems namų mokytojo teises (domašnij učitel) be atskiro leidimo mokyti kelių šeimynų vaikus[19]). Charakteringa, kad Rusijos sritims už tą patį dalyką buvo daug lengvesnės bausmės: sostinėse bausta iki 200 rub., kituose miestuose — iki 75, o kaimuose, — vos iki 5 rubl. Vakarų gubernijose už slaptą mokymą buvo baudžiami visi, nežiūrint jų tikėjimo. Taip paaiškino ministeris apygardos globėjui 1894 m. (N 13362).

V. M. Apygardoje bylas dėl slapto mokymo keldavo pradžios mokyklų direktoriai. Ir šiaip jų žinioje buvo visas tas reikalas. Tuo klausimu K. P. M. Direktorius nuolat instruktuodavo mokytojus. Yra likę cirkuliarai: 1884, 1886, 1892, 1895 metų. Gubernatorius, savo ruožtu, slaptas mokyklas sekti įsakydavo policijos valdininkams[20]).

Lietuviai savo vaikus slaptai pradėjo mokyti, kai tik rusai griežtai ėmė drausti nerusišką mokymą. Jau 1866 m. Josvainiuose po namus buvo mokoma „žemaitiškai". Kad toks mokymas buvo labai paplitęs, rodo faktas, jog ne vienas mokytojas rašydavo direkcijai, girdi, vaikai ateiną į mokyklą jau mokėdami lietuviškai rašyti ir skaityti. Mokytojai iš to spręsdavo apie nelegalias mokyklas. Jie, berankiodami po namus išlaksčiusius mokinius, kai kada juos užtikdavo beskaitančius „žemaitiškas knygas"[21]). Tikslios žinios, kiek rasta slaptų mokyklų, direkcijos archyve yra iš 1895-ųjų ir 1897-ųjų metų. Jas suimu į lentelę.

---

[19]) Svod zakonov, XV, 1052, Cirk. po V. U. O., 1892, IV, 219 tol.

[20]) *Falbork* i *Čarnolusskij*, I, 510; DA, 262, 200 (slapti cirkuliarai apie slaptas m-las); gubernatoriaus cirk. policijos vadui ir apskričių virš-ams 1887 m. Nr. 3662, Sbornik cirkuliarov Kov. gub-ra, Kovna, 1890.

[21]) Apie Josvainių slaptą mokymą gubernatoriaus r. 1867 m. Nr. 11549, DA, 75 ir tuo pat klausimu 55.

Joniškio (1893 m.) ir Apso (1880 m.) mok-jų raportai, ten pat, 119; plg. *Gorbačik*, 33 tol.

Lentelė 5.

Metai	Apskritys	Slaptų mokyklų	Jose mokinių
1895	Zarasų	5	33
	Kauno	7	30
	Ukmergės	1	17
	Šiaulių	1	4
	Telšių	1	2
	Raseinių	nerasta	
	Panevėžio	nerasta	
1897	Ukmergės	3	25
	Raseinių	2	21
	Kauno	3	15
	Šiaulių	2	14
	Panevėžio	1	12
	Zarasų	1	4

1895-ųjų metų direkcijos apyskaita sako, jog tais metais slaptose mokyklose mokinių buvę mažiau negu praėjusiais 133. 1896 m. buvę 60 mokinių daugiau negu 1897-aisiais. Tokiu būdu turime žinias 1894—97 metų. Tačiau čia turima omeny susektos mokyklos. Suprantama, buvo ir nesusektų.

Kiek žmonių ir kokiomis bausmėmis nubausta? 1897 m. už slaptą mokymą nubausti 183 asmenys (praeitais — 148). Bausmės dydis — 3—100 rublių. Tų mokyklų mokytojai, direkcijos pranešimu, gaudavę iš mokinių tėvų visą išlaikymą ir po ½—1 rub. per mėnesį. Ko jie mokydavo? 1897 m. direkcijos apyskaitoje jų programa šiaip nužymėta: rašymas skaitymas lietuvių ir lenkų kalba, aritmetika, dailyraštis ir rankų darbeliai. Matyt, čia minimi visų rastųjų mokyklų dėstomieji dalykai, vadinasi, atskirose mokyklose jų galėjo būti einamas vienas kitas[22]). Pagal 1895 m. slaptųjų mokyklų statistiką, jose mokiniai tikybos atžvilgiu šiaip buvo pasiskirstę: katalikų 76, sentikių (starovery) 4, pravoslavų 3

[22]) Direkcijos apyskaita 1895 m., DA, 264; 1897 m., ten pat, 275.

ir liuteronų 3. Tai nurodo ir į nelietuvių slapto mokymo buvimą[23]). Kaip uoliai švietimo valdininkai ieškodavo nelegalių mokyklų, rodo atsitikimai, kai protokolai buvo rašomi ir pravoslavų mokykloms. Taip atsitikdavo kai kurioms pravoslavų dvasininkų kaimuose laikomoms mokykloms (školy gramoty). Globėjas 1884 m. net atskirą cirkuliarą išleido, įspėdamas jų nelaikyti slaptomis. Pagaliau, direkcija 1873 m. su policija vedė kvotą apie vieną pulkininką, kurio duktė privačiai mokėsi muzikos ir prancūzų kalbos.

Griežtosios 1892 m. (IV. 3) slaptųjų mokyklų taisyklės buvo panaikintos 1906 m. rugpjūčio 24 d. Daugiausia nelegalių mokyklų buvo iki to laiko. Tiesa, jų pasitaikydavo ir vėliau, bet tai buvo tik paskiri atsitikimai[24]).

Smarkiausias ir masinis pasipriešinimas rusiškai pradžios mokyklai prasidėjo, Rusijoje kilus 1905 m. revoliucijai. Kaunijos pradžios mokyklas žmonės pradėjo uždarinėti nuo tų metų rugpjūčio 15 dienos.

Čia duodu uždarytų mokyklų sąrašą tokia eile, kokia jos buvo uždarytos[25]).

1.	Stumbrių	Panevėžio apskr.	uždaryta	VIII. 15
2.	Kamajų	Zarasų „	„	X. 19
3.	Južintų	„ „	„	X. 28
4.	Dusetų	„ „	„	X. 28
5.	Panemunio	„ „	„	XI. 1
6.	Rokiškio	„ „	„	XI. 1
7.	Šiaulėnų	Šiaulių „	„	XI. 1
8.	Joniškio	„ „	„	XI. 3

---

[23]) Lenkų slaptų mokyklų rasta (1899 m.) Šančiuose ir Krakių valsčiuje, DA, 304; liuteronų — Subačiuje (be kitko, mokykla latviškai); dir-jos slaptas cirkuliaras 1886 m. Nr. 3262 m-jams įsako ištirti, ar nėra liuteronų ir reformatų slaptų mok-lų, ten pat, 50 ir 200; žydų slaptas mokyklas susekė Salake (1889 m.), Krekenavoje (1898 m.), Kuršėnuose (1899 m.), Panevėžy (1899 m.), Skuode (1906 m.), DA, 106, 304, 405.

Iš pradžių turėjo slapstytis ir rusai sentikiai (starovery — pravoslavų sekta) su savo mokyklomis, kur mokė rašto ir bažnytinės slavų kalbos. Tik 1892 m. bal. 3 d. švietimo Ministeris išaiškino, jog jų nereikią persekioti, nes jie sudarą „paramą prieš lenkišką propagandą", DA, 110, 304, 253.

Apie Lenkų mokyklas žr. *Aleks. Jodziewicz*, Z dziejów szkolnictwa polskiego na Litwie, „Rocznik Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie", 1915 — 18 m., p. 90—105.

[24]) DA, 304, 405.

[25]) DA, 404.

9.	Rokiškio	Zarasų	»	»	XI. 3
10.	Vabalninko	Panevėžio	»	»	XI. 4
11.	Kriaunų	Zarasų	»	»	XI. 6
12.	Padubysio	Šiaulių	»	»	XI. 8
13.	Krekenavos	Panevėžio	»	»	XI. 14
14.	Girsūdų	»	»	»	XI. 16
15.	Gruzdžių	Šiaulių	»	»	XI. 18
16.	Akmenės	»	»	»	XI. 20
17.	Gulbinų	Panevėžio	»	»	XI. 21
18.	Kupreliškių	»	»	»	XI. 21
19.	Naujamiesčio	»	»	»	XI. 23
20.	Kruopių	Šiaulių	»	»	XI. 23
21.	Linkuvos	Panevėžio	»	»	XI. 25
22.	Tiltiškių	Zarasų	»	»	XI. 25
23.	Menčių (menčovskoje)	Šiaulių	»	»	XI. 25
24.	Šakynos	»	»	»	XI. 26
25.	Pumpėnų	Panevėžio	»	»	XI. 27
26.	Pasvalio	»	»	»	XI. 27
27.	Kuršėnų	Šiaulių	»	»	XI. 27
28.	Pašušvio	»	»	»	XI. 28
29.	Ramygalos	Panevėžio	»	»	XI. 29
30.	Papilės	Šiaulių	»	»	XI. 29
31.	Legailių	Panevėžio	»	»	XI. 30
32.	Joniškio	»	»	»	XII. 1
33.	Pašvitinio	Šiaulių	»	»	XII. 1
34.	Obelių	Zarasų	»	»	XII. 2
35.	Panemunio (Panemunėlio?)	»	»	»	XII. 2
36.	Antalieptės	»	»	»	XII. 2
37.	Oniškio	»	»	»	XII. 2
38.	Smilgių	Panevėžio	»	»	XII. 3
39.	Pušaloto	»	»	»	XII. 4
40.	Rozalimo	»	»	»	XII. 5
41.	Salako	Zarasų	»	»	XII. 5
42.	Papilio	»	»	»	XII. 7
43.	Skapiškio	Ukmergės	»	»	XII. 10
44.	Pabiržės	Panevėžio	»	»	XII. 14

45. Šiluvos	Raseinių	„	„	?	?	(XI. 28?)
46. Žagarės	Šiaulių	„	„	?	?	(XI. 15?)
47. Liolių	Raseinių	„	»	?	?	(XI. 27?)
48. Čipėnų	Panevėžio	„	„	?	?	

Ne tik mokyklos uždarytos, bet išvyti ir rusai mokytojai, daugumoje atvejų vartojant prievartą (išmetant iš kambarių); kai kur grasinta jiems mirtimi, o į Alsėdžių mokytoją net šauta[26]). Daugiau kaip 100 išvytų mokytojų subėgo į Kauną (1905. XII. 6) ir aliarmavo raštais ir telegramomis apygardos globėją ir gen.-gubernatorių. Jų būklė buvo juo blogesnė, kad jiems visiems valsčiai nustojo mokėję algas. Nemokėta kai kur jau nuo rugsėjo mėnesio, bet daugumoje — nuo lapkričio-gruodžio. Direkcijos žiniomis, 1905 m. visoje gubernijoje (be Telšių ir Zarasų apskr.) 58-oms mokykloms nesumokėta 4.846 rub. 51 kap. 1906 m. valsčių sueigos ėmė mažinti rusams mokytojams algas; sumažinta suma buvo lygi 12.054 rub. 35 kap. Charakteringa, kad mergaičių mokyklas (Raguvoje, Subačiuje, Kupišky, Taujėnuose ir Troškūnuose) valstiečiai iš viso atsisakė laikyti[27]).

Svarbiausieji mokyklų uždarinėjimo ir mokytojų išvijimo motyvai — lietuvių kalbos nedėstymas. Taip rašoma atitinkamuos valsčių nutarimuos. Kur buvo slapta lietuviška mokykla (pvz., Kupreliškiuose klieriko Pauliuko), ji perkelta į uždarytos rusiškosios namą. Kitur (Čipėnuose, Darbėnuose) patys žmonės išsirinko lietuvius mokytojus ir pavedė užimti išvytųjų rusų vietą[28]).

---

[26]) DA, 404; Zapiska, sostavlennaja narodnymi učiteliami... Telševskago i časti Rossijenskago ujezdov 11 dekabria 1905 g. v gor. Telšach.

[27]) Čia žinios tik iš Ukmergės apskrities, ten pat, 406.

Apie nemokėjimą algų: K. P. M. D-jos Mokyklų Tarybos prot. 1905. XII. 24, ten pat 406; gen.-gubernatorius Frezė telegr-je Kauno gubernatoriui (1905. XII. 8) sako, jog išvytų mok-jų buvę Kaune 150. Ten pat.

[28]) Dir-rius gubernatoriui 1906 m. Nr. 3100 (Pauliuko byla), ten pat; lietuvių m-jų bylos, ten pat, 404, 786. (Pauliuko mokykla užėmė rusiškosios namą 1905. XI. 21).

Reikia pastebėti, jog būta pavienių atsitikimų, kur reikalauta, be lietuvių kalbos, dėstyti dar ir kitas kalbas: Menčių — latvių k., Papilės — lenkų ir vokiečių k., Linkuvoje — lenkų k. To reikalauta uždarinėjant mokyklas. Plg. DA, 404.

3.

RUSŲ VALDŽIOS NUSILEIDIMAI — LIETUVIŲ LAIMĖJIMAI

a.

KĄ RUSŲ VALDŽIA LIETUVIAMS LEIDO

Pirmas aiškus leidimas lietuvių kalbą dėstyti šiaurės vakarų gubernijose, vadinasi, ir Kaunijoje caro buvo duotas 1905 metų gegužės mėnesio 1 dieną. Tuomet Rusijos caras išleido raštu įsakymą senatui (imennoj vysočajšij ukaz pravitelstvujuščemu senatu), kurio VI punktas sako: „Tose srityse, kur daugumas mokinių yra lietuvių arba lenkų tautybės, leisti dėstyti lietuvių ir lenkų kalbas tose krašto mokyklose, kurios turi pradžios dviklasių ir miesto mokyklų (keturklasių, J. M.) programą, taip pat ir vidurinėse mokyklose (=vidurinėse ir aukštesnėse, J. M.); pavesti Švietimo Ministeriui apsvarstyti būdus, kaip tai įvykdyti“[1]). Monarchu pasekė ir vyriausybė. Ji padarė, galima sakyti, klasikišką nutarimą, kur pabrėžia žmonių reikalų paisymą ir gimtosios kalbos vartojimą švietimui. Ministerių kabinetas savo nutarime sako: „Negalima mokyklų paversti įrankiu rusinimo pradams dirbtiniu būdu pravesti; mokslo įstaigos visų pirma turi rūpintis šviesti, pagal vietos žmonių reikalus, vaikus ir jaunimą ir įdiegti juose gerus papročius. Tai reikiamu būdu galima padaryti tik tuomet, kai mokyklose vaikų gimtajai kalbai bus patikrinta tinkama vieta. Tam atsiekti reikia duoti galimumo pakankamai plačiai naudotis vietine

---

[1]) „Dopustit' prepodavanije litovskago i polskago jazykov v učebnych zavedenijach kraja s programmami načalnych dvuchklassnych i gorodskich učilišč, a takže v sredneučebnych zavedenijach v tech mestnostiach, gde bolšinstvo učaščichsia prinadležit k litovskoj ili polskoj narodnosti, predostaviv ministru narodnago prosveščenija vojti v obsuždenije sposobov osuščestvlenija sego“. Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj Imperii, XXV, 1905 g. čast' 1, S.-Peterburg, 1908, 285.

kalba, kaip labiausiai grynu ir nepaliestu tautos palikimu; tik ja naudojantis, mokytojas gali išaiškinti dėstomus dalykus, o mokiniai — juos suprasti“[2]). K. P. M. D., be abejo, žinojo tuos caro ir vyriausybės nuostatus. Antra, jai lietuviai siuntė raštus, reikalaudami gimtosios kalbos ir lietuvių mokytojų. Dėl to Mokyklų Taryba, nieko nelaukdama, jau 1905 m. spalių m. 31 d. dieną nutarė:

„1. Leisti gimtąją kalbą ne vien 2-klasėse, bet ir 1-klasėse mokyklose (3-jų skyrių, J. M.), kur daugumas mokinių kitataučiai.

2. Lietuvių kalbą ir tikybą leisti dėstyti lietuvių kalba. Ta kalba visų dėstomųjų dalykų paaiškinimai vienklasėse mokyklose leidžiami visuose trijuose skyriuose.

3. Į laisvas mokytojų vietas, kur daugumas gyventojų kitataučiai, skirti mokytojus tos pačios tautybės, nepaisant, kurios jie būtų tikybos“.

Šitą direkcijos nutarimą Apygardos Globėjo Taryba (popečitelskij sovet) nedelsdama patvirtino lapkričio 9 d. Globėjas to paties mėnesio 16 d. Kauno direkcijai rekomendavo į laisvas vietas, kur daugumas gyventojų lietuviai, skirti mokytojus, mokančius lietuviškai, o tos kalbos nemokantiems duoti bent ją mokančius padėjėjus. Bendram sąjūdžiui pasidavė ir krašto general-gubernatorius. Jis lapkričio 24 d. parašė globėjui raštą, liepdamas tuojau įvesti lietuvių kalbą ir skirti mokytojus lietuvius ten, kur žmonės lietuviai. Maža to, lapkričio pabaigoje visose valsčių valdybose buvo iškabintas gen.-gubernatoriaus skelbimas, rašytas lapkričio 23 d. Juo pranešama, jog į mokyklas įvedama lietuvių kalba, skiriami mokytojai lietuviai ir valsčių sueigoms leidžiama siūlyti kaip kandidatus savo išrinktus mokytojus[3]). Kauno gubernatorius, savo ruožtu, gruodžio 3 d. pranešė, girdi, mokytojų lietuvių skyrimas pagal gen.-gubernatoriaus skelbimą galįs būti tuojau vykdomas. Mokyklų Taryba gruodžio 3 d. kreipėsi į apygardą, kad leistų žmonių atstatytus rusus mokytojus skirti į kitas gubernijas bei apygardas. Matyt, leidimas buvo gautas, nes, ta-

---

[2]) Mokyklų Tarybos protokole 1908 m. vas. 19 d., DA, 786.

[3]) Visa apie lietuvių reikalavimų tenkinimą DA, 786.

rybos liudijimu, daugleis mokytojų (mnogije) išsikėlę[4]). Gubernatūra netrukus iš susidariusios padėties padarė praktiškas išvadas. Jos Valstiečių Reikalų Skyrius (gubernskoje po krest'janskim delam prisustvije) gruodžio 9 d., remdamasis gen.-gubernatoriaus lapkričio 23 d. skelbimu, nutarė, jog nuo ateinančių metų sausio mėnesio valsčiai galį rusams mokytojams algų nemokėti. Gen.-gubernatorius sprendimą patvirtino.

Pradėta nutarimus vykdyti. Direkcija gruodžio 10 d. paskiria 3 lietuvius mokytojus (rusų mokytojų padėjėjais), o 9 rusus iškelia į kitas gubernijas. Ji 1906 m. sausio 23 d. lietuvių kalbos reikalui leidžia mokyklose naudotis Višinskio knygele: „Elementorius arba skaitymo ir rašymo mokslas" ir tai kalbai paskiria 4 savaitines pamokas. Programos kol kas nenustato, nes neturinti lietuvių kalbos mokovų. Tų metų balandžio 22 d. išeina caro ukazas, leidžiąs lietuvių kalbą ne vien dviklasėse, bet ir vienklasėse pradžios mokyklose; lietuvių kalba dėstoma lietuviškai, taip pat ir tikyba; be to, vienklasėse ir pirmose kitų pradžios mokyklų klasėse leidžiama, be rusų kalbos, naudotis ir lietuvių kalba[5]). Pagaliau, visas naujasis reikalas sutvarkomas pastoviomis taisyklėmis, kurias sudaro 1906 m. gegužės 5 d. įvairių vadybų komisija, pirmininkaujant pačiam gen.-gubernatoriui. Komisija nutaria:

1. Vykdant balandžio 22 dienos įstatymą, nustatyti lietuvių kalbos rajonus. Čia vadovautis paskutinio gyventojų surašymo duomenimis ir gyventojų pareiškimu, kad jie lietuviai.

2. Kur perdėm lietuviai gyvena, skirti lietuvius mokytojus, bet ten palikti ir rusą mokytoją.

3. Kur maišyti gyventojai, — skirti tik pagalbinį lietuvį mokytoją.

4. Priminti Švietimo Ministerijai: kad panaikintų 1874 m. įstatymą, neleidžiantį lietuvių katalikų į Panevėžio seminariją; kad imtų leisti lietuviškus vadovėlius[6]).

---

[4]) DA, 786; Sbornik cirkuliarov Kovenskago gubernatora za 1905 g., Kovna, 1907, 76.

Buvo leista lietuviams būti valsčių sekretoriais ir vartoti lietuvių kalbą valsčiaus vidaus susirašinėjimui, ten pat, 80.

[5]) Cirkuliar po V. U. O., 1906, IX, 361.

Lenkijai ir Estijai tos teisės gimtosios kalbos atžvilgiu duotos jau 1905. VI. 8. Poln. sobr. zakonov Ros. Imperii, XXV, č. 1, 548.

[6]) Mok-lų Tarybos protokolas 1908 m. Nr. 11, DA, 786.

Kiek vėliau, rugpjūčio 24 d., buvo panaikintos 1892-ųjų m. slaptųjų mokyklų taisyklės.

Lietuvių kalbos programa, leidus globėjui ir jam dalyvaujant (globėju tuomet buvo baronas Volfas), Mokyklų Tarybos buvo sudaryta 1906 m. rugsėjo 11—13 d. Posėdyje dalyvavo ir Jonas Jablonskis, Panevėžio seminarijos lietuvių kalbos mokytojas. Netrukus ją patvirtino ir globėjas (X. 28). Priimtoji programa yra pradžios mokyklai pakankama. Vienklasėse arba trijų skyrių mokyklose pagal ją turi būti dėstoma trumpa etimologija, pirmos sintaksės žinios, ir sakinių bei žodžių skyryba. Numatytas iš pradžių nurašinėjimas, paskui diktantas ir savarankiškų aprašymėlių ir laiškų rašymas. Dviklasėse (arba 4-ajame ir 5-ajame skyriuje) pakartojama, kas pirmiau eita ir, be to, dėstoma sintaksė; jų programa apima taip pat rašinius ir jų rašymo techniką (planas, vedamoji mintis, dėstymas etc.). Pagal naująją programą pirmajame skyriuje aritmetiką leidžiama dėstyti vien lietuviškai, kituose gi — jau rusiškai, nors ir čia galima, jei bus reikalo, duoti paaiškinimų ir lietuvių kalba. Tačiau pridėta pastaba, jog mokiniai, baigdami vienklasę mokyklą, aritmetikos reikalui turi pajėgti išsiversti vien rusų kalba.

Programoje numatytas šitoks savaitinis pamokų paskirstymas:

	1 klasė (3 skyrių mokykla)		
	1 skyrius	2 skyrius	3 skyrius
Tikyba	2	2	2
Rusų kalba	6	4	4
Lietuvių kalba	3	3	3
Aritmetika	3	3	3
Dainavimas	2	2	2

	II klasė (5 skyrių mokykla)	
	4 skyrius	5 skyrius
Tikyba	2	2
Rusų kalba	3	3
Lietuvių kalba	2	2
Aritmetika	3	3
Istorija	2	2
Geografija	2	2
Gamtos mokslas	2	2
Geometrinė braižyba	2	2
Dainavimas	2	2

Reikia pažymėti, jog jau pirmaisiais mokslo metais vaikai turėjo išmokti, be lietuvių kalbos dalykų, rusų raidyną ir žodžių dėstymą. Šita programa direktoriaus rašte pavadinta laikine. Paskui lietuvių kalbos programa Kauno gubernijos pradžios mokykloms buvo sudaryta ir priimta Švietimo Ministerijos 1908 m. lapkričio 25 d. Tačiau ji nuo senosios skyrėsi beveik vien tik redakcija[7]).

Pasirūpinta ir lietuviškų knygų skaitymui. Mokyklų Taryba, 1906 m. priimdama lietuvių kalbos programą, taip pat nutarė į mokyklų knygynus įtraukti ir lietuviškų knygų ir, be to, šalia rusiškų dainų, leista mokyti ir lietuviškų. Tarybos nuomone, tai „gali mokyklą suartinti su vietos žmonėmis ir pakelti jos reikšmę liaudžiai". Šitokį nutarimą globėjas patvirtino.

Lietuviai mokytojais buvo pradėta skirti, kaip jau minėta, nuo 1905 m. pabaigos. Kitais metais jų iš viso buvo 19. 1908 m. paskirta 12. Tais pat metais Telšių apskrity lietuvių mokytojų jau būta 22. Nors tikslaus jų skaičiaus visoje gubernijoje negalėjau nustatyti, tačiau 1908 m. jų vargu ar buvo daugiau kaip 60.

Atskirai reikia pakalbėti apie tikybos dėstymą. Apie tai caras savo įsakyme senatui 1905 m. balandžio 17 d., be kitko, parašė: „Jei kurios mokyklos programoje yra tikyba, tai ji dėstoma mokinių gimtąja kalba". Įsakymui vykdyti Švietimo Ministeris vasario 22 d. išleido tam tikras taisykles. Pagal jas, mokinių ar globėjų prašymu, tikybos pamokos įvedamos ir į tas mokyklas, kurių statutuose to dalyko nėra. Gimtąja kalba laikoma toji, kurią nurodo tėvai ar globėjai. Ministeris vėliau (1912. X. 27) gimtąja liepė laikyti tą kalbą, kuria vaikai kalba namie, o ją nustatyti pavedė mokyklų vedėjams, kurie tuo reikalu kreipiasi į mokinių tėvus. Kur tikybos mokytojai nemokės vaikų kalbos, tikybą turi dėstyti valstybine, t. y. rusų kalba[8]).

---

[7]) Abi programos DA, 631.

[8]) Cirkuliar po V. U. O., 1906, IV, 122 tol.; Direkcijos cirk. m-jams 1905 m. Nr. 3000, DA, 157; globėjo c. 1912 m. Nr. 30418, DA, 312 (insp. skyr.).

b.

KIEK RUSŲ LEIDIMAIS LIETUVIAI GALĖJO NAUDOTIS

Rusų valdžia, revoliucijos ir lietuvių bruzdėjimo spiriama, tiesa, patenkino lietuvių švietimo reikalavimus. Tačiau jau pačiuose leidimo įstatymuose žymu tam tikras atsparumas ir pasilaikymas, taip sakant, laisvų rankų. Štai, garsiajame caro 1905 m. gegužės 1 d. ukaze nėra kokio griežto vyriausybei įsakymo, bet pavartotas charakteringas posakis: „leisti dėstyti lietuvių ir lenkų kalbas“. Tas pats buvo ir kitų aukštųjų institucijų nuostatuose — beveik visur kartojami žodžiai „leisti“ ir „galima“. Vadinas, žemesniosioms vyresnybėms duota nemaža laisvės. Bevykdydamos įstatymus, jos galėjo varžyti žmones įvairiomis apsunkinančiomis sąlygomis. Žinoma, esant didžiajam revoliucijos antplūdžiui, dar nesiorijentuota, bet vėliau visur kaip reikiant panaudoti įstatymų silpnumai.

Pirmiausia, jei kuris valsčius ar bendruomenė norėjo lietuvių kalbos pamokų, turėjo padaryti sueigoje tam tikrą nutarimą ir nusiųsti jį švietimo vyresnybei. Nutarimai pradėjo gausiai plaukti į direkcijos raštinę. 1905—7 metų tarpe vien tik Telšių, Raseinių ir Šiaulių apskritys direkcijai atsiuntė tokių raštų iš 31 valsčiaus bei bendruomenės[1]). Čia pat reikia pastebėti, jog nutarimai buvo siunčiami ir kitoms įstaigoms: žemiečių viršininkams, gubernatoriui, globėjui ir gen.-gubernatoriui. Vadinasi, jų buvo kur kas daugiau.

Bet valsčiaus nutarimas neturėjo sprendžiamos reikšmės. Dar buvo statomos kelios sąlygos: 1. lietuvių kalbą tik ten galima įvesti, kur daugumas mokinių lietuviai; 2. to dalyko mokytoją

---

[1]) Mok-lų Tarybos prot. 1908 m. vasario 19 d., DA, 786.

apmoka vietinės bendruomenės bei savivaldybės, jei jos atsisako — patys tėvai[2]). Ypač didelės reikšmės turėjo pastarasis apsunkinimas, mat, čia liečiama jautriausioji žmonių reikalų styga, būtent — finansai.

Kaip jau matėm, nuo 1905 m. pabaigos pradėta skirti lietuvius mokytojus padėjėjais rusams. Tiesa, ir toliau būdavo kasmet tiek jų skiriama, bet tai toli gražu nepatenkindavo visų atsiunčiamų reikalavimų. Direkcija jau 1906 m. (NN 7630—7679) per žemiečių viršininkus pranešė prašantiems valsčiams, jog „duodanti teisę“ rekomenduoti rusus mokytojus, girdi, lietuvių nėsą. Pagaliau, Mokyklų Taryba pasisako, jog žmonių prašymai neturėdavę jai lemiamos reikšmės, jie būdavę vien informacija. Vengdama žmonių grasinimo ir smurto (kas pasitaikydavo 1908 m.), matyt, direkcija vienur kitur pradėjo skirti lietuvius vyresniais mokytojais. Bet globėjas į tai pažiūrėjo šnairai ir oficijaliai iškėlė klausimą: „Kuo Mok-lų Taryba rėmėsi, skirdama vyresniais mokytojais lietuvius?“[3]).

Pirmam revoliucijos slogučiui praėjus, susigriebta rūpintis rusais mokytojais. 1906 m. kovo 29 d. Kauno gubernatūros Valstiečių Reikalų Skyrius nutarė visus išvytus rusus mokytojus sugrąžinti į senąsias vietas ir panaikino valsčių nutarimus, kurie buvo atėmę rusams algas arba jas sumažinę. Direktorius, savo ruožtu, paaiškino, jog žmonių savavališkai pakviestus lietuvius mokytojus reikią pašalinti. Gen.-gubernatorius 1907 m. rugpjūčio 18 d. paskelbė, jog žmonės neturį teisės mažinti mokytojams algas ir visos sąmatos turinčios pasilikti, kaip buvusios prieš 1904 m.; gubernatorius įsakė išduoti rusams žmonių neišmokėtąsias algas[4]). Pirmiau žmonės rusams mokytojams algas mažindavo, dėl to direkcija rusus skirdavo ten, kur yra rusų gyventojų, arba kur alga nuo žmonių noro nepriklauso. Dabar, griežtai pradėjus veikti administracijai, pati direkcija sakosi (prot. 1908. II. 19) rusus skyrusi ir į lietuviškas vietas.

Lietuvius mokytojus direkcija stropiai prižiūrėdavo. Inspek-

---

[2]) Globėjo cirk. 1914 m. Nr. 5474, DA, 97 (insp. skyr.); plg. ten pat, 625.

[3]) 1908 m. vasario 17 d., DA, 786.

[4]) Cirk. žemiečių viršininkams Nr. 9662, ten pat, 158; Valsteičių Reik. Sk. ir direkcijos raštai 1906 m., ten pat, 157.

toriai, darydami revizijas, jiems inkriminuodavo įvairiausių nusikaltimų. Vieni buvo kaltinami perdaug dėmesio kreipią į lietuvių kalbą (Gužys Salantuose 1908 m., Šarka Rietave 1908 m., Burba Troškūnuose 1913 m., Jočionis Tauragėje 1914 m.), kiti — varą agitaciją (Kasakaitis Survilišky 1912 m.), dar kiti — žeminą pravoslavus mokinius (Radzevičius Gargžduose 1908 m.). Tačiau daugumas lietuvių, anot inspektorių, sąžiningai ir rusams priimtinu būdu dirbę mokytojo darbą. Taip rašoma 1908 m. pranešimuose. Vis dėlto jie nebuvo paleisti iš akių. Tai rodo kad ir Mok-lų Tarybos 1912 m. gruodžio 19 d. protokolas, kur nutarta tyrinėti, ar nėra lietuvių mokytojų slaptos sąjungos ir kur jos centras. Suprantama, kad tokiomis sąlygomis buvo sunku dirbti.

Nepalikta ramybėje ir kunigų. Kupreliškių mokytojas kaltino kunigą Karbauską, kad mokykloje su socijalistais rengęs susirinkimus (1906 m.). Nedaug būklė tepasikeitė ir vėliau. Neleista tikybos dėstyti šiems politiniu atžvilgiu neištikimiems kunigams: Lumbei Kaune (1911 m.), Stakelei (1913 m.), Tumui Laižuvoje (1913 m.), Dargužui Kužiuose (1914—15 m.), Janeliūnui Varniuose (1915 m.), Kazlauskui Subačiuje (1915 m.), Tyryliui Pašušvy ir kitur (1915 m.). Vadinasi, varžymai nesiliovė ir po 1905 m. laisvių.

Lietuvių kalbos pamokų rusų valdžia niekur savo valia neįvesdavo, — pirma turėdavo patys žmonės nutarti bei reikalauti. Kaip žinom, nuo 1905 m., direkcijai leidžiant, Kaunijos pradžios mokyklose pradėta dėstyti lietuvių kalba. Matyt, V. M. A. čia įžiūrėjo perdaug aktyvumo, jei globėjas (1908 m. vasario 17 d.) Kauno direkcijai oficijaliai iškėlė klausimą: Ar tos pamokos įvestos žmonių prašymu, ar direkcijos inicijatyva? Jei kur ir buvo lietuvių kalba, ją laikydavo neprivalomu dalyku. Tai matyti iš Kauno apskrities inspektoriaus Petruševskio raportų direkcijai, kur jis remiasi atitinkamu globėjo cirkuliaru. Pagaliau, ieškota būdų ta kalba nusikratyti, pvz., inspektorius Baublys (1908 m.) siūlė direkcijai ten, kur atsiras mokinių, nenorinčių lietuvių kalbos, iš karto visiems pradėti dėstyti rusų kalbą[5]).

1906 m. lietuvių kalbos programa inspektoriams atrodė esanti per plati. Charakteringas nusistatymas tuo klausimu inspektoriaus

---

[5]) DA, 456, 580, 625, 632, 786 (Petruševsko rr. 1914 m. ir 1915. I. 11).

Itomlenskio, direkcijos lietuvių kalbos eksperto. 1909 m. birželio 9 d. jis tarp kitko rašo direkcijai: „...Realizuoti lietuvių kalbos programą — neįmanoma: reiktų mokyklose sustabdyti visą darbą, būtent — nustatyto kurso kitų dalykų dėstymą ir sudaryti nenormalią mokyklos būklę“ [6]). Dėlto buvo patariama tą programą trumpinti. Inspektorius Baublys (1908 m.) siūlė direkcijai taktikos sumetimais nedaryti bendro nutarimo ir leisti trumpinti patiems mokytojams; programos dydį nustatysią vietose inspektoriai. 1908 m. lapkričio 25 d. Švietimo Ministerija išleido naują lietuvių kalbos programą, kuri kai kuriais atžvilgiais buvo smulkesnė už senąją, bet lietuvių kalbos ekspertas Itomlenskis siūlė jos visai neskelbti mokytojams, — girdi, šiaip ar taip reiksią programą trumpinti.

Vadinasi, buvo norima dirbti patamsiais. Lietuvių kalbos dėstymas buvo stumiamas į užpakalį. Anot Baublio, „mokytojo darbštumo ir pedagoginio sugebėjimo rodiklis yra ypačiai mokinių pažanga rusų kalboje“. Tas pats inspektorius rusų kalbą siūlė pradėti dėstyti jau pirmųjų metų gruodžio pradžioje, vadinasi, kai tik susirenka visi mokiniai. Telšių apskrityje taip ir buvo daroma. Kadangi mokymo svoris buvo nukeltas į rusų kalbą, o lietuvių kalba buvo tik leidžiama ir jai maža teskiriama laiko, tai suprantama, kokios buvo to pasekmės. Inspektoriaus Baublio liudijimu, Telšių apskrityje (1908 m.) lietuvių kalbos programa niekur nebuvo pilnai išeinama, tos kalbos gramatika nedėstoma nei vienoje mokykloje; mokiniai lietuvių kalbos rašybą menkiau mokėjo už rusų, nors, anot to paties inspektoriaus, ji esanti lengvesnė už pastarosios kalbos rašybą[7]). Nesirūpinimą lietuvių kalbos dalyku dar rodo ir tai, jog direkcija, ruošdama mokytojams vasaros pedagoginius kursus (1913 m.), į programą neįtraukė lietuvių kalbos, nors kursuose buvo dėstoma gimnastika, higijena ir dainavimas. Pagaliau, buvo stengiamasi pašalinti visas išorės lietuviškumo žymes. Direktorius 1910 m. įsakė inspektoriams, jog nuo to laiko visų mokyklų iškabos turinčios būti rusiškos, mat, kai kurios mokyklos turėjo rusiškus ir lietuviškus parašus. Tiesa, jis paste-

---

[6]) „...Osuščestvit' v žizni programmu litovskago jazyka — nemyslimo: prišlos' by v učiliščach priostanovit' vsiu rabotu po drugim učebnym predmetam položennago kursa i sozdat' nenormalnoje položenije školy“. Raštas Nr. 223, DA, 631.

[7]) DA, 632.

bėjo, kad ten, kur galima dėl to laukti kokio sumišimo, iškabų rusinimą galima esą atidėti net ištisiems metams.

Savaime suprantama, jog tokia mokykla ir toks mokymas neatitiko lietuvių norus ir reikalavimus. Jie reagavo į tai. Kaip matėm, nuo 1905 m. pradėta mažinti rusams mokytojams algas. Tiesa, gen.-gubernatorius tokius nutarimus paskelbė neteisėtais, bet vis dėlto jie galiojo ir toliau, kadangi žemiečių viršininkai, anot direkcijos, mokyklos atžvilgiu buvo indiferentiški[8]). Žmonės dažnai valsčių sueigose visai ar iš dalies atsisakydavo mokyklas finansuoti, — padarydavo tokius nutarimus (algos, mokyklų remontas ir kita)[9]). Vien tik 1910 m. atsisakomųjų nutarimų padaryta 16. Labai charakteringas Azarynės ir Taliejų (1910. XI. 25) gyventojų nutarimas: čia sakoma, jog jie gera valia padėtų suvežti statybos medžiagą, bet nutarimą tuo klausimu daryti atsisaką. Kad būklė nepasitaisė iki didžiojo karo, rodo gyventojų prašymai lietuvių kalbos pamokų ir lietuvių mokytojų. Pavyzdžiui: Žemgulių ir Rudgalvių kaimų (1913 m.), Meiliūnų kaimo, Čipėnų valsč. (1914 m.), Raudonės valsč. (1914 m.), Dukšto mokinių tėvų (1915 m.). Dukštiečių raštas labai jaudinąs. Pažymėta, jog jau 4 metai prašoma lietuvio mokytojo, paskui sakoma: „...Vardan mūsų brolių ir sūnų liejamo kraujo mes pasiryžome dar kartą prašyti Jūsų Malonę paskirti lietuvaitę padėjėja mūsų mokytojai“[10]).

Minėtieji faktai daro mums suprantamas lietuvių pastangas kurti savas lietuviškas mokyklas. Lyg keistai atrodo, jog ir po 1905 m. būta slaptų lietuviškų mokyklų (Ariogaloje — kun. Keraičio 1908 m.; Užventy — kun. Vėgėlės). Tačiau tokių priemonių griebtis nebuvo gyvos reikalo, nes tuomet rusų valdžia leido steigti kitatikiams ir kitataučiams privatiškas mokyklas. Lietuviai šituo leidimu gana anksti suskato naudotis. Jau 1906 m. gruodžio 28—29 d. kun. Julius Maciejauskas išgavo direkcijos leidimą ir atidarė lietuvišką mokyklą Švėkšnoje. Iki 1911 m. splių 29 d. to-

---

[8]) Mok-lų Tar-bos prot. 1908 m. vasario 19 d., ten pat, 790.

[9]) Švietimo vyresnybė padavė skundą senatui. Bet šis 1909. V. 10 paaiškino, jog valsčiai dėl galėjimo galį atsisakyti nuo pirmiau padarytų pasižadėjimų, kadangi juos darą laisvai. Toliau senatas nurodo sąlygas — esmingai pasikeitusias aplinkybes. Tačiau, šiaip ar taip, buvo konstatuotas atsisakymo galimumas. DA, 780.

[10]) DA, 659. Plg., ten pat, 456, 552, 580.

kių mokyklų buvo įsteigta 38. Dar reikia pastebėti, jog 24 mokyklų skyrius (vadinasi, nepilnas mokyklas) rusų valdžia iki 1910 m. mokslo pradžios uždarė. Ir šiaip rusų švietimo vyresnybė įvairiais būdais lietuviškas mokyklas trukdydavo. Daug kur neduodavo leidimo atidaryti. Neskirdavo joms jokių pašalpų, nors jas labai uoliai kontroliuodavo. Suprantama, jog tai skaudžiai paveikdavo jaunutes mokslo įstaigas, ir jos ne visos išsilaikydavo. Vis dėlto jų dar ir 1915 m. buvo 21, kurių tarpe vieni mokytojų rengiamieji kursai (podgotovitelnyje kursy dlia vzroslych). Beveik visas lietuviškas mokyklas laikė „Saulės“ draugija, būtent — iš 21-os 17[11]). Tose sąlygose lietuvių mokyklos buvo tikras lietuvių pasiryžimo, kantrybės, pasiaukojimo ir ištvermės vaisius.

---

[11]) Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1915 m., 97. Apie lietuviškų mokyklų steigimą ir skaičių pal. atitinkamų metų Mokyklų Tarybos protokolus, ypač 1910 m. sausio 29 d., DA, 463, 796.

Kaunijoje steigti pradžios mokyklas (Užventy) prašė leidimo ir vilniškė draugija „Vilniaus Aušra“, tačiau be pasėkų. Jos steigėjų tarpe yra kun. J. Tumas, J. Vileišis, S. Smetonienė, L. Gira. Palyg. DA, 420.

Resumé français

Cet ouvrage comprend l'évolution de l'enseignement primaire lituanien depuis la période de Mouravief (1863) jusqu'à la fin de la domination russe en Lituanie (1917—18). L'étude s'applique particulièrement à l'ancien gouvernement de Kaunas, mais comme par sa superficie ainsi que par le nombre de ses habitants il constitue plus de la moitié de la Lituanie actuelle (abstraction faite du territoire de Vilnius, occupé par les Polonais), ses faits sont caractéristiques pour le pays entier, excepté la partie la plus méridionale (le gouvernement de Suvalkai d'alors), où les conditions étaient de quelques degrés plus favorables au point de vue national et de langue, car administrativement ce territoire entrait dans la composition de l'ancien royaume de Pologne qui était régi par des droits différents.

La Russie a annexé les contrées sus-mentionnées et a commencé à se les assimiler en 1795. Toutes les écoles lituaniennes furent centralisées autour de l'université de Vilnius qui avait été fondée en 1803. Celle-ci administrait les écoles par l'intermédiaire des directeurs des lyçées et des écoles départamentales. Au point de vue de l'enseignement les gouvernements de Kaunas, de Vilnius composaient avec quelques autres l'arrondissement scolaire de Vilnius. Avec le temps, pour le besoin de la centralisation administrative, chaque gouvernement reçut sa direction des écoles primaires. Pendant toute la période décrite c'est la Direction des Ecoles primaires de Kaunas qui était chargée de l'organisation de l'enseignement primaire. A celle tâche étaient occupées un directeurs avec 7 inspecteurs, de sorte que chaque district était sous le contrôle d'un inspecteur.

Les Russes, à leur arrivée dans le pays, ont trouvé une centaine d'écoles. Et pendant le temps où ils ne cherchaient pas à dénationaliser les indigènes le nombre de ces écoles s'est accru

considérablement: aux temps de l'évêque Valančius, ce fameux éclaireur des esprits de Lituanie, on ne comptait pas moins (selon données de la statistique de l'an 1853) de 197 établissements d'enseignement primaire avec à peu près 5.910 élèves. C'étaient des écoles paroissiales où dominait l'esprit national et religieux. Tout était enseigné aux écoles de Valančius en lituanien. Hélas, Michel Mouravief, général gouverneur de Vilnius (le même qui, après avoir maitrisé l'insurrection lituano-polonaise de 1863, poursuivait brutalement l'oeuvre de centralisation et dénationalisation) ferma définitivement les écoles lituaniennes en 1864. L'évêque répliqua en organisant l'enseignement familial. Quand celui-ci fut également supprimé par les Russes, l'évêque ordonna d'instruire les enfants chez soi. La curie centrale de Valančius rassamblait soigneseument les statistiques sur l'état d'analphabétisme dans chaque paroisse et les curés étaient tenus de les fournir.

La Lituanie occupée, ou point de vue de l'enseignement, se trouvait en avance sur son oppresseur, la Russie, où la première école régulière avait été fondée par Pierre le Grand en 1700 et la première école normale n'avait été ouverte qu'en 1783. Fait caractéristique, le tzar de Russie fit venir pour son université les professeurs ainsi que les étudiants. . . de l'étranger. Les premier alphabet russe n'avait été imprimée qu'en 1634 et la première grammaire — qu'en 1646! La Russie dépansait pour l'instruction moins que n'importe quel pays européen; ces dépenses ne représentaient que 0,19 franc par habitant. En 1876 le gouvernement russe ne trouvait pas encore son peuple mûr pour l'enseignement obligatoire.

Après l'occupation de la Lituanie, l'impératrice Catherine II proclama la thèse: la Lituanie constitue un pays russe. Elle fut suivie par tous les fonctionnaires, depuis le plus humble jusqu'au plus honoré. Avec sa chute cette idée tomba dans l'oubli. Mais elle fut ressuscitée dans toute sa crudité par le général Mouravief. Dans sa première proclamation après sa prise de pouvoirs en Lituanie il annonça officiellement que la Lituanie (il ne la nommait que le territoire du nord-ouest) était une terre russe tant par la composition de ses habitants primitifs que par ses droits historiques. Le curateur de l'arrondissement scolaire de Vilnius, Jean Kornilof, à la suite de son chef, émettait les mêmes idées. A l'en

croire, la Lituanie, à de petites exceptions près, était habitée par des gens de nationalité russe et la Lituanie représentait, en outre, le berceau de la religion spécifiquement russe.

En 1856 déjà le Ministère de l'Instruction Publique russe stipula que les peuples différents habitant le territoire de l'empire devraient se fondre en un seul, pour parler explicitement, en la nation russe. Les hauts fonctionnaires locaux (le Curateur de l'arrondissement scolaire de Vilnius et le Chef de la direction des écoles primaires de Kaunas) proclamèrent sans embages officiellement que l'enseignement en Lituanie devait servir la russification ou même n'être que la russification elle même. Toutes ses aspirations étaient condensées dans une locution célébre: l'enseignement russe est plus fort que la baïonette russe. C.-a.-d. que, ce que n'a pas accompli la baïonette aiguisée, le dur enseignement doit le parachever.

Le Curateur de l'arrondissement scolaire était tout à fait puissant, surtout quand il agissait en accord avec le gouverneur général. Le gouvernement central changeait ses projets de loi sur un simple désir de ce fonctionaire. Les instructions des gouvernements du nord-ouest (Kaunas était un de ces gouvernements) parues en 1863 et qui réglèrent par la suite l'enseignement primaire lituanien en fournissent un exemple. Par voie d'exception, on accordait des crédits pour la construction des écoles primaires russes dans les gouvernements lituaniens. L'enseignement dans ces gouvernements reposait sur des bases entièrement différentes de celles du reste de l'empire où il y avait des conseils d'école de gouvernement et de district dans lesquels entraient des représentants de la société. Il existait aussi, certes, en Lituanie de ces conseils, mais on n'y trouve pas un seul représentant de la société, rien que des fonctionnaires avec les représentants de l'Eglise russe orthodoxe (alors que les Lituaniens étaient catholiques).

Les places d'instituteurs en Lituanie (ainsi que professeurs de lycées) ne pouvaient être atribuées qu'aux Russes orthodoxes. Comme il n'y en avait pas sur place, on fut obligé de les importer de l'ntérieur de la Russie. Des moyens abondants étaient alloués à ces fins, par exemple pour le seul district de Kaunas ils atteignaient la somme de 60.000 frs par an. Les candidats obtenaient les frais de deplacement et d'existence depuis leur lieu d'origine

jusqu'à celui de l'exercice de leurs fonctions. La fondation de l'école normale de Panevėžys ne changea rien à cette situation puisque ses portes étaient closes pour les Lituaniens.

Les instituteurs immigrés étaient d'une culture extrémement basse, par exemple il arrivait ici des bombardiers-artilleurs. Mais on rencontrait parfois même des personnes qui n'avaient jamais fréquenté une école et étaient de purs autodidactes. Certes, ils passaient par les cours pédagogiques, qui avaient lieu auprès des directions, mais comme cet enseignement ne durait que 2 ou 3 semaines et que les auditeurs étaient totalement dépourvus de connaisances pédagogiques (ils avaient à peine quitté le banc d'école), ils n'étaient pas de grande utilité. Il faut souligner ici que l'école normale de Panevėžys, destinée à servir de pépinière pour la Lituanie, n'acceptait pas les Lituaniens indigènes. On appliquait ici un régime tout à fait extraordinaire en comparaison de ceux en usage dans d'autres territoires habités par des allogènes. L'école normale de Kazan par exemple ne pouvait comprendre qu'un tiers de Russes, celle d'Irkutsk — la moitié de Russes et moitié d'indigènes, enfin, dans les écoles normales destinées aux Tartares (de Kazan et Simferopol) on ne faisait pas de distinction entre les Russes et les indigènes et les écoles normales des Tschuvaches (de Birsk et Simbirsk) étaient totalement fermées aux Russes.

Le statut constitutif de l'école normale de Panevėžys ne mentionne absolument pas des leçons de langue lituanienne. Il est vrai que plus tard on l'ensеignait, mais longtemps ce furent des Russes qui s'en occupaient et qui la possédaient à un degré insuffisant. En outre ces leçons avaient lieu aux dernières heures, après toutes les autres disciplines. Quels pédagogues en sortaient, on peut en juger selon le fait qu'il y entrait bien des gens qui n'avaient passé par aucun établissement enseignant et la direction de Kaunas elle même, à la fin de la domination russe, qualifiait certains des ses produits d'analphabets („bezgramotnye"). Maintes fois, les dirigeants de l'enseignement officiel russe (les directeurs, les inspecteurs etc.) ont souligné l'incapacité des instituteurs de pénétrer l'âme des élèves. Ils ne connaissaient ni les gens ni la culture de ce pays dont ils étaient censés instruire la progéniture. Le maître d'école de Batakiai fait part officiellement à la direction en 1896. . . du trait qu'un de ses élèves avait tracé sur le

portrait du tzar. Les maîtres de culture pareille étaient chargés, outre le travail pédagogique, d'obligations purement policières: espionnage des fonctionnaires au point de vue de la fidélité au régime absolutiste; lesquels d'entre eux lisent les écrits diffamants l'orthodoxie et enfin de surveiller les Lituaniens qui lisaient clandestinement les écrits lituaniens en caractères latins. Les maîtres primaires recevaient pour cette espèce de travail supplémentaire les médailles dites „pour le zèle".

La plupart des instituteurs étaient d'une moralité assez basse. Beaucoup d'entre eux s'adonnaient à l'alcoolisme, p. ex. le maître d'école de Josvainiai se tenait avec peine sur ses jambes en présence des visiteurs et le maître de Joniškis s'enivra jusqu'à la perte de la connaissance et se pendit. Les archives de la direction contiennent un nombre impressionnant de affaires de dérèglement sexuel: les uns scandalisaient par leur inconduite les gens de leur entourage, les autres étaient accusés de viol, enfin, il y avait des maîtres qui avaient attenté à la pudeur de leurs élèves (école de Krasnoselsk).

La langue lituanienne ne figurait pas sur le programme des disciplines enseignés à l'école primaire. Tout était enseigné en russe. Bien plus: il y avait des heures de la langue slavonne. Il est vrai, que la loi (de 1863, les règles temporaires) autorise l'enseignement de la religion aux Lituaniens dans leur langue. Mais en 1867 déjà le gouvernement a expliqué qu'on ne pouvait procéder de telle manière que dans la première année (première classe). Plus tard on supprima tout cela: il ne fallait enseigner en lituanien qu'au commencement de la première année, plus tard tout devait se faire en russe. Ce qui est pis, tous les élèves des écoles russes (parmi lesquels un nombre considérable était des Lituaniens) étaient tenus de fréquenter les leçons de religion orthodoxe.

Les Lituaniens subissaient un traitement tout à fait exceptionnel parmi les autres nationalités de l'empire. P. ex. jusqu'à l'an 1874, le gouvernement se désintérressait totalement des affaires d'enseignement chez les Tartares. Ce peuple usait librement de sa langue dans l'enseignement primaire et secondaire. Même plus tard, le gouvernement n'entravait en rien l'usage du tartare. A la même époque, le gouvernement, en restreignant quelques libertés

dans les écoles des peuples du Caucase, lassait, même selon la lettre des règles de 1881, la liberté de tout enseigner en première et en deuxième classes dans les langues locales, mais non en troisième, qui était la dernière classe, où on exposait en russe, mais en traduisant tout dans la langue maternelle. Les Arméniens ne furent pas incommodés par les russes jusqu'à l'an 1881. L'enseignement de l'histoire et de la géographie du pays natal furent tolérés jusqu'en 1900 et la langue et la religion arméniens continuaient à être enseignées en arménien.

Les Kirghizes, quoique nomades et ne possédant pas l'alphabet national, usaient de leur langue maternelle à l'école primaire. Quoique ce peuple ne comptâ pas plus de 200.000 âmes, les Russes leur donnaient les ordres en kirghize. La langue maternelle à l'école primaire et l'enseignement de la religion en cette langue étaient autorisées aux Kalmuks, aux Géorgiens, aux Bachkyrs, aux Grecs, aux Turcs. Même les droits des grandes langues européennes étaient observés: il y avait des écoles où on faisait apprendre l'allemand, l'anglais, le français et le tchèque. Il y avait des écoles où on enseignait tout dans une de ces langues.

Fait suprenant, les Russes traitaient beaucoup plus doucement les voisins immédiats des Lituaniens: Polonais, Lettons et Esthoniens quoique ces peuples fussent aussi subjugués, par eux. En premier lieu les Lettons. Ici, jusqu'à l'an 1864 le russe n'étaiet même pas enseigné dans les écoles primaires. Il est vrai que la loi de 1887 donna quelques tours de vis mais pas trop forts. Les écoles villageoises faisaient tout apprendre en lette, sauf pendant la dernière annèe où la langue d'enseignement devait être le russe. Les écoles primaires dans les villes étaient plus marquées du caractère russe. Mais tout de même, la religion et le chant liturgique se faisaient dans toutes les écoles du pays en langue maternelle. L'école normale (à Irmlau) était organisée en conséquence: on enseignait ici la religion et la langue lettonne en lette. Ce qui était de la Lettonie, peut s'appliquer également à l'Esthonie. Ces conditions ne se trouvaient remplies que dans les écoles d'état et des municipalités, tandis que dans les écoles privées lettones ou esthoniennes tout se faisait jusqu'à 1889 en lette ou en esthonien.

Ces conditions se retrouvaient presque les mêmes, en Pologne appelée par les russes royaume de Pologne. La langue maternelle

(lecture, écriture et calligraphie) était enseignée aux écoles primaires dans la langue même. Le programme comportait même les mesures de longueur et de volume polonaises. Là où les habitants n'étaient pas de nationalité polonaise (les habitants, de la Lituanie du sud, du soi-disant pays de Suvalkai, usaient de cette faculté), on enseignait leur langue locale. C.-a.-d. que les polonais, eux aussi jouissaient de facilités d'enseignement, quoique ils furent tenus en exécration par les Russes pour leurs insurrections et la polonisation des russes blancs.

Sur le territoire même du gouvernement de Kaunas, il y avait des peuples qui ne souffraient pas tant que Lituaniens. C'était les juifs. Jusqu'au milieu du XIX-e siècle, leurs écoles étaient libres du russe. Plus tard, on s'attaqua aussi à leurs libertés. Mais l'enseignement de l'ancienne langue hébraïque subsista toujours. En outre il y avait auprès du Curateur de l'arrondissement scolaires pour les affaires de l'enseignement juif un conseiller nommé „maître juif".

Il ressort de tout cela que la Russie a subvenu aux nécessités de l'enseignement de ses sujets non russes. Seuls les Lituaniens faisaient ici une exception. Leurs écoles étaient organisées comme si eux-mêmes étaient des russes. Le travail des instituteurs était le plus difficile, même grotesque. Les enfants, à l'entrée à l'école, n'entendaient pas un mot de russe. Si, p. x. l'instituteur les interrogeait en russe: „Comment t'appelles - tu?", l'élève repondait par la même phrase: „Comment t'appelles tu?" Très souvent, les fonctionnaires russes qui étaient chargés de l'ouverture d'une nouvelle école n'étaient pas compris par les représentants des habitants, par les prêtres ni par les parents des élèves. Comme la langue maternelle de ceux-là était le russe et de ceux-ci le lituanien, en s'expliquait... par signes. La langue des signes était aussi presque le seul moyen de communication, surtout aux premières années. Les instituteurs apprenaient le lituanien... de leurs élèves; le maître indiquait l'objet et l'élève le nommait en lituanien. L'autorité du maître en était, naturellement, amoindrie. Il y avait des instituteurs qui, en désespoir de cause, louaient comme adjoints des élèves des classes supérieurs ou qui avaient fini leurs études.

La russification était poursuivie non seulement à l'école

même, mais aussi en dehors de ses murs. Les autorités de l'instruction publique russe ont ouvert, depuis l'an 1865, auprès des écoles les soi-disant „dêpots bibliothécaires", qui n'étaient, à vrai dire, autre chose que les boutiques. On n'y vendait, naturellement, que des livres russes. Pour la propagation réussie de ces livres, des instituteurs étaient, gratifiés d'avancements de service. On se préoccupait en particulier de la vente des livres lituaniens, imprimés en caractères russes. L'idée de ces livres a dû son origine au désir des autorités russes de mettre en contact intime le peuple lituanien avec le peuple russe avec, comme but final, leur russification progressive. On a fait paraître de ces produits étranges de la sagesse politique moscovite un calendrier, les évangiles, le catéchisme, l'alphabet, le livre des prières. Le peuple lituanien s'apposa unanimement à cette provocation. L'évêque Matthieu Valančius avec les intellectuels l'exhortait de s'abstenir de la lecture de livres russo-lituaniens et, sitôt tombés dans leurs mains, de les brûler dans le poêle. Les Lituaniens, pour apaiser leur soif du verbe imprimé, se mirent à imprimer les livres en caractères latins en dehors de la Russie, les importaient et les propagaient clandestinement. Valančius se précipita lui-même, à un âge avancé, à écrire des livres populaires à contenu religieux et moralisant, soudoyait leur impression et prêtait ensuite son appui pour leur contrebande et la distribution. Il est appelé le premier contrabandier des livres défendus. Il participait à cette campagne des intellectuels lituaniens tant laïcs qu'ecclésiastiques. Après un certain laps de temps, quelques journaux apparurent qui devaient être distribués, eux aussi, clandestinement dans le pays. Cette presse a mis en échec les élaborations de fonctionnaires russes. La direction de Kaunas a prié en 1886 au Curateur de l'arrondissement scolaire de Vilnius de les faire distribuer parmi les gens gratuitement. Ce voeu ne fut exaucé qu'en 1910 car personne ne voulait les acheter pour l'argent comptant. Mais ils n'arrivaient dans les mains lituaniens que pour étre dirigés immédiatement dans le poêle.

Outre les librairies, les Russes ont ouvert près des écoles les salles de lecture. Mais le peuple les boycotta. Les lecteurs ne se composaient que des élèves seuls ques les instituteurs y contraignaient. Les instituteurs étaient tenus de faire les conférences

au peuple, mais l'auditoire (non bénévole) ne se composait aussi que des élèves.

Même l'emplacement des bâtiments scolaires devait servir les fins de la russification: selon l'ordre du gouverneur général, ils devaient s'élever à proximité des églises orthodoxes.

L'habit était mis, lui aussi, à cette fin unique: on s'efforçait d'imposer le port du costume national russe par les élèves.

Les élèves des écoles primaires étaient obligés de prêter le serment de fidélité au tzar russe. Tous les évènements de la famille impériale étaient marqués par des fêtes correspondantes. Les quêtes pour la construction des églises orthodoxes étaient faites aux écoles primaires.

Tous les représentants des autorités russes s'efforçaient à rendre la fréquentation des écoles aussi forte que possible. Ils s'adressaient au clergé catholique (la majorité absolue du peuple lituanien est catholique) pour qu'il prête son appui à la cause de l'enseignement russe. Pour les besoins de commodité de la fréquentation de l'école, surtout pendant le mauvais temps, on ouvrit des internats. Ils étaient les plus nombreux dans l'arrondissement scolaire de Vilnius, dont une partie était constituée, comme nous le savons, par le gouvernement de Kaunas. Pour que les élèves entrent plus nombreux, on accordait l'entrée non seulement au commencement des études mais aussi à leur milieu. En dépit de tous ces efforts, les résultats étaient médiocres: en Lituanie, en compairaison du reste de la Russie, l'école primaire était fréquentée par moins de la moitié du nombre des élèves à l'âge scolaire. Le gouvernement de Kaunas ici faisait aussi exception en ordre décroissant parce que le niveau de la conscience nationale du peuple y était le plus élèvé.

Les leçons étaient fréquentées bien irrégulièrement. Souvent on était obligé de commencer l'année scolaire avec un seul élève. Nombre considérable des leçons était omis. Un nombre infime d'élèves poussaient leurs études jusqu'au bout, le gouvernement de Kaunas se plaçant ici aussi le dernier de tout l'arrondissement scolaire de Vilnius.

On apprenait bien peu à l'école russe. Les fonctionnaires d'alors le reconnaissaient. Les inspecteurs avaient des occasions

nombreuses de se persuader que les élèves, qui étaient à la fin de leurs études (3-me classe) étaient incapables de faire récit de ce qu'ils venaient d'entendre. Beaucoup d'entre eux, après l'obtention du brevet, étaient incapables de se faire entendre en russe. En 1896, pendant le premier récensement de la population en Russie, on dut introduire deux graphiques supplémentaires: un en russe, l'autre en lituanien. Qu'est ce qui est apparu? Le pourcentage des gens qui savaient lire lituanien était sensiblement supérieur à celui de ceux qui savaient lire russe. A cet égard la Lituanie se tenait a peu près à égalité avec le gouvernement d'Ufim dont 51% des habitants étaient mahométans et païens. Ceci montre clairement à quel point on s'efforçait d'éviter de prendre contact avec l'enseignement étranger (russe).

Mais on s'opposait bien activement aussi à l'école russe. Les règles temporaires de l'enseignement de 1863 ordonnaient d'enseigner la religion catholique en lituanien. Mais, comme il est dit plus haut, les prêtres dès les commencement (1864—5) s'étaient forcés de ne l'enseigner qu'en russe en ne faisant usage du lituanien que pour expliquer quelques concteptions. Le gouverneur de Kaunas, Kaufman, a publiquement déchiré à l'école de Deltuva en 1865 un catéchisme catholique en lituanien et à défendu rigoureusement d'apporter à l'école n'importe quel livre en lituanien. Peu de temps après, une loi fut promulguèe qui ordonnait d'enseigner la religion catholique en lituanien la première année d'études seulement, le reste de temps l'usage du russe étant seul autorisé. Le clergé s'opposa ausitôt, et on cite nombre de cas de sa désobéissance depuis 1866. Il y a des informations que, à l'encontre de la loi ignoble, les prêtres de persécution injuste enseignaient la religion en toutes classes en lituanien à Troškūnai, Baisogala, Kelmė et Tytuvėnai. Les donnés des archives nous enseignent qu'on n'a pas agi autrement dans 30 autres écoles. Il y avait des prêtres que les autorités enseignantes admonestaient pendant deux années, mais cela ne servait guère à leur faire abandonner l'usage de leur langue. A l'instruction, l'un d'eux repondit à l'inspecteur ces mots: „Je ne promets pas de ne pas enseigner en lituanien". Comme il règne à l'intérieur de l'Eglise catholique la discipline hiérarchique rigoureuse, il y a tout lieu de croire que cette tactique de désobeissance avait été encouragée par l'évêque

Valančius lui-même et de fait un prêtre a déclaré que telle aurait été la volonté de l'évêque qu'il l'avait exprimée verbalement. L'évêque arguait au gouverneur général et au gouverneur que les enfants arrivaient à l'école sans comprendre un mot de russe, et que dès qu'ils avaient appris quelque chose, ils quittaient l'école, c'est pourquoi il y avait besoin urgent de se dépêcher de leur inculquer quelque chose, ce qui ne pouvait se faire sans user de leur langue maternelle.

En 1886, la direction ordonna que la prière pour le tzar se fît aux écoles primaires en russe. Il y est prouvé par des documents que dans 4 cas les prêtres, à l'encontre de l'ordre, ont fait la priére avec les élèves en lituanien. Il y avait d'autres cas où les prêtres quittaient l'école à cause de cette prière qu'on les contraignait de faire en russe. Le curé de Rokiškis a déclaré au représentant officiel des autorités que la prière pour le tzar était, à son avis, contraire tant à ses convictions personnelles qu'à la langue rituelle de l'Eglise romaine.

Les élèves catholiques étaient sommés d'assister aux cérémonies religieuses orthodoxes aux jours commémoratifs de la famille du tzar. Le clergé s'y opposa. Il faut supposer que les cas de désobéissance devaient être nombreux pour que l'affaire soit arrivée jusqu'au Ministère des Affaires de l'Intérieur qui, au début intransigeant, ceda enfin de compte et en 1897, l'exigence avait été annulée.

La même histoire se répéta à propos de la prière qu'on récite avant les leçons. Actuellement, les élèves de toutes les confessions sont libres de la faire de la manière exigée par leur confession respective. L'archevêque de tous les fidèles de l'Eglise catholique de la Russie entière (qui résidait alors à Mohilev) a tranché la question en ordonnant à ses ouailles cette prière en latin. Le même arrangement a été pris aussi par l'évêque de Kaunas. Comme l'autorisation générale du tzar ne mentionnait pas de façon formelle la langue de la prière, le clergé lituanien a pris l'initiative d'introduire la prière en lituanien. Les autorités enseignantes russes s'émurent et l'affaire, par intermédiaire du directeur et du curateur de l'arrondissement scolaire, fut portée devant le Ministre de l'Instruction Publique.

Comme il est d'usage catholique de faire la prière en se tour-

nant du côté des saintes images, le clergé se mit à doter les écoles de croix et d'autres objets de culte.

Il était arrivé (à Kupiškis) que les élèves déclarènt au maître: „Nous sommes des Lituaniens, aucunement des Russes, et notre loi lituanienne interdit de faire la prière sur les images pravoslaves". Le procès fut enfin gagné: le Ministre de l'Instruction Publique autorisa en 1897 les catholiques à avoir les objets de culte à eux dans les écoles.

Toute cette résistance fut inspirée et organisée par le clergé. Il était en état de le faire car les russes tenaient leur autorité pour indispensable à l'école, du fait que le peuple était foncièrement catholique et si le prêtre ne visitait pas l'école, les habitants en retiraient leur progéniture. C'est pourquoi les prêtres s'efforçaient par tous les moyens d'éviter de prendre contact avec l'école russe, et leur résistance passive était extrêmement efficace. Les instituteurs les priaient de fréquenter l'école, quand ceux-ci continuaient la saboter, ils les dénonçaient aux autorités de l'enseignement qui, à leur tour, s'adressaient au ministère et aux évêques, avec la menace de châtiments.

Le contrôle de l'enseignement de la religion était confié aux fonctionnaires de l'instruction publique. Le surveillant direct du travail pédagogique du prêtre catholique était le maître d'école. Il rassemblait en secret les informations sur le prêtre et les transmettait au directeur des écoles primaires. Le contrôle était mis en oeuvre bien curieusement: du commencement on avait ordonné, que la leçon du prêtre se fût à porte ouverte, mais les Russes se ravisèrent bientôt et furent pris de scrupules, et ils ordonnèrent aux maîtres d'école d'assister à la leçon. Parmi les maîtres, les uns exerçaient personellement le contrôle soit en assistant en personne aux leçons, soit en écoutant à la porte, mais il y en avait d'autres qui confiaient cette tâche policière à des petits élèves. Il arrivait souvent que le contrôleur se mettait à disputer avec le représentant de la religion sur les questions religieuses. A bien des instituteurs russes la seule vue du prêtre catholique était insupportable. On accusait souvent les prêtres de fanatisme à cause du . . . long temps qu'ils mettaient à célébrer la messe, évitaient la société et faisaient des longues prières à domicile. L'opposition

du clergé a pris fin le jour où il fut autorisé à enseigner la religion en lituanien.

Mais l'opposition venait aussi du côté de la société elle-même, surtout à la campagne. Les autorités russes se rendaient parfaitement compte de la méfiance et même de la haine dans laquelles les Lituaniens tenaient l'école russe. C'est pourquoi ceux des Russes qui prenaient souvent contact avec le peuple déconseillaient à leur gouvernement d'ouvrir de nouvelles écoles russes. Le gouvernement central recevait des avertissements que le peuple était persuadé que l'école attentait à leurs convictions religieuses et à leur nationalité. Pour pouvoir ouvrir l'école, il fallait obtenir le consentement de l'assamblée de la commune. Le peuple s'efforçait de ne pas prendre ces décisions. Les autorités russes le contraignaient à ces décisions: on fabriquait d'avance la résolution de consentement et, grâce aux menaces par les ordres du tzar et des punitions, on la soumettait à son approbation. Naturellement, les Lituaniens ne réalisaient pas ces résolutions, et quand l'école ouvrait enfin ses portes, les parents n'y envoyaient pas leurs enfants. Les cas n'étaient pas rares où pas un seul élève ne se présentait aux leçons d'ouverture et les maîtres se rendaient personnellement aux villages pour persuader aux désobéissants de cesser le sabotage.

Mais c'est l'enseignement des jeunes filles qui a rencontré une résistance particulièrement farouche. Les prêtres, à l'instigation de l'évêque Valančius, ont expliqué aux populations qu'on pourrait se russifier plus facilement par l'intermédiaire du sexe féminin. Cette conviction était partagée par la société lituanienne en entier. Le gouvernement russe, de son côté, poussait énergiquement à ce que le plus grand nombre possible de jeunes filles fréquentâsse l'école. Mais il faut constater que pendant toute la durée de l'oppression russe le nombre de jeunes filles lituaniennes à l'école était notablement plus faible que celui des garçons.

On s'opposait aussi de manière plus directe. Dans maints endroits (Vainutas, Seredžius, Vilkija, Veliuona) les instituteurs russes avaient peur de se montrer dans la rue et les autorités étaient obligées d'y envoyer la troupe militaire. A la fin du XIX siècle le peuple se mit à fixer par sa propre initiative la croix dans les écoles. Les communautés agissaient en accord avec leurs mai-

res. Pour dissiper tant que possible la méfiance du peuple envers l'école primaire russe, le gouvernement autorisa les parents à assister aux leçons de leurs enfants et même à se renseigner auprès des élèves sur certaines questions.

Les Lituaniens ont exposé dès le commencement par des documents leurs doléances et les causes qui les forçaient à l'opposition. Dans les résolutions pour les ouvertures des écoles, ils faisaient remarquer dès l'an 1864 le désir de voir introduites à côté du russe, les leçons de lituanien. Bien souvent les élèves réclamaient eux-mêmes les leçons en lituanien et en cas de refus délaissaient la classe. Les parents réclamaient souvent aux instituteurs d'employer le lituanien dans les entretiens avec eux. Naturellement, ils n'obtenaient rien, et l'on se tourna alors à la formation des enfants dans les écoles clandestines, car les écoles privées étaient défendues aux non-russes et aux non-orthodoxes dans le gouvernement de Kaunas (on faisait exception pour les juifs) par la loi édictée en 1834 déjà et elle fut répétée en 1871. Plus tard, en 1892, furent élaborées les règles qui prévoyaient la peine de prison ou des amendes pour les délits de cette espèce. Les Lituaniens passaient outre et en 1866 furent „ouvertes“ leurs premières écoles clandestines. Le fait que ces „écoles“ étaient très nombreuses est démontré par ceci que les enfants venaient à l'école russe en sachant lire et écrire dans leur langue maternelle. On enseignait à l'école clandestine la lecture et l'écriture lituaniennes, l'arithmétique, la calligraphie et les travaux manuels.

L'opposition la plus énergique et vraiment générale fut celle de l'année 1905, l'année de la révolution russe. Dès le 15 août jusq'au 15 décembre de ladite année le peuple fit fermer 48 écoles russes, les maîtres furent chassés, parfois sous la menace de mort. Plus d'une centaine d'instituteurs se sont refugiés à Kaunas où ils alarmèrent les autorités et implorèrent leur aide. Le motif principal qu'ils indiquaient de ces actes de violence était l'absence de l'enseignement du lituanien, ce qu'ils ont exposé dans leurs rapports. Le peuple a aussitôt ouvert les écoles avec le lituanien comme langue d'enseignement et avec les maîtres du pays. Il faut souligner ici un fait caractéristique, c'est l'abnégation du peuple envers l'enseignement de jeunes filles, plus tard quand toutes ces explosions furent anéanties et balayées par la

réaction toute-puissante et que l'ancien ordre des choses fut rétabli, le même mépris se manifesta de nouveau pour les écoles russes de jeunes filles.

Après la secousse de 1905, le gouvernement russe s'assagit et se décida à laisser introduire le lituanien comme discipline d'enseignement. Des dispositions spéciales du tzar et du cabinet des ministres furent rédigées, qui prennent ouvertement égard des nécessités culturelles des différentes nationalités. La Direction des Ecoles primaires de Kaunas a fait introduire le lituanien aux écoles primaires le 31 octobre de la même année, enseigner la religion en lituanien et elle autorisa également les explications dans cette langue dans toutes les classes. En outre, les Lituaniens du pays furent autorisés à occuper les places disponibles comme instituteurs, le gouverneur général approuva cette décision le 24 novembre. Les communes ont obtenu le droit de nommer leurs candidats aux places d'instituteurs. Une disposition pareille fut publiée également par le gouverneur de Kaunas. Le gouverneur général consentit à interdire le paiement du traitement aux instituteurs russes dès le mois de janvier de 1906. Au commencement du mois de décembre, furent nommés trois premiers instituteurs Lituaniens. Le nouvel ordre fut approuvé par la commission interdépartementale le 1. V. 1906. La défense des écoles clandestines fut également levée. Un programme de cours de langue lituanienne fut même également élaboré.

Selon la lettre du nouveau statut, l'enseignement de l'arithmétique en lituanien était autorisé en première année, les autres en russe, toutefois avec des explications en lituanien éventuellement. Les bibliothèques scolaires, étaient libres de se procurer des livres lituaniens. La religion ne devait être enseignée que dans l'idiome local.

Mais la réaction grandissante commença dès 1906 à y apporter des restrictions. Il est vrai, il restait sur le papier les décisions libérales du tzar, des ministres, du curateur, du directeur et d'autres instances, mais on ne montrait aucune hâte à les mettre en execution. On commença à inventer des chicanes, p. ex. pour l'introduction du lituanien, on commença à éxiger la décision de la commune, mais qui n'avait pas de signification obligatoire, elle n'avait qu'un rôle consultatif. On posa d'autres conditions pour l'intro-

duction du lituanien, celle de la majorité des élèves lituaniens, les maîtres qui enseigneraient cet objet devraient être payés par la commune, et en cas de refus de celle-ci, par les parents eux-mêmes. Si les Lituaniens étaient nommés parfois comme instituteurs, ils ne l'étaient qu'aux écoles dont le maître était un russe. On alla plus loin: on réinstalla les instituteurs russes chassés et on leur paya le traitement bloqué.

Les instituteurs lituaniens étaient surveillés jalousement par la direction et on leur incriminait des manquements divers: les uns mettaient trop de zèle dans les leçons du lituanien, les autres poursuivaient la propagande nationale, les troisiémes abaissaient les élèves orthodoxes aux yeux de leurs auditeurs. On se mit à rechercher, à l'aide de méthodes policières, l'existence de l'union des instituteurs lituaniens. Le clergé ne fut pas épargné: aux uns de ses représentants on reprochait de s'être abouché avec les socialistes, les autres étaient tout simplement suspectés politiquement on ne les autorisait pas à faire les leçons de religion. Ce sort a atteint, p. ex. le célèbre travailleur national, le chanoine dr. J. Tumas.

On voit de tout ce qui précède que les autorités n'introduisirent spontanément nulle part les leçons de lituanien, c'était l'affaire des communes qui étaient obligées de voter les résolutions et de réclamer leur application. La réaction fut particulièrement violente en 1908 où l'on a fit reviser le bien-fondé des droits des nominations des maîtres lituaniens et nombreux furent les inspecteurs qui suggéraient l'idée de faire tout enseigner en russe si au moins quelques élèves se trouvaient qui ne voulaient pas le lituanien. Les autorités d'enseignement ont soudainement découvert le programme du cours du lituanien excessivement large (et c'était pourtant elles-mêmes qui l'avaient fixé!) et ont autorisé les maîtres à l'écourter selon les indications des inspecteurs, c.-à.-d. on procédait de manière pratique sans avoir recours aux procédés officiels. Il semble même que le programme du lituanien n'ait pas été distribué aux instituteurs car on se réservait ainsi la liberté d'agir en ténèbres. Tout le centre de gravité fut reporté sur le cours de russe et les maîtres étaient jugés selon leur zèle à l'inculquer à leurs auditeurs.

Dans quelques districts (Telšiai) tout était exposé en russe

aux enfants lituaniens dès la première année, au début du mois de décembre. Comme le lituanien n'était que toléré et l'essentiel du travail scolaire était consacré aux choses purement russes la lituanité était cruellement atteinte p. ex. dans aucune école dudit district le programme de lituanien n'était enseigné en entier, sans parler de sa grammaire qui ne constituait nulle part un objet d'enseignement. Les élèves maniaient l'orthographie du russe plus aisèment que celle du lituanien quoique cette dernière fût notablement plus claire. La direction ne trouvait pas de place pour le lituanien dans les cours de perfectionement d'été quoique la gymnastique et le chant figurâssent au programme.

On s'attaquait, enfin, aux signes extérieurs de la nationalité lituanienne. Dès l'an 1910, toutes les inscriptions dans l'école devaient être rédigées en russe quoique jusqu'à ce temps bien des écoles portâssent les inscriptions en lituanien. Aux endroits où on se méfiait de l'extériorisation violente du mécontentement populaire on remit l'exécution de cette mesure à l'année suivante. Et il n'est que trop facile de comprendre que cette école de russification allait à l'encontre de tous les voeux de la nation lituanienne. La désapprobation se manifestait par la réduction des traitements aux maîtres russes. Très souvent les assemblées communales refusaient totalement ou partiellement l'aide financière aux écoles. On a conservé 16 résolutions de ce genre pour une seule année 1910. Très caractéristique aussi est le procédé de la commune de Teneniai: elle appuya de bon gré la construction de l'école, mais se refusa de rédiger la résolution par écrit. Cette état de choses persista jusqu'à la grande guerre. En 1914, les communes réclamèrent „au nom du sang versé par leurs fils" les maîtres lituaniens. La direction faisait la sourde oreille en arguant de l'absence de maîtres lituaniens qualifiés.

Le peuple lituanien se décide bon gré mal gré à avoir ses écoles. Le fait est étrange, mais même après 1905 les écoles clandestines continuèrent à foncionner du fais des difficultés qu'opposait la bureaucratie russe en invoquant un des nombreux paragraphes qui faisaient obstacle. Mais il faut avouer que le peuple lituanien disposait des écoles à lui depuis l'an 1906. Une école de ce genre est connue: c'est celle de Švėkšna. Jusqu'à la fin de 1911 leur nombre s'est accru, jusqu'à 38, sans compter 24

classes (écoles incomplètes), mais celles-ci furent supriimées par les russes en 1910. Le gouvernement étranger s'efforçait de toutes manières de barrer la route à la lumière: dans maints endroits il refusait tout simplement l'autorisation d'ouverture, n'accordait pas de subsides, traquait les maîtres par tous les moyens et contrôlait sévèrement les écoles qu'ils administraient. Cette dure atmosphère de suspicion russe agissait mortellement sur les jeunes institutions enseignantes lituaniennes et de nombreuses dépérissaient. Mais, en dépit de toutes les entraves, il fonctionnait dans le gouvernement de Kaunas la dernière année de la domination russe 21 écoles primaires lituaniennes et des cours de préparation d'instituteurs. Presque toutes elles étaient l'oeuvre de la société „Saulė" (le soleil). Ces institutions sont le monument impérissable de l'entêtement, de l'endurance, de l'esprit de sacrifice du peuple lituanien.

En regardant en arrière nous voyons la volonté russe pour la russification de peuple lituanien. Comme dans l'ancienne Lituanie (d'avant 1569) habitait une partie des populations russes, la haute politique russe déclara tout simplement les Lituaniens comme faisant partie du peuple russe, en affirmant que ç'avait été la culture russe qui dominait dans l'état lituanien d'alors. S'ils n'étaient pas des purs Russes, il fallait les russifier. On commence par les délibérations de cabinet et le sondage du terrain, suivis par les essais indécis et les actes séparés de russification ce qui dura à peu près jusqu'à l'an 1832. On ferme cette année l'université de Vilnius, seule en Lituanie. On supprime également de l'usage des tribunaux le code spécial qu'on appelait „le statut lituanien" valable jusqu'à 1831. La deuxième période, c'est celle allant jusqu'à 1863 pendant laquelle les mailles du réseau tendu se resseraient, les positions de combat de russification étaient occupées. Mais le plan au demeurant n'est pas exécuté rigoureusement. Ce n'est qu'après l'insurrection de 1863 qu'est proclamée franchement et brutalement la devise: „La Lituanie doit devenir russe". On marche en ordre serré, il n'y a aucune dispersion: les autorités civiles tant que celles d'enseignement sont centralisées, l'autorité civile est réunie à l'autorité militaire et à leur tête est mis le général. Le chef de l'enseignement, soi-disant le curateur de l'arrondissement scolaire, n'était que l'aide du général et l'exécuteur de sa volonté. Le

territoire lituanien remis aux fortes mains du gouverneur général, reçoit une autonomie d'une espèce particulière. Mais ce n'était que l'autonomie de l'amputation des libertés: les territoires placés sous l'autorité du gouverneur général de Vilnius se voient, appliquer un régime plus rigoureux et des peines bien plus sévères par comparaison que l'intérieur de la Russie. Sans information préalable du gouverneur militaire de ces territoires n'était promulgée aucune loi de l'empire qui touchât également à son ressort. La force d'un état à population de plus de cent millions d'habitants s'appesantit sur un petit peuple qui était, au surplus, mal préparé à cette lutte. Mais celui-ci, à l'instar du faune traqué, gémit et soigne ses blessures. Le peuple lituanien rassemble son énergie et s'inspire le plus pur idéalisme. Il essait de créer ses propres établissements d'enseignement et les fruits portés par cet enseignement apparaissent quand la Lituanie s'apprête à rencontrer l'aurore de la vie nationale indépendante. Si le peuple lituanien n'a pas succombé dans les conditions effroyables qui viennet d'être décrites, c'est que la conscience lituanienne devait cacher des trésors inépuisables et inestimables de l'idéalisme et de l'énergie lituaniens.

Vardų ir dalykų sąrašas

ŠALTINIAI

Kauno Pradžios Mokyklų Direkcijos archyvas. Centraliniame Valstybės Archyve, Kaune.

Sbornik postanovlenij po Ministerstvu Narodnago Prosveščenija. S.-Peterburg, tomai: I, II (1 i 2 otdelenije), III (2 izdanije), IV—VII, XIV (Oficijalus Rusijos Švietimo Ministerijos leidinys).

Sbornik rasporiaženij po Ministerstvu Narodnago Prosveščenija. S.-Peterburg, tomai: II, IV, V, VI, XIV. (Oficijalus Rusijos Šviet. Min-jos leidinys).

Cirkuliar po Vilenskomu Učebnomu Okrugu. Metai: 1871, 1872, 1874, 1876, 1883, 1886, 1888, 1892, 1906. (oficijalus Vilniaus Mokslo Apygardos žurnalas).

Pamiatnaja knižka Vilenskago Učebnago Okruga. Metai: 1874—1913. (oficijalus leid.).

Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii 1897, Kovenskaja gub-ja. 1904, be vietos.

Odnodnevnaja perepis' načalnych učilišč v Rossijskoj Imperii 18 janvaria 1911 g.: Vilenskij Učebnyj Okrug. S.-Peterburg, 1914 (of. leid.).

Pamiatnaja knižka kovenskoj gubernii. Metai: 1893, 1902—13, 1915 (of. leid.).

Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj Imperii, tom XXV, čast' 1. S.-Peterburg, 1908.

Svod zakonov Rossijskoj Imperii. Redakcija *Morduchaj-Boltovskio.*

Sbornik materijalov dlia istorii prosveščenija v Rossii, t. I (učebnyja zavedenija v zapadnych gubernijach). S.-Peterburg, 1893 (of. leidinys).

G. Falbork i Čarnolusskij, Nastolnaja kniga po narodnomu obrazovaniju, t. t. I—III. S.-Peterburg, 1899.

P. Annin, Svod glavnejšich zakonopoloženij i rasporiaženij o načalnych narodnych učiliščach. S.-Peterb., č. 1, 1890; č. 2, 1886.

Zapiska, sostavlennaja narodnymi učiteliami i volostnymi pisariami Telševskago i časti Rossijenskago ujezdov, Kov. gub., na sjezde 11 dekabria 1905 g., v gor. Telšach (šapirografuotas leidinys).

N. Cylov, Sbornik rasporiaženij grafa *M. N.* Murajova. Vilna, 1866.

A. B., Rasporiaženija *M. N.* Muravjova po delu narodnago obrazovanija v severo-zapadnom kraje. Vitebsk, 1898.

Russkaja Starina, 1882 m. nr. 12, 1833 m. nr. 1—5, 1884 m. nr. 6 (*M. N. Muravjov* — zapiski).

Russkij Archiv, 1885 m., t. II (4 politič. zapiski gr. *M. N. Muravjova*).

Sbornik osobych cirkuliarov kovenskago gubernatora. Kovna, 1900 ir ten pat 1893 (za 1892 g.). Sbornik cirkuliarov kovensk. gubernatora. Kovna, 1890, ten pat, 1904 (za 1903 g.), ten pat, 1907 (za 1905).

I. Kornilov, Russkoje delo v severo-zapadnom kraje. Materijaly dlia istorii Vilensk. Učebn. Okruga, preimuščestvenno v Muravjovskuju epochu. S.-Peterburg, 1901.

Sbornik russkago imperatorskago istoričeskago obščestva, t. XXIII. S.-Peterburg, 1878.

Sbornik dokumentov, kasajuščichsia administrativnago ustrojstva sev.-zap. kraja pri imperatrice Ekaterine II (1792—96). Vilna, 1903 (išl. Vil. Kom. drevnich aktov).

PAGALBINIAI VEIKALAI.

Narodnoje obrazovanije v Vilenskom Učebnom Okruge, 1908—1914 (žurnalas, leidžiamas Kauno Pradžios Mokyklų Direkcijos).

D. Afanas'jev, Materijaly dlia geografii i statistiki Rossii: Kovenskaja gubernija. S.-Peterburg, 1861.

S. Šolkovič (sostavil i izdal pri subsidii ot Vil. Učeb. Okruga), Sbornik statej ,razjasniajuščich russkoje delo po otnošeniju k zapadnoj Rossii. Vilna, 1887 (vypusk 2), 1885 (vyp. 1).

A. V. Beleckij, Kratkij istoričeskij obzor dejatelnosti upravlenija Vil. Učeb. Okr. s 1803-go po 1869 g., Vilna, 1903.

I. Kornilov, Zadači russkago prosveščenija v jego prošlom i nastojaščem, S.-Peterburg, 1902.

I. Kornilov, Pamiati grafa Mich. Nikol. Muravjova, Vilna, 1898 (izdanije Vil. Sviato-Duchovskago Bratstva, Muravjovo paminklo atidarymo proga).

Reč', proiznesionnaja g. popečitelem Vil. Učebn. Okruga V. A. Popovym 24 janv. 1903 m. v toržestvennom zased. Popečitelsk. Soveta po slučaju stoletija učebnago okruga. Vilna, 1903.

S. Gorbačik, Očerki istorii načalnago narodnago obrazovanija v kovenskoj gubernii, Kovna, 1903.

Vl. Farmakovskij, Načalnaja škola Minist-va Narodnago Prosveščenija. S.-Peterburg, 1900.

Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija, 1806—1915 m.

S. A. Kniaz'kov i Serbov (pod redakcijej prof. S. V. Roždestvenskago), Očerki istorii narodnago obrazovanija v Rossii do epochi reform Aleksandra II. Moskva, 1910.

Prof. P. N. Miliukov, Očerki po istorii russkoj kultury, časť 2, izd. 2. S.-Peterburg, 1899.

A. V. Beleckij, Sorokaletije russkoj načalnoj školy v severo-zapadnom kraje Rosii, 2 izd.. Vilna, 1905.

A. P. Masolov, Vilenskije očerki (1863—65). S.-Peterburg, 1898.

Enciklopedičeskij slovar' (*Brokgauz i Efron*), t. XXa. S.-Peterburg, 1897; t. XVI.

Sbornik dokumentov, otnosiaščichsia k istorii severo-zapadnoj Rusi. Vilna, 1867.

Kovenskaja gubernija za vremia 1843—1893. Izd. kovenskago gubernskago statistič. komiteta. Kovna, 1893.

Kun. Antanas Alekna, Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Klaipėda, 1922.

Motiejus Valančius, Maskoliams katalikus persekiojant, doc. J. Tumo redakcija. Kaunas, 1929.

S. Matulaitis, 1863 metai Lietuvoje, I d. Minskas—Leningradas, 1933.

Švietimo darbas, 1926 m.

XXVII Knygos Mėgėjų Metraštis. Kaunas, 1933.

Lietuvos mokykla, 1928 m. (žurnalas).

Vacl. Biržiška, Lietuvių Bibliografija, II d. Kaunas, 1926. III d. ten pat, 1929.

Lietuva skaitmenimis (1918—1928), Centralinio statistikos biuro leid., be vietos ir metų.

Lietuvos apgyventos vietos. Centr. Statist. Biuro leid. Kaunas, 1925.

Th. Wierzbowski, Szkoły parafjalne w Polsce i na Litwie (1773—1793). Kraków, 1921.

Józef Bieliński, Uniwersytet Wileński (1579—1831), Tom I, Kraków, 1912.

Ks. Jan Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie. Wilno, 1912.

Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1915—18 m.

D-r Joseph Stankiewicz, L'Instruction Primaire en Russie. Fribourg, 1900 (Thèse de doctorat presentée à la Faculté de Philosophie de l'Université de Fribourg en Suisse).

Pierre Larousse, Grand Dictionnaire universel du XIX-e siécle. Paris, 1875.

Dr. W. Toischer und Dr. A. Herget, Geschichte der Pädagogik (III tomas: Lehrbuch der Pädagogik von prof. dr. A. Herget). Leipzig, Prag, Wien, 1922.

Lexikon der Pädagogik von *Roloff.* Freiburg i. Breisgau, 1913, t. I.

Turinys

Table de matières

PRIEDAS

Kauno gubernijos pradžios mokyklų 1869 m. sąrašas

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
	Kauno apskritis	
1.	Kauno senamiesč. parapijinė — — — —	1864
2.	pamaina mergaitėms prie jos — — — —	1865
3.	naujo miesto parapijinė — — — — —	1864
4.	pamaina mergaitėms	1865
5.	Kauno parap. liuteron.	1772
6.	Krasnosiolkų pradžios mok. (narodnoje) —	1864
7.	Vilkijos — — — —	1864
8.	Veliuonos — — —	1864
9.	Eleonoravos — — —	1865
10.	Seredžiaus — — —	1868
11.	Užusalių (Aleksandrovskos slabodos) —	1865
12.	Rumšiškių — — —	1867
13.	Jonavos — — — —	1864
14.	Žeimenos — — —	1864
15.	Dotnuvos parapijinė	1844
16.	Surviliškio — — —	1865
17.	Kėdainių parap. — —	1864
18.	„ liuter. bažnytinė — — — —	1774
19.	Oristavos (orvistovskoje) prad. m. — —	1865
20.	Babtų — — — —	1865
21.	Josvainių — — —	1858
22.	Turžėnų (Tražanskoje) — — — — —	1864
23.	Ariogalos — — —	1842
24.	„ liuter. bažnytinė — — — —	1852
25.	Pernaravos — — —	1865
26.	Krakių — — — —	1865
27.	Grinkiškio — — —	1867
28.	Betygalos — — —	1867
	Ukmergės apskr.	
29.	Ukmergės parapijinė	1836
30.	pamaina mergaitėms	1865
31.	Vaitkšukio — — —	1865
32.	Siesikų — — — —	1867
33.	Deltuvos (Konstantinovskoje) — — —	1865
34.	Žemaitkiemio (Žmudeckoje) — — — —	1865
35.	Pagirių — — — —	1865
36.	Šėtos — — — —	1865
37.	Veprių — — — —	1865
38.	Utenos — — — —	1865
39.	Vyžuonų — — — —	1865
40.	Aluntos (ovanskoje)	1864
41.	Sudeikių — — — —	1866
42.	Užpalių — — — —	1845
43.	Kurklių — — — —	1865
44.	Raguvos bern. — —	1866

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
45.	„ mergaičių	1867
46.	Troškūnų bern.	1865
47.	„ mergaičių	1867
48.	Kavarsko	1865
49.	Taujėnų	1865
50.	„ merg.	1865
51.	Anykščių	1844
52.	Debeikių	1865
53.	Andrioniškio	1866
54.	Svėdasų	1865
55.	Subačiaus	1865
56.	Kupiškio	1846
57.	Aluotų	1865
58.	Virbališkių	1867
59.	Šimonių	1867

Zarasų apskritis

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
60.	Zarasų parapijinė	1843
61.	pamaina mergaitėms	1865
62.	Brėslaujos 1-ji	1865
63.	„ 2-ji	1865
64.	Slobodkos (slobodskoje)	1843
65.	Apso	1865
66.	Krasnogorkos	1867
67.	Veselavos (veselovskoje, miestelis Veselovo)	1867
68.	Rimšės	1865
69.	Bachmatskoje	1865
70.	Drukšių	1864
71.	Vydžių	1864
72.	Vydžių mergaičių	1867
73.	Antalieptės	1865
74.	Dukšto	1865
75.	Tauragnų	1865
76.	Salako	1865
77.	Tiltiškių	1868
78.	Dusetų	1851
79.	Južintų	1865
80.	Kriaunų	1865

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
81.	Antazavės	1864
82.	Obelių	1867
83.	Rokiškio	1842
84.	Kamajų	1865
85.	Pandėlio	1865
86.	Panemunio	1865
87.	Onuškio	1865
88.	Kvetkų	1865
89.	Papilio	1865
90.	Panemunėlio	1865
91.	Skapiškio	1865
92.	Aknystos liuteronų	1862

Panevėžio apskritis

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
93.	Panevėžio parap.	1836
94.	pamaina mergaitėms	1865
95.	Panevėžio liuteronų	1865
96.	Krakenavos	1865
97.	Naujamiesčio	1865
98.	„ reformatų bažnyt.	1850
99.	Pnevo (pnevskoje)	1865
100.	Ramygalos	1865
101.	Linkuvos	1865
102.	Švobiškio	1865
103.	Švobiškio reformatų bažnyt.	1606
104.	Kemėnų (buv. Saločių)	1866
105.	Skrebotiškio	1865
106.	Žeimelio	1867
107.	Vabalninko	1864
108.	Čipėnų	1866
109.	Stumbriškio	1864
110.	Pumpėnų	1865
111.	Girsūdų	1865
112.	Smilgių	1866
113.	Rozalimo	1866
114.	Pakruojo	1866
115.	Pušaloto	1867

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
116.	Joniškio parap.	1811
117.	Biržų	1866
118.	Biržų liut. bažnyt.	1865
119.	„ reformatų	XVI a.
120.	Kratiškių	1866
121.	Medeikių	1866
122.	Pasvaliečių	1866
123.	Padviliškio reform.	XVI a.

Šiaulių apskritis

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
124.	Šiaulių parap.	1836
125.	pamaina merg.	1865
126.	Sutkūnų	1867
127.	Gruzdžių	1865
128.	Sereikių	1866
129.	Vilūnaičių	1865
130.	Viekšnių	1845
131.	Akmenės	1852
132.	Papilės	1867
133.	Tryškių	1866
134.	Radviliškio	1866
135.	Paežerių (pojeziorskoje)	1865
136.	Šiaulėnų	1865
137.	Kirijanovo (Legečių)	1865
138.	Pašušvio	1866
139.	Baisogalos	1820
140.	Skėmių (buv. Gudžiūnų)	1867
141.	Šeduvos par.	1836
142.	Joniškio	1865
143.	Pašvitinio	1867
144.	Kriūkų (krukovskoje)	1867
145.	Kuršėnų	1865
146.	Padubysio	1865
147.	Šaukėnų	1867
148.	Kolainių (Błagoveščensk)	1865
149.	Luokės	1845

Telšių apskritis

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
150.	Telšių parap.	1836
151.	pamaina mergaitėms	1865
152.	Nevarėnų (Nikolajevsk)	1865
153.	Alsėdžių	1867
154.	Tirkšlių	1867
155.	Sedos	1836
156.	Židikų	1865
157.	Pikelių (buv. Penovskoje)	1865
158.	Žemalės parap.	1854
159.	Kantaučių (buv. Tverų)	1856
160.	Varnių parap.	1836
161.	Pavandenės	1866
162.	Žarėnų	1866
163.	Plutynės (Plutianskoje)	1865
164.	Darbėnų	1865
165.	Gargždų	1865
166.	„ liuteronų	1867
167.	Kretingos	1836
168.	Grūšlaukio	1867
169.	Gintališkės	1865
170.	Platelių	1865
171.	Ylakių	1866
172.	Mosėdžio (buv. Salantų)	1865
173.	Skuodo	1845
174.	„ liut.	1866

Raseinių apskritis

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
175.	Raseinių parap.	1844
176.	pamaina merg.	1865
177.	Rasein. liuteronų	1818
178.	Viduklės	1867
179.	Kražių	1844
180.	Tytuvėnų	1836
181.	Šiluvos	1866

Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta	Num.	Pavadinimas	Kada įsteigta
182.	Kelmės liut. — — —	1856	198.	Kaltinėnų — — —	1856
183.	„ pradž. m. —	1866	199.	Švėkšnos — — —	1865
184.	Girkalnio — — —	1866	200.	„ liut. — —	1851
185.	Šimkaičių — — —	1867	201.	Naumiesčio — — —	1857
186.	Eržvilko — — — —	1865	202.	„ liut. —	1850
187.	Jurbarko — — — —	1865	203.	Pajūrio — — — —	1867
188.	„ liut. — —	1865	204.	Sartininkų — — —	1867
189.	Skirsnemunės — —	1842	205.	Vainuto — — — —	1834
190.	Tauragės 1-ji — —	1865	206.	Endriejavo — — —	1865
191.	„ 2-ji — —	1865	207.	Rietavo — — — —	1836
192.	„ 3-ji (įst. kunigaikščio V.) —	1856	208.	Vaškų (Konstantinovas) — — — — —	1866
193.	Tauragės liuteronų —	1846	209.	Žvyrių — — — —	1865
194.	Batakių — — — —	1866			
195.	Skaudvilės — — —	1865			
196.	„ liut. — —	1851			
197.	Šilalės liut. — — —	1852			

Pastaba: Sąrašas paimtas iš Kauno Pradž. Mok-lų Direkcijos archyvo, byla 75.